R. Simon

(1)

מְנַשֶּׁה הַבְּכוֹר: טו וַיְבָרֶךְ אֶת־יוֹסֵף
וַיֹּאמַר הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר הִתְהַלְּכוּ אֲבֹתַי
לְפָנָיו אַבְרָהָם וְיִצְחָק הָאֱלֹהִים הָרֹעֶה
אֹתִי מֵעוֹדִי עַד־הַיּוֹם הַזֶּה: טז הַמַּלְאָךְ
הַגֹּאֵל אֹתִי מִכָּל־רָע יְבָרֵךְ אֶת־

בּוּכְרָא: טו וּבְרִיךְ יָת יוֹסֵף וַאֲמַר יְיָ
דִּי פְלָחוּ אֲבָהָתַי קֳדָמוֹהִי אַבְרָהָם
וְיִצְחָק יְיָ דְּזַן יָתִי מִדְּאִיתָנִי עַד
יוֹמָא הָדֵין: טז מַלְאָכָא דִּי פְרַק
יָתִי מִכָּל בִּישָׁא יְבָרֵךְ יָת עוּלֵמַיָּא

לקט בהיר

כח) פי' בהכרח שג' חיבות אלו „כי יודע היה" נשארו בכח ובזה יעלה יפה המשך הכתוב, ויהיה משמש „כי" זה בלשון אשר והוא אם, כלומר לא היה טעות אלא שכל את ידיו כי יודע היה אשר מנשה הבכור, אבל בלא הוספה זו אין לך אחד מד' לשונות שתיבת כי משמש בהם שהכתוב יכול להולמו (רא"ם): כט) תיקן בזה ג' דברים, א) שאמר הַגּוֹאֵל לשון הווה ולא אמר הַגֹּאֵל, ב) שאמר המלאך בה"א הידיעה, ג) למה תלה במלאך ולא בהקב"ה לזה אמר כי מלאך זה היא השכינה הק' הרגיל להיות עמי בכל צרה שנא' עמו אנכי בצרה, וכה"א אנכי ארד עמך ואנכי אעלך וגו', ואמר להשתלח, שמפני השליחות נקרא מלאך, ומביא ראי' שפתח במלאך וסיים אנכי האל (מ"ל): ל) פי' לזה אמר הנערים ולא אמר בשמותיהם, שלא רצה כאן להקדים אפרים למנשה, כי דוקא לקמן דכתיב בך יברך ישראל שהוא ברכה לדורות לזרעם אחריהם היה הכרח להקדים את אפרים משום גדולת זרעו,

רש"י

וחכמה השכיל את ידיו לכך ומדעת, כי יודע היה[כח] כי מנשה הבכור, ואעפ"כ לא שת ימינו עליו: (עז) **המלאך הגואל אותי.** מלאך הרגיל להשתלח אלי בצרתי[כט], כענין שנאמר (ל"א י"א) ויאמר אלי מלאך האלהים בחלום יעקב וגו' אנכי האל בית אל: **יברך את הנערים.** מנשה ואפרים[ל]:

אור החיים

הצעיר, לזה כשרצה לברך דן בדעתו כי המסדר יסדרם בדרך מוסרי לעשות הבכור לימינו של המברך ובזה ידע מקום כל אחד מהם ועשה מה שעלה על מחשבתו עשות, וזה הוא שיעור הכתוב שכל את ידיו וא"ת מנין ידע והכיר מקומו של כל אחד לזה אמר כי מנשה הבכור ומזה ידע כי אותו יהיה לימין ולזה שכל ידיו:

טו. ויברך את יוסף. לא ראינו ברכה ליוסף כאן. ורמב"ן פי' כי ברכת הבנים היא ברכת יוסף וכו'. ואין הדעת נוחה בזה כי למה לא יתברך יוסף עצמו בדברים הנוגעים אליו בפרטות. והנכון בעיני כי בתיבת ויברך רשם הכתוב כי בירך ליוסף שיהיה תמיד מבורך. עוד יתבאר על פי דבריהם שאמרו (ב"ר ל"ט) שמפתח הברכות היה ביד אברהם ומסרו ליצחק ויצחק מסרו ליעקב (שם ס"א) ויעקב מסרו ליוסף, והוא אומרו ויברך וגו' פירוש מסר בידו מפתח הברכות:

ויאמר האלהים וגו'.[עה] התחיל לעורר האהבה של הקדמונים כסדר תפלת י"ח שמתפללין שמתחילין בזכרון אבות ואמר האלהים אשר וגו' אברהם ויצחק והזכיר גם כן זכותו בהצנע ואמר האלהים הרועה אותי וכאן רמז זכותו על זה הדרך כי הוא יעקב היה מתהלך לרצונו יתברך כשה לפני רועה הרועה אותה[עו]), ואחר שסדר זכות אבות התחיל להתפלל המלאך וגו':

טז. המלאך הגואל וגו'.[עז] פירוש מאמר ה' אשר יצו ה' את ידידיו אליו יקרא שם מלאך כי קול ה' חוצב להבות אש. והוא כוונתו באומרו המלאך וגו' פירוש שיהיה מימרא דה' בסעדם ויברך אותם:

אור בהיר

שאין זה פירושו של תיבת כי. **עה)** למה האריך כל כך לתאר את ה' ב"ה בג' תוארים, אשר התהלכו וגו', הרועה וגו', המלאך וגו'. **עו)** שאם הרועה מנהיג השה, זה סימן שהשה הולך לרצונו של הרועה. **עז)** למה המלאך, ולא הקב"ה בעצמו.

וְיִתְקְרֵי בְהוֹן שְׁמִי וְשׁוּם אֲבָהָתַי
אַבְרָהָם וְיִצְחָק וּכְנוּנֵי יַמָּא יִסְגּוּן
בְּגוֹ בְנֵי אֱנָשָׁא עַל אַרְעָא: יז וַחֲזָא
יוֹסֵף אֲרֵי שַׁוִּי אָבוּהִי יַד יְמִינֵהּ עַל
רֵישָׁא דְאֶפְרַיִם וּבְאִישׁ בְּעֵינוֹהִי
וּסָעַד יְדָא דְאָבוּהִי לְאַעֲדָאָה יָתֵהּ
מֵעַל רֵישָׁא דְאֶפְרַיִם לְאַנְחוּתֵהּ
עַל רֵישָׁא דִמְנַשֶּׁה: יח וַאֲמַר יוֹסֵף
לְאָבוּהִי לָא כֵן אַבָּא אֲרֵי דֵין

הַנְּעָרִים וְיִקָּרֵא בָהֶם שְׁמִי וְשֵׁם אֲבֹתַי
אַבְרָהָם וְיִצְחָק וְיִדְגּוּ לָרֹב בְּקֶרֶב
הָאָרֶץ: שלישי יז וַיַּרְא יוֹסֵף כִּי־יָשִׁית
אָבִיו יַד־יְמִינוֹ עַל־רֹאשׁ אֶפְרַיִם וַיֵּרַע
בְּעֵינָיו וַיִּתְמֹךְ יַד־אָבִיו לְהָסִיר אֹתָהּ
מֵעַל רֹאשׁ־אֶפְרַיִם עַל־רֹאשׁ מְנַשֶּׁה:
יח וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל־אָבִיו לֹא־כֵן אָבִי

רש"י

וידגו. כדגים הללו שפרים ורבים[לא] ואין עין (הרע) שולטת בהם (ב"ר - ברכות כ'): (ח) **ויתמך יד אביו.**

לקט בהיר

אבל כאן הוא ברכה לבנים עצמם ראוי לברך אותם כסדרם, לזה אמר הנערים שיכול להיות לפי גדלם מנשה ואפרים (מ"ל): לא) פי' תיבת וידגו כינוי הוא לריבוי בעבור שהדגים פרים ורבים ביותר משאר בעלי חיים, ואמר דוקא בכינוי ולא אמר וירבו, להמשיל ריבויים לרביית הדגים שמכוסים

אור החיים

ויקרא בהם שמי וגו'.[עח] פירוש שיהיו בהדרגת שלשה אבות וכשם שאין אדם בעולם יכול לנתק או לקלקל באחד משלשה אבות ואין צריך לומר בכולן יחד כמו כן הם. עוד ירצה לשון יקר וגדולה פירוש שיגיע באמצעותם יקר לשם אבות, והוא על דרך אומרו (משלי כ"ג) גיל יגיל אבי צדיק, וכן הוא אומר (שם י"ז) עטרת זקנים בני בנים, וזה יהיה באמצעות הכנתם ההגונה ודרכם הישר עד שיגיע יקר לאבות אבותם. עוד ירמוז כי יהיה להם חיבוב הזכרת שמם לפני ה' כחיבוב הזכרת שם אברהם יצחק ויעקב[עט]), וכמו כן תמצא שאמר הנביא (ירמי' ל"א) הבן יקיר לי אפרים וגו' כי מדי דברי בו וגו', הרי כי שמו של אפרים נתיקר בעיני ה' ומזכירו בחשק וחיבה יתירה:

וידגו לרוב וגו'.[פ]) הכוונה על דרך מה שפירשתי בפרשת בראשית בפסוק (א' כ"ב) ויברך אותם וגו' האמור בדגים כי הוצרך ה' לברכם לצד שמקום דירתם הוא נגדיי בקצה האחרון לבחינת הלידה[פא]) לזה הגדיל בהם כח המוליד להוליד אפילו במים, וכאן אמר יעקב שידגו כדגים בריבוי הלידה ויהיה להם גדר זה בארץ[פב]), וכפי זה תהיה ברכתם גדולה מברכת הדגים להיותם במים[פג]) והבן. ודקדק לומר בקרב רמז שיהיו נחבאים בפנים על דרך מה שאמר להם יהושע (סוטה ל"ו:) בזמן שנתקיימה ברכת יעקב בהם לכו החביאו עצמיכם ביערים, כי יהושע פירש הכתוב כפירושינו. ויש דרשה בזה (ברכות נ"ה:) שהמשילם לדגים שאין עין הרע שולטת בהם[פד]), וכפי זה אומרו בקרב הארץ פירוש הגם שיהיו בקרב הארץ[פה]), ובזה הם בגדר עליון מהדגים:

יח. ויאמר יוסף וגו' לא כן אבי. טעם שהאריך כל אלה הדברים לא כן אבי כי זה הבכור וחזר עוד לומר שים ימינך וגו'[פו]). הנה נסתפק יוסף באחד מב' דרכים, הא' הוא שחשב

אור בהיר

עח) פשיטא שהם נקראים על שמו, הלא בני בניו הם. **עט)** וכאילו אמר ויקרא בהם כשמי וכשם וגו'. **פ)** למה המשל מדגים, ולא אמר וירבו לרוב. **פא)** שהלידה צריך חימום, מה שאינו במים. **פב)** והוא אומרו בקרב הארץ. **פג)** שיש להם ב' בחינות, הטבע, והברכה. **פד)** שהם במים מכוסים מהעין. **פה)** בקרב יושבי הארץ. **פו)** הלא מאומרו לא כן נשמע

מסורת המדרש

מה הדגים הללו אין נתפשים אלא בגרונם תנחומא כאן״ו. מה הדגים וכו׳ מקבלין אותה בצמאון ראה לעיל פי״ג־טז. אר״ל שישים רבוא תינוקות וכו׳ עיין סוטה יב.. שמו״ר פ״א־יג. כד. הוא שמשה אמר וכו׳ ראה סוטה יב.. שמו״ר פ״א־כד.

וַיֹּאמֶר סִבֹּלֶת׳ מַה דָּגִים הַלָּלוּ גְּדֵלִין בַּמַּיִם כֵּיוָן שֶׁיּוֹרֶדֶת טִפָּה אַחַת מִלְמַעְלָה מְקַבְּלִין אוֹתָהּ בְּצִמָּאוֹן כְּמִי שֶׁלֹּא טָעֲמוּ טַעַם מַיִם מִימֵיהוֹן כָּךְ הֵן יִשְׂרָאֵל גְּדֵלִין בַּמַּיִם בַּתּוֹרָה כֵּיוָן שֶׁהֵן שׁוֹמְעִין דָּבָר חָדָשׁ מִן הַתּוֹרָה הֵן מְקַבְּלִין אוֹתוֹ בְּצִמָּאוֹן כְּמִי שֶׁלֹּא שָׁמְעוּ דְּבַר תּוֹרָה מִימֵיהוֹן אָמַר רַבִּי לֵוִי שִׁשִּׁים רִבּוֹא תִינוֹקוֹת עִבְּרוּ נְשׁוֹתֵיהֶן שֶׁל יִשְׂרָאֵל בְּלַיְלָה אֶחָד וְכֻלָּן הֻשְׁלְכוּ לַיְאוֹר וְעָלוּ בִּזְכוּתוֹ שֶׁל מֹשֶׁה הוּא שֶׁמֹּשֶׁה אוֹמֵר (במדבר יא, כא) ׳שֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף רַגְלִי הָעָם אֲשֶׁר אָנֹכִי בְּקִרְבּוֹ׳ כֻּלָּן לְרַגְלִי עָלוּ רַבִּי זַכַּאי רַבָּה מַיְתֵי מִן הָכָא ׳וְיִדְגּוּ לָרֹב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ׳ מַה בְּקֶרֶב הָאָרֶץ

שכך היה היגוי בני אפרים, וכשמצאוהו שאפרתי הוא — **״ויאחזו אותו, וישחטוהו אל מעברות הירדן, ויפול בעת ההיא מאפרים ארבעים ושנים אלף״** (שם), כך נצודו בני אפרים בידי אחיהם הגלעדיים, בני מנשה יושבי גלעד (במדבר לב, לט־מ), בהיגוי פיהם.

ועוד משל לדגים: **מה דגים הללו**, הגם שהם — **גדלין במים** — רבים, מכל מקום — **כיון שיורדת טפה אחת** — של גשמים — **מלמעלה**, הם — **מקבלין אותה בצמאון, כמי שלא טעמו טעם מים, מימיהון** — מימיהם, והם מתברכים ורבים וגדלים בתוך המים מטעם מי הגשמים (לעיל יג, טז), מרוב אהבתם את טעמי הגשמים, **כך הן ישראל** — שכולם נקראים על שמו של יוסף, **״שארית יוסף״** (עמוס ה, טו. וכדלעיל עא, ב. עיי״ש), אשר כולם כלולים כאחד בברכות כל אחד ואחד מהם (כדלהלן צט, ד), הגם שהם — **גדלין במים, בתורה** — שהיא משולה למים (ב״ק יז.), מכל מקום — **כיון שהן שומעין דבר חדש מן התורה, אן מקבלין אותו בצמאון כמי שלא שמעו דבר תורה, מימיהון** — מימיהם.

ועוד רמז: **״וידגו לרוב בקרב הארץ״** — על ישראל, שהרי — **אמר רבי לוי: ששים רבוא תינוקות** — נוצרו ברחם אמם, במצרים, אשר — **עיברו** — להוליד — **נשותיהן של ישראל, בלילה אחד** — ביום אשר החזיר לו עמרם אבי משה רבינו את יוכבד אשתו, שבתחילת גזירת פרעה פרש מאשתו וגירשה כדי שלא להוליד בנים לריק, בגזירת פרעה להשליך ליאור כל בן הילוד, ובעצת מרים בתו החזירה, וביום שהחזיר הוא את אשתו עמדו כל ישראל והחזירו גם הם נשותיהם שהוציאו, ובו ביום עיברה יוכבד את משה, וכל אלה ששים הריבוא האמורים (שמו״ר א, ג. וסוטה יב.), **וכולן הושלכו** — בהולדם — **ליאור** — בידי שוטרי פרעה, **ועלו** — כולם מן היאור, ונצלו לחיים, בדרכי נסים — **בזכותו של משה** — שניצול גם הוא בדרכי נסים על ידי בת פרעה, ומיום שנולד וניצל משה בטלה הגזירה (שמו״ר שם, כד, סוטה יב.), וזה — **הוא שמשה אומר** — להקב״ה, במדבר, על ישראל: **״שש מאות אלף רגלי העם אשר אנכי בקרבו״** — ולא אמר ״גברים״ אלא ״רגלי״, לרמוז ״ברגלי״ — ״בגללי״, כמו (בראשית ל, ל): **״ויברך ה׳ אותך לרגלי״** — בזכותי, וכלומר: **כולן, לרגלי** — בזכותי — **עלו** — מן היאור, ונצלו לחיים; ואילו — **רבי זכאי רבה, מייתי מן הכא** — מביא דרשה לדבר זה, מכאן, מן הכתוב שבפרשתנו, כאמור, שנאמר: **״וידגו לרוב בקרב הארץ״** — הרי ״וידגו״ אינו אלא בים, כדגים, והוא אומר ״בקרב הארץ״ —

מסורת המדרש

מה בקרב הארץ לא מתו ראה שמו״ר פ״א־יב.

ד. א״ר ברכיה ידא דדחת תליתאה דעלמא תנחומא כאן״ו פס״ר פ״ג־ד. (ביום השמיני). יל״ש דניאל תתרסו. ראה חולין צא.. לעיל פס״ח־יב. ע״ע יל״ש ישעי׳ תמט. ידעתי מעשה ראובן וכו׳ קה״ר פ״ט־יא. יל״ש קהלת תתקעט.

שִׁשִּׁים רִבּוֹא כָּךְ בִּגְבוּל דָּגִים שִׁשִּׁים רִבּוֹא מַה בְּקֶרֶב הָאָרֶץ לֹא מֵתוּ אַף בִּגְבוּל דָּגִים לֹא מֵתוּ מִי שֶׁשְּׁמוֹ כְשֵׁם הַדָּג בְּנוֹ מַכְנִיסָן לָאָרֶץ (דה״א ז, כז) ׳נוֹן בְּנוֹ יְהוֹשֻׁעַ בְּנוֹ׳.

ד. (יז) וַיַּרְא יוֹסֵף כִּי יָשִׁית אָבִיו וְגוֹ׳ אָמַר רַ׳ בֶּרֶכְיָה יְדָא דִדְחַת תְּלִיתָאָה דְעָלְמָא אַתְּ מְבַקֵּשׁ לִדְחוֹתָהּ.

(יח־יט) וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל אָבִיו לֹא כֵן אָבִי וְגוֹ׳ וַיְמָאֵן אָבִיו וַיֹּאמֶר יָדַעְתִּי בְּנִי יָדַעְתִּי יָדַעְתִּי מַעֲשֵׂה רְאוּבֵן וּבִלְהָה

ביבשה! ודרוש: **מה בקרב הארץ**, בארץ מצרים, ביבשה, היו ישראל — **ששים רבוא, כך** — היו גם — **בגבול** — בתוך שטח ההמצאות של — **דגים** — ביאור, **ששים רבוא**, ולא שנשארו ומתו שם, אלא — **מה** — אלה שהיו — **בקרב הארץ, לא מתו**, שיצאו חיים ממצרים, **אף** — אלה, הגם שהשלכו — **בגבול דגים** — ביאור, **לא מתו** — ויצאו משם חיים.

ועוד רמז: **״וידגו לרוב בקרב הארץ״** — על ישראל, ועל אפרים בן יוסף, כלומר: ״וידגו״: **מי ששמו כשם הדג** — שהדג נקרא בארמית ״נון״ (לעיל יג, טז), ״לרוב״ — **בנו** — של ״נון״ זה, נעשה רב ואדון ומנהיג על ישראל (רז״ו, עיי״ש): ״בקרב הארץ״ — והוא — **מכניסן לארץ** — ישראל, והוא רמז שמאפרים בן יוסף יצא יהושע בן נון (במדבר יג, ח־טז), המכניס את ישראל לארצם, וכמו שנסדר סדר יחוס בני אפרים, דור אחר דור ממנו, עד שהוא מגיע אליהם, ואומר: **״נון בנו, יהושע בנו״**, והגם שיש בתורה פסוק שיהושע בן נון הוא משבט אפרים, בפסוק הזה נערך יחוסם עד אפרים אביהם כאמור.

ד. **״וירא יוסף כי ישית אביו יד ימינו על ראש אפרים... ויתמוך יד אביו להסיר אותה מעל ראש אפרים על ראש מנשה, ויאמר יוסף אל אביו, לא כן אבי, כי זה הבכור, שים ימינך על ראשו״** — בתחילה בקש יוסף להסיר יד אביו בכוח, ושוב בקש ממנו שהוא בעצמו יעשה כן — **אמר רבי ברכיה:** משניסה יוסף לתמוך בידו של אביו ולהסירה בכוח בעל כרחו של אביו מעל ראש אפרים, ולא הצליח, **״אמר לו** — יעקב — **ליוסף: ידי אתה מבקש להעבירה, שלא בטובתי״** (פס״ר ג, ד), **ידא דדחת תליתאה דעלמא** — יד שדחתה וניצחה שליש העולם — שהרי **״המלאך, שלישו של עולם יש בו״** (שם, ולעיל סח, יב. ועיי״ש) — בגדלו, ואני בידי נאבקתי וניצחתי את המלאך (בראשית לב, כה־כט), ואילו — **את** (=אתה) **מבקש לדחותה** — **״שלא בטובתי״** (פס״ר שם)! ואז ביקש מאביו שיסיר הוא ידו מעל ראש אפרים (ועי׳ יפ״ת).

״ויאמר יוסף אל אביו, לא כן אבי, כי זה הבכור שים ימינך על ראשו, וימאן אביו, ויאמר ידעתי בני, ידעתי״ — לא אמר ״יודע אני״, בלשון הוה, אלא ״ידעתי״ בלשון עבר, והוסיף לומר ״בני״, וכפל לומר פעם נוספת ״ידעתי״, לרמוז שיעקב אמר לו ליוסף שלא בלבד שהוא יודע שמנשה הבכור ואפרים הצעיר, דבר שיוסף רוצה כאילו עתה ״להודיעו״, אלא הוא יודע גם דברים נעלמים ונסתרים, דברים שהם עניני מחשבה ומצפוני לב בלבד, מה שיוסף עצמו אינו יודע (עי׳ רז״ו ועי׳ ע״י בי יפ״ת), וכלומר **״מה אתה סבור, מפני שהייתי שואלך בכל עת מה עשו בך אחיך ולא היית אומר לי, מה אתה סבור, שלא היתי יודע! ידעתי בני ידעתי** (פס״ר ג, ד), **ידעתי** — **מעשה ראובן** — בני — **ובלהה**

מֵהוֹנֶךָ וּמֵרֵאשִׁית כָּל־תְּבוּאָתֶךָ׃ יוְיִמָּלְאוּ
אֲסָמֶיךָ שָׂבָע וְתִירוֹשׁ יְקָבֶיךָ יִפְרֹצוּ׃ פ
יא מוּסַר יְהוָה בְּנִי אַל־תִּמְאָס וְאַל־תָּקֹץ

מִן מָמוֹנָךְ וּמֵרֵישׁ כֻּלְּהוֹן
עֲלַלְתָּךְ׃ יוּמִתְמַלְיָן
אוֹצְרָךְ שֻׂבְעָנָא
וּמֵעֲצַרְתָּךְ חַמְרָא נִשְׁפְּעָן׃
יא בְּרִי מַרְדּוּתָא דֶאֱלָהָא

רש"י

(ט) **מהונך.** מכל מה שחננך אפילו מקול ערב, (אל תקרי מהונך אלא מגרונך): **ומראשית.** אלו תרומות ומעשרות: (יא) **מוסר ה' בני אל תמאס.** אם יבואו עליך יסורין יהיו חביבין עליך: **ואל תקוץ.** מלשון קצתי בחיי (בראשית כז מו):

מצודת דוד

(ט) **מהונך.** להפריש ממנו צדקה: **ומראשית.** לתת תרומות ומעשרות: (י) **וימלאו.** רוצה לומר לא תחסר כלום בעבור זה, כי הברכה ישולח בהם ועוד תוסיף: **ותירוש.** היין אשר ביקבים יתרבה: (יא) **מוסר.** ואם בא לך מה' מוסר יסורים אל תמאס בהם אלא קבלם מאהבה: **ואל תקוץ.** כפל הדבר במלות שונות:

מצודת ציון

י) **אסמיך.** הם אוצרות התבואה. כמו את הברכה באסמיך (דברים כח ח): **יקביך.** הם הבורות אשר היין יורד בהם. כמו וגם יקב חצב בו (ישעיה ה ב): **יפרצו.** ענין התחזקות ברבוי. כמו פרצו לרוב (דהי"א א ד לח): יא) **תקוץ.** ענין מיאוס. כמו קצתי בחיי (בראשית כז מו):

אבן עזרא

(י) **יפרוצו.** יפוצו מרוב, עד שיפרצו פרץ ביקבים: (יא־יג) **מוסר ה'. אשרי אדם מצא חכמה,** כי בה ישמר מחטוא ולא יבואו עליו יסורין:

רבנו יונה

בפזרו ממון למצות ולצדקות, ולא ידאג פן יחסר הונו במתנת ידו, אבל יבטח בה' כי בגלל הדבר הזה יברכהו, וכל אשר לו ירבה, כאשר יתבאר אחרי כן: י] **וימלאו אסמיך שבע.** וכן כתיב (מלאכי ג י) ובחנוני נא בזאת. ההון כולל כל מיני ספוק שאוצרים באוצרות, מלשון לא אמרו הון (לקמן ל טו). על כן אמר וימלאו אסמיך שובע כנגד כבד את ה' מהונך, ותירוש יקביך יפרוצו כנגד ומראשית כל תבואתך, ותבואת הכרם (דברים כב ט): **יפרוצו** ירבו. כי הברכה בדבר שלא נמדד, כאשר אמרו רז"ל. על כן הזכיר הרבוי על תירוש היקבים. והנה זה מדרכי הבטחון, שיבטח לבו כי כאשר יחסר ממונו למצוה כן ירבה וכן יפרוץ. ואמרו ז"ל קיום הממון ומליחתו, החסרון:

יא] **מוסר ה' בני אל תמאס וגו'.** זה דבר מופלא במעלות הבטחון, כי אם יראה בעל הצדקות והמצות שאינו מצליח בעושר, או שיבואהו מוסר השם, יחזק ויאמץ בבטחון, ואל ימאס מוסר השם, וידע כי הוא לטובתו יותר מגמול ההצלחה בעושר ובשלוה, כי רצה ה' לזכותו ולנקותו מכל אשמה ועון, ולהגדיל שכרו בעולם הגמול, כי שלות העולם הזה במה נחשבת וימי אדם כצל עובר וסופו כלא היה. אף אילו חיה אלף שנים. ויפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה, ואין אדם יודע מה טובו, וה' יתברך יודע בתקנתו ובתועלתו ומה טוב לו אם השלוה אם המוסר: **ואל תקוץ בתוכחתו.** אחר שאמר אל תמאס, הוסיף ואמר אל תקוץ שלא תקצר

מדרשי חז"ל

ממה שחננך. נבות היה קולו נאה והיה עולה לירושלים, והיו כל ישראל מתכנסין לשמוע קולו, פעם אחת לא עלה והעידו עליו בני בליעל ונאבד מן העולם, מי גרם לו, על ידי שלא עלה לירושלים בראיה לכבד את ה' ממה שחננו. (ירושלמי דפאה פ"א).

י) **ותירוש יקביך יפרוצו.** הנודר מן התירוש אסור בכל מיני מתיקה, ומותר ביין. ולאו חמרא הוא והכתיב ותירוש יקביך יפרצו, דבר הבא מן התירוש יקביך יפרוצו. אלא דכולי עלמא תירוש חמרא הוא ובנדרים הלך אחר לשון בני אדם, ואמאי קרי ליה תירוש, יין שמביא יללה לעולם. "תירוש" זכה נעשה ראש, לא זכה נעשה רש. (יומא עו:).

יא) **מוסר ה' בני אל תמאס וגו'.** בתעניות [קורין] ברכות וקללות, ואין מפסיקין בקללות, מנא הני מילי, אמר רב חייא בר גמדא אמר רבי אסי דאמר קרא: מוסר ה' בני אל תמאס. ריש לקיש אמר: לפי שאין אומרים ברכה על הפורענות, אלא היכי עביד, תנא כשהוא מתחיל מתחיל בפסוק שלפניהם, וכשהוא מסיים מסיים בפסוק שלאחריהם. אמר אביי לא שנו אלא בקללות שבתורת כהנים, אבל קללות שבמשנה תורה פוסק. מאי טעמא, הללו בלשון רבים ומשה מפי הגבורה אמרן והללו בלשון יחיד ומשה מפי עצמו אמרן. לוי בר בוטי הוה קא קרי וקא מגמגם קמיה דרב הונא בארורי, אמר ליה אכנפשך, לא שנו אלא קללות שבתורת כהנים, אבל שבמשנה תורה פוסק. פתח פיך והאר דבריך דכתיב מוסר ה' וגו'. (מגילה לא:).

לָא תַסְלֵא וְלָא תַמְרִיק
בְּמַכְסְנוּתֵיהּ׃ יב מְטוּל
דִּלְמַן דְּרָחֵם לֵיהּ אֱלָהָא
רָדֵיהּ לֵיהּ וְהֵיךְ אַבָּא
דְּדָדֵי לִבְרֵיהּ׃ יג טוּבוֹהִי
לְבַר נָשָׁא דְאַשְׁכַּח
חָכְמָתָא וּבַר נָשָׁא
דְמַבִּיעַ בְּיוּנְתָּא׃ יד מְטוּל דְּטָבָא תִּגְרוּתָהּ מִן תִּגְרוּתָא דְסִימָא וּמִן דַּהֲבָא סְנִינָא עֲלַלְתָּהּ׃
טו יַקִּירָא הִיא מִן כֵּיפֵי טָבָתָא וְכָל מִדָּעַם לָא פָחֵים לֵיהּ׃

בְּתוֹכַחְתּוֹ׃ יב כִּי אֶת אֲשֶׁר יֶאֱהַב יְהוָה יוֹכִיחַ
וּכְאָב אֶת־בֵּן יִרְצֶה׃ יג אַשְׁרֵי אָדָם מָצָא
חָכְמָה וְאָדָם יָפִיק תְּבוּנָה׃ יד כִּי טוֹב סַחְרָהּ
מִסְּחַר־כָּסֶף וּמֵחָרוּץ תְּבוּאָתָהּ׃ טו יְקָרָה הִיא

רש"י

(יב) **וכאב את בן ירצה.** שרוצה בבנו להטיב לו ויפייסהו לאחר שמכהו בשבט, כן יערב לך הטובה אחר המכה: (יג) **אשרי אדם מצא חכמה ואדם יפיק תבונה.** שלומד חכמה עד ששגורה היא להוציא מפיו: (יד) **כי טוב סחרה מסחר כסף.** כל חילופין שאדם מחליף בסחורה זה נוטל זה וזה נוטל זה, אבל האומר לחבירו שנה לי פרקך ואני אשנה לך פרקי נמצאו שניהם ביד כל אחד ואחד: **חרוץ.** מין

מצודת ציון

יב) **ירצה.** מלשון ריצוי ופיוס: יג) **יפיק.** יוציא. כמו ויפיק רצון (לקמן ח לה): יד) **ומחרוץ.** הוא הזהב הטוב. כמו בירקרק חרוץ (תהלים פח יד):

מצודת דוד

(יב) **יוכיח.** לגלות אזנו ליישר דרכו: **וכאב.** וכמו האב אשר יכוון בהכאה לרצות את בנו להיטיב דרכו ולא לנקום נקם: (יג) **ואדם.** מוסב על אשרי, לומר אשרי לאדם אם מוציא את התבונה מן החכמה, רוצה לומר מבין דבר מתוך דבר: (יד) **כי טוב.** מסחר החכמה ממסחר הכסף, כי מי שהוא נוטל מחיר הכסף לא ישאר הכסף בידו ולא המחיר ביד האחר, ולא כן הוא בדבר החכמה, כי אם מי שלומד עם אחר חכמה אחת במחיר למוד חכמה אחרת, אם כן שניהם ביד כל אחד ואחד: **תבואתה.** פרי החכמה, ורוצה לומר מה שהבין מדעתו מתוך דבר החכמה שלמד הנה טובה היא מחרוץ: (טו) **יקרה.** חשובה היא מפנינים הם המרגליות:

אבן עזרא

יפיק. יוציא תבונה מאחר וילמדנה:

רבנו יונה

נפשך ואל יצר לך בתוכחת, אך תקבל אותה באהבה, כאשר אמרו ז"ל הנעלבים ואינם עולבים עושין מאהבה ושמחים ביסורין, עליהם הכתוב אומר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו (שופטים ה לא), וזה מדרכי מוסר הנפש לעבודת ה' יתברך, שהוא מן המעלות במדות הבטחון: יב] **כי את אשר יאהב ה' יוכיח.** למען לא ישאר עליו כתם עון אשר ימעט האהבה, ולמען הוסיף על הכנעת לבו, ופן תמעט השלוה את המורא מעליו, ולמען הרבות שכרו, ואין טובה בעולם הזה שתערך לזאת: **וכאב את בן ירצה.** כאב יוכיח את בן ירצה, אם יש לאב בנים הרבה הבן אשר יאהב וירצה מכל בניו אותו יוכיח מכלם וישקוד על מוסרו, למען יהיה כולו יפה במדתו ומום אין בו, על כן יוכיח ה' יתברך את אשר יאהב מיתר ההמון, וכתיב ה' צדיק יבחן וגו' (תהלים יא ה). גם יש לפרש וכאב את בן ירצה, אחר שיוכיח האדם יוסיף לרצותו

מדרשי חז"ל

יב) **כי את אשר יאהב ה' יוכיח.** אם רואה אדם שיסורין באין עליו יפשפש במעשיו, שנאמר נחפשה דרכנו ונחקורה וגו'. פשפש ולא מצא יתלה בבטול תורה, שנאמר אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו. ואם תלה ולא מצא בידוע שיסורין של אהבה הם. פליגי בה ר' יעקב בר אידי ור' אחא בר חנינא, חד אמר אלו הם יסורים של אהבה כל שאין בהם ביטול תורה, שנא': אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו, וחד אמר כל שאין בהם ביטול תפלה, שנא': ברוך ה' אשר לא הסיר תפלתי וחסדו מאתי. אמר להו ר' אבא הכי אמר ר' יוחנן: אלו ואלו יסורין של אהבה, שנאמר: כי את אשר יאהב ה' יוכיח. אלא מה תלמוד לומר ומתורתך תלמדנו, אל תיקרי תלמדנו אלא תלמדנו, דבר זה מתורתך למדנו, מקל וחומר משן ועין, מה שן ועין שהן אחד מאבריו של אדם עבד יוצא בהן לחירות, יסורין שממרקים כל גופו של אדם על אחת כמה וכמה, דאמר רשב"ל נאמר ברית במלח ולא תשבית מלח ברית, ונאמר ברית ביסורין, מה מלח ממתקת את הבשר אף יסורין ממרקין את כל עונותיו של אדם. (ברכות ה.).

מפניים קרי: מִפְּנִינִים וְכָל־חֲפָצֶיךָ לֹא יִשְׁווּ־
בָהּ: טז אֹרֶךְ יָמִים בִּימִינָהּ בִּשְׂמֹאולָהּ עֹשֶׁר
וְכָבוֹד: יז דְּרָכֶיהָ דַרְכֵי־נֹעַם וְכָל־נְתִיבוֹתֶיהָ

טז נוּגְדָּא דְיוֹמָתָא בִּימִינָהּ
וּבִשְׂמָאלָהּ עוּתְרָא
וִיקָרָא: יז אָרְחָתָהָא
אָרְחָתָא דְבוּסְמָא וְכֻלְּהוֹן

רש"י

זהב הוא: (טו) **וכל חפציך.** כל תמדותיך: **לא ישוו בה.** לא יהיו שוין בשוויה ודמיהן בדמיה: (טז) **בימינה.** למיימינים בה ועוסקים בה לשמה, אורך ימים, וכל שכן עושר וכבוד. ולמשמאילים בה

מצודת דוד

וכל חפציך. כל הדברים שאתה חפץ בהם ורוצה בהם לא יהיו שוין בשוויה: (טז) **אורך ימים.** רוצה לומר על ידה ישיג אורך ימים ועושר וכבוד, ורבותינו ז"ל (שבת סג.) אמרו למיימינים בה, לעוסק לשמה היא לו לאורך ימים וכל שכן עושר וכבוד, אבל למשמאילים בה לעוסקים שלא לשמה, עם כל זה יהיה עושר וכבוד: (יז) **דרכי נועם.** רוצה לומר לא יבוא בשום צד מכשול בדבר קיום דברי התורה: **וכל וגו'.** כפל הדבר במלות

מצודת ציון

טו) **מפנינים.** הם המרגליות:

אבן עזרא

(טו) **חפציך.** כל דבר שתחפוץ: **ישוו.** מענין ולמלך אין שוה (אסתר ג ח) ופירוש אין העם שוה כלום ונחשב למלך שיניחם, כי הוא עם מפוזר ומפורד ונבזה: (טז) **עושר וכבוד.** משל שהחכמה תביאהו לשתי מעלות: (יז) **דרכי נועם.** שינעמו ויערבו לו: **נתיבותיה.** נתיבות שלום:

מדרשי חז"ל

טו) **וכל חפציך לא ישוו בה.** כתיב כל חפציך לא ישוו בה, הא חפצי שמים ישוו בה, וכתיב כל חפצים לא ישוו בה, דאפילו חפצי שמים לא ישוו בה. לא קשיא, כאן במצוה שאפשר לעשותה על ידי אחרים. כאן במצוה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים. (מו"ק ט:). כתוב אחד אומר כל חפציך לא ישוו בה, וכתוב אחד אומר וכל חפצים לא ישוו בה. [לא קשיא] חפציך אלו אבנים טובות ומרגליות, חפצים אלו דברי תורה, דכתיב כי באלה חפצתי נאם ה', כל מצותיה של תורה אינן שוות לדבר אחד מן התורה, היינו דתנן תלמוד תורה כנגד כולם. (ירושלמי פאה פ"א).

אמר רבא: כל הבא על אשת איש אפילו למד תורה דכתיב בה יקרה היא מפנינים, מכהן גדול שנכנס לפני ולפנים, היא תצודנו לדינה של גיהנם. (סוטה ד:).

כהן קודם ללוי, לוי לישראל, וישראל לממזר, אימתי בזמן שכולם שוים, אבל אם היה ממזר תלמיד חכם וכהן גדול עם הארץ, ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ. מנא הני מילי, א"ר אחא ברבי חנינא: דאמר קרא יקרה היא מפנינים, מכהן גדול שנכנס לפני ולפנים. (הוריות יג.).

ארטבן שלח לרבינו הקדוש חד מרגליתא אטימטון, אמר ליה שלח לי מילא דטבא כוותיה, שלח ליה חדא מזוזה, אמר ליה מה אנא שלחית לך מילתא דלית לה טימי ואת שלח לי מילתא דשויא חד פולר, אמר ליה חפצי וחפציך לא ישוו בה, ולא עוד אלא דאת שלחת לי מילתא דאנא צריך מינטר ליה, ואנא שלחית לך מילתא דהיא מנטרא לך דכתיב בהתהלכך תנחה אותך בשכבך תשמור עליך. (שם).

טז) **אורך ימים בימינה וגו'.** בימינה אורך ימים איכא, עושר וכבוד ליכא. אלא למיימינין בה אורך ימים איכא וכל שכן עושר וכבוד, למשמאילים בה עושר וכבוד איכא אורך ימים ליכא. (שבת סג.).

א"ר יצחק הרוצה שיחכים ידרים, ושיעשיר יצפין, וסמניך שלחן בצפון ומנורה בדרום. ורבי יהושע בן לוי אמר לעולם ידרים, שמתוך שמתחכם מתעשר, שנאמר: אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד. (ב"ב כה:).

תורה אמרה לפני הקב"ה כתיב בשמאלה עושר וכבוד, מפני מה בני עניים, והקב"ה משיבה להנחיל אוהבי יש, למה הם עניים בעולם הזה, כדי שלא יעסקו בדברים אחרים וישכחו התורה. דכתיב: כי העושק יהולל חכם. (ילקו"ש).

יז) **דרכיה דרכי נועם וגו'.** תניא רבי יהודה אומר משום רבי טרפון: כפות תמרים, כפות, אם היה פרוד יכפתנו. אמר ליה רבינא לרב אשי ממאי דהאי כפות תמרים דלולבא הוא, אימא חרותא, בעינא כפות וליכא. ואימא כופרא, אמר אביי: דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום כתיב, (פי' יש בהם קוצים ומשרטים הידים). (סוכה לב.). תנו רבנן: ענף עץ עבות, שענפיו חופין את עצו, ואיזה הוא, הוי אומר זה הדס. ואימא זיתא, בענין עבות וליכא. ואימא הירדוף, אמר אביי דרכיה דרכי נועם וליכא. (שם:).

תניא לאהבה את ה' אלהיך ולדבקה בו, שלא יאמר אדם אקרא שיקראוני חכם, אשנה שיקראוני רבי, אשנן שאהיה זקן ואשב בישיבה, אלא למוד מאהבה וסוף הכבוד לבוא, שנאמר: קשרם על אצבעותיך וגו' ואומר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום. (נדרים סב.).

תנא דבי רבי ישמעאל, "וקדשתו" לכל דבר שבקדושה, לפתוח ראשון ולברך ראשון וליטול מנה יפה ראשון, א"ל אביי לרב יוסף מפני דרכי שלום דאורייתא היא, א"ל דאורייתא, ומפני דרכי שלום, [א"ל] כל התורה כולה נמי מפני דרכי שלום, דכתיב דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום וכו'. (גיטין נט:).

וכל נתיבותיה שלום. ביקש הקב"ה ליתן תורה בשעה

הֲלִיכָתָהָא שְׁלָמָא:
יח אִילָנָא דְחַיֵּי הִיא
לְאִלֵּין דְמִתְחַזְּקִין בָּהּ
וְאִלֵּין דְמִתְעַסְּקִין בָּהּ

שָׁלוֹם: יח עֵץ־חַיִּים הִיא לַמַּחֲזִיקִים בָּהּ
וְתֹמְכֶיהָ מְאֻשָּׁר: פ יט יְהוָה בְּחָכְמָה יָסַד־

טוּבֵיהוֹן: יט אֱלָהָא בְּחָכְמְתָא שִׁתְאַסְיָא אַרְעָא וְאַתְקֵין שְׁמַיָּא בִּבְיוּנָה:

רש"י

שעוסקים בה שלא לשמה, מכל מקום עושר וכבוד יש: (יח) **למחזיקים בה.** לאותזים בה, כמו וישלח ידו ויחזק בו (שמות ד ד): **ותומכיה מאושר.** המתקרבים לה. וכן כל לשון תמיכה שבספר זה, שהוא אותז בה: (יט) **ה' בחכמה יסד ארץ.** על פי התורה, והיא התורה והיא התבונה והיא הדעת,

מצודת ציון

יח) **מאושר.** משובח. כמו אשרי האיש (שם א א):

מצודת דוד

שונות: (יח) **למחזיקים בה.** להאוחזים בה היא להם לעץ חיים, כי בעבורה ישיגו החיים: **ותומכיה.** התומך אותה בגדרים וסייגים הוא משובח: (יט) **בחכמה.** באמצעות חכמת התורה ברא את העולם:

אבן עזרא

(יח) **עץ.** כעץ חיים שהאוכל מפריו יחיה שנים רבות: **ותומכיה.** שלא יעזבוה כאשר אמר, כי החכמה תחיה האדם שהוא עולם קטן: (יט) **ה' בחכמה יסד ארץ.** סיפר מעלתה, שבה נברא העולם העליון:

רבנו יונה

כאב שיוסיף לרחם על הבן אחר התוכחות ולכפול חמלתו עליו: יט] **ה' בחכמה יסד ארץ וגו'.** בחכמה ובתבונה ובדעת, בחכמה יבנה בית (לקמן כד ג), ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה (ישעיה יא ב). צריך הדעת

מדרשי חז"ל

שיצאו ישראל ממצרים, והיו חולקים זה על זה, שנאמר ויסעו מסכות ויחנו באיתם, שהיו נוסעים במריבה וחונים במריבה, כשבאו ברפידים הושוו כולם ונעשו אגודה אחת, שנאמר ויחן שם ישראל, ויחנו אין כתיב כאן, אמר הקב"ה: התורה כולה שלום ולמי אני נותנה, לאומה שאוהבת שלום, הוי וכל נתיבותיה שלום. (תנחומא).

יח) **עץ חיים היא למחזיקים בה.** א"ר יוחנן: כל המאריך בתפילתו ומעיין בה סוף בא לידי כאב לב, שנאמר תוחלת ממושכה מחלת לב. מאי תקנתיה, יעסוק בתורה שנאמר ועץ חיים תאוה באה, ואין עץ חיים אלא תורה, שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה. (ברכות לב:).

עץ חיים היא וגו'. עשרה נקראו חיים, הקב"ה, תורה, ישראל, גן עדן, עץ, ארץ ישראל, גמילות חסדים, חכם, ומים. תורה נקראת חיים שנא': עץ חיים היא למחזיקים בה וגו'. (אדר"נ ל:)

א"ר חמא בר' חנינא: מה תקנתו של מספרי לשון הרע, אם תלמיד חכם הוא יעסוק בתורה, שנאמר מרפא לשון עץ חיים, ואין לשון אלא לשון הרע שנאמר חץ שחוט לשונם, ואין עץ אלא תורה שנאמר: עץ חיים היא למחזיקים בה וגו'. ואם עם הארץ הוא ישפיל דעתו שנא': וסלף בה שבר ברוח. (ערכין טו:).

אמר רב נחמן בר יצחק: למה נמשלו דברי תורה כעץ שנאמר: עץ חיים היא למחזיקים בה, לומר לך מה עץ קטן מדליק את הגדול, אף תלמידי חכמים קטנים מחדדים את הגדולים, והיינו דאמר רבי חנינא הרבה למדתי מרבותי, ומחבירי יותר מרבותי, ומתלמידי יותר מכולן, (תענית ז.).

א"ר יודן: למה נמשלה התורה בעץ החיים, מה עץ החיים פרוש על גן עדן, כך התורה פרושה על כל החיים, ומביאתו לתחת עץ החיים. תניא: עץ החיים מהלך ת"ק שנה, וכל מי בראשית מתפלגין מתחתיו. דבר אחר עץ חיים היא למחזיקים בה, רב הונא בש"ר אחא אומר: שלא יהו דברי תורה בעיניך כאדם שיש לו בת בוגרת והוא רוצה להשיאה לאחד, אלא בני אם תקח אמרי ומצותי תצפון אתך. רב הונא בש"ר בנימין אמר: משל למלך שאמר לבנו צא לפרקמטיא, אמר ליה אבא מתיירא אני מן הדרך ומן הלסטים. מה עשה נטל מקלו וחקקו ונתן בו קמיע מומחה, אמר ליה בני יהא המקל הזה בידך ואי אתה מתיירא מכל בריה, כך אמר הקב"ה לישראל, בני התעסקו בתורה ואין אתם מתיראים מכל בריה, אילו נאמר עץ חיים היא לעמלים בה לא היתה תקומה, אלא עץ חיים היא למחזיקים בה. (ילקו"ש).

אמר רב הונא בש"ר ירמיה בר אבא: עתיד הקב"ה לעשות צל וחופה לבעלי מצות אצל בעלי תורה, מאי טעמא, כי בצל החכמה בצל הכסף, וכתיב: עץ חיים היא למחזיקים בה. "ולזבולון אמר שמח זבולון" והלא יששכר גדול מזבולון, אלא על ידי שהיה זבולון פורש לים ויוצא לפרקמטיא, ובא ונותן לתוך פיו של יששכר, לפיכך נתן לו שכר בעמלו. (שם).

יט) **ה' בחכמה יסד ארץ וגו'.** יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ, כתיב הכא וימלא אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת, וכתיב התם ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה, וכתיב בדעתו תהומות נבקעו. (ברכות נה.).

אמר רב: בעשרה דברים נברא העולם, בחכמה ובתבונה

יג אֲשֶׁר יֶאֱהַב יהוה יוֹכִיחַ וּכְאָב אֶת־בֵּן יִרְצֶה׃ אַשְׁרֵי אָדָם
יד מָצָא חָכְמָה וְאָדָם יָפִיק תְּבוּנָה׃ כִּי טוֹב סַחְרָהּ מִסַּחַר־כֶּסֶף

מוכיח אותך הקדוש ברוך הוא, מסתמא, הוא אוהב אותך[43]. **וכאב את בן ירצה.** הוא נגד המוסר ש'אל תמאס', כי דרך האב לייסר רק את בנו, אבל אם חבירו אינו שומע לתוכחתו, הוא עוזב אותו לילך בדרך אשר חפץ, אבל אב את בנו אם אינו שומע לתוכחתו אף על פי כן אינו עוזבו, אלא מוכיחו ביסורים עד שעוזב הדרך הרע. והיינו: מחמת אהבתו אשר גדולה עליו יותר מן הכל כן לבו כואב על רעתו וחפץ בהצדקו על כן מייסר אותו להיטיב לו. והסימן שמחמת אהבה הוא, שאחר כך, כאשר יסיר שבטו ממנו, חפץ למלאות רצונו ומדבר לו תנחומים לפייס דעתו. וזהו ש'אל תמאס' את היסורים, כי כאשר מייסר אותך ביסורים מסתמא אתה חביב עליו כבן ואחר כך כאב את בנו ירצה אותך וימלא רצונך[44].

יג) **אשרי אדם מצא חכמה.** כי 'החכמה מאין תמצא'[45], דהיינו שישמע מרבו או ימצא כתוב בספר לכן כתיב בו לשון מציאה. **ואדם יפיק תבונה.** דהיינו: להבין הדבר צריך להוציא מעצמו ולהבין אותו (מזה שיבין החכמה על בוריה תתגלה רצון החכמה), וזהו „יפיק" יוציא מהחכמה התבונה.

ואמר ב' פעמים "אדם", ששלשה אדם הם, וכמו שאמרו בזוהר[46]: אית אדם דבריאה כו', וכמו שנאמר[47]: 'ומותר האדם מן הבהמה אין' כו' ואחד הוא נעלם, לכן לא אמר כאן אלא שני פעמים אדם. וחכמה ותבונה הוא אדם.

יד) **כי טוב סחרה מסחר כסף.** כי האדם עוסק בעסקי העולם הזה בשני אופנים: א', שהוא מוביל סחורה ממדינה למדינה, והיינו להרויח ממון. ב', שהוא עובד וזורע אדמתו. ועיקר התכלית, אפילו של הסוחר, לקנות תבואה לאכול. והרווחת סחורה הוא מעט לפי ערך הרווחת התבואה, כי בתבואה מרויח לפעמים חמש פעמים נגד מה שזרע ויותר, וסחורה הוא מרויח לערך אחד מחמשה או מעט יותר, לכן אמר „טוב סחרה, מסחר כסף" מכסף שמרויח מסחורה[48]. **ומחרוץ תבואתה.** והתבואה, שהיא נצרכת יותר מן הכסף, „תבואתה", הפרי שלה, [טוב מחרוץ[49]]. והעניין: שחכמה

43. ע"פ ספרי דברים ו, ה. עיין כז, ה.
44. רמ"מ העיר: „ונראה לעניות דעתי שהוא נגד הירא את ה' וסר מרע (פסוק ז), שהן מצות עשה ולא תעשה. והיינו 'כבד' וכו' נגד מצות עשה. 'ומוסר' וכו' נגד לא תעשה".
45. איוב כח, יב.
46. תקו"ז יט. (מב.) זהר חדש שמות לג:. ועיין ח, ד ד"ה אל.
47. קהלת ג, יט.
48. אחוז הרוח בגידול התבואה גדול יותר מאחוז הרוח שבמסחר.
49. סוג זהב.

מפנינים

ט וּמֵחָרוּץ תְּבוּאָתֶהָ׃ יִקָּרָה הִיא מִפְּנִינִים וְכָל־חֲפָצֶיךָ לֹא יִשְׁוּוּ־
טז בָהּ׃ אֹרֶךְ יָמִים בִּימִינָהּ בְּשְׂמֹאולָהּ עֹשֶׁר וְכָבוֹד׃ דְּרָכֶיהָ

היא דוגמת הסחורה שמוביל ממדינה למדינה כן צריך לילך וללמוד מרבו כמו שנאמר[50]: היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה. וטובה מציאתה ממציאת כסף מסחורה. ותבונה היא מה שמוציא מעצמו מן החכמה, והיא יותר טובה מן התבואה שזרע ביגיע כפיו וכמו שנאמר[51]: מפרי כפיה נטעה כרם. ואמר למעלה[52]: 'אשרי' וגו', ועכשיו, „כי טוב" כמו שאמרו[53] 'אשריך' בעולם הזה 'וטוב לך' 'בעולם הבא', ואחר כך נאמר: 'יקרה היא מפנינים' כמו שנאמר[54]: אשת חיל מי ימצא ורחוק מפנינים מכרה.

טו) **יקרה היא מפנינים.** כי דרך האדם לרדוף ולקנות דבר מחמת שני דברים או מחמת שהוא דבר יקר ואינו בנמצא כלל, כגון אבנים טובות ומרגליות, וזהו לכבודו. או מחמת שהוא צריך לזה מאוד כמו תבואה וכדומה. וזהו שאומר שצריך לרדוף אחר התורה מאוד כי מגדר היוקר היא יקרה אף מפנינים שהם יקרים מכל דבר שבעולם. ומגדר הצורך **וכל חפציך לא ישוו בה.** כי לזה צורך יותר מכל דבר, כי הוא חייך וגו'[55], ובמה יש יותר צורך מחיים.

והוא נגד שני דברים, הנזכרים לעיל, שהם: כסף ותבואה. שהם נגד חכמה ובינה וכאן הוא דעת שהוא כלול משניהם, והבן.

טז) **ארך ימים בימינה.** כלומר למימינים בה, ללומדים לשמה **תהיה** להם אריכות ימים בעולם הבא כמ"ש חז"ל[56]. **בשמאלה עשר וכבוד** לאותם הלומדים שלא לשמה, והיינו הלומדים או בשביל ממון או בשביל כבוד, יהיה להם „עושר וכבוד"[57].

יז) **דרכיה דרכי נעם.** כלומר, שדרכי התורה הם דרכים לבא ל„נועם" כמו שנאמר[58]: לחזות בנועם ה'. ואמר „דרכיה" כלומר, הדרכים הרחבים שאי אפשר לטעות בהם כלל[59], דהיינו לאותם הלומדים לשמה. [והם דרכי הנועם העליון][60]. **וכל נתיבתיה שלום.** אפילו ההולכים בנתיבות הקטנים שאפשר לטעות ולסור מהם, דהיינו הלומדים שלא לשמה, מכל

50. לא, יד.
51. לא, טז.
52. פסוק יג.
53. ברכות ח. על תהלים קכח, ב.
54. לא, י.
55. דברים ל, כ.
56. שבת סג. ורש"י שם.
57. וראה ביאורו ח, יח. יא, טז. יג, יח. כא, כא.
58. תהלים כז, ד.
59. עיין ב, טו. ג, ב.
60. בכת"י ליתא. ועיין זהר א, קפד:

אֱלֹהִים עַל־הָאָרֶץ וְאָדָם אַיִן לַעֲבֹד
אֶת־הָאֲדָמָה: ו וְאֵד יַעֲלֶה מִן־הָאָרֶץ
וְהִשְׁקָה אֶת־כָּל־פְּנֵי הָאֲדָמָה: ז וַיִּיצֶר
יְהוָה אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם עָפָר מִן־
הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת

ו וְעַנְנָא הֲוָה סָלִיק מִן אַרְעָא
וְאַשְׁקֵי יָת כָּל אַפֵּי אַדְמְתָא:
ז וּבְרָא יְיָ אֱלֹהִים יָת אָדָם עָפְרָא
מִן אַדְמְתָא וּנְפַח בְּאַפּוֹהִי
נִשְׁמְתָא דְחַיֵּי וַהֲוָת בְּאָדָם לְרוּחַ
מְמַלְּלָא:

תולדות וכית אהרן והוספות

[ו] סוכה יח:, ר"ה יח, תענית ט:, ירושלמי שבת פ"ב ה"ו, סוכה פ"ח ה, תענית פ"ב ח, פ"ג ב, תוספתא שם פ"ב ב, מכילתא בשלח שירתא פ"ב, ספרי עקב פרק מ"ב, פרקי דר"א פ"ח ז פ"ג ב, שו"ט פי"ח פקי"ד פקי"ז, פרקי דר"א פ"ח, זהר ח"א לה., מ"ג מ:. [ז] מגילה פח., עירובין יח., תענית כג:, סנהדרין לט., חולין פז., נדה כג:, ירושלמי שבת פ"ב ו, יומא פ"ד ב, נזיר פ"ז ב, נדה פ"ב ב, ב"ר פ"ח ז סנה"ר פ"ב ה עד ד, ויק"ר פי"ט, במ"ר פי"ד יב פי"ט ג, תיכה רבה פ"ח מב, קה"ר פ"ב יא, רות רבה פ"ב ג, מיכה רבה פ"ח מג, תנחומא תולדות, תנחומא ישן ויקרא, שמיני, תורים, פסיקתא רבתי פ"מ פכ"ז פ"מ, שו"ט פ"ב פל"ב פקי"ד פקי"ז, אליהו זוטא פ"כ, פרקי דר"א פי"ח פל"ד, הכהיר מח, זהר ח"א מ. מט. קל: לה., מ"ב מ:, מ"ג יב. יט. מח: קכג: קמא., מדה"ב נראשית י: יח. נט.

שפתי חכמים

ט **ר"ל** דודאי הקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים ויודע שאדם מכיר בטובתן של נשמים ויתפלל עליהן. [ועיין חולין דף ס: (כ"ט)]: י **שם** הענש שלו **יהוה**. ר"ל יש בו אותיות היה הוה ויהיה דהיינו שמו. א"נ שם העצם כלומר אות וסימן על עצמותו יתברך. ושמות האחרים הם שמות התוארים מורה על תואר מתואריו יתברך. והא דלא מפרש פירוש זה למעלה (בפסוק ד) דכתיב ביום עשות ה' אלהים, משום דלמעלה צריך לכתוב ה' אלהים כדפירש רש"י לעיל (א א ד"ה ברא) עי"ש: כ **ר"ל** תקיף ואמיץ כח כמו ואת אילי הארץ (מלכים ב כד טו): ל **דקשה** לו דהא לעיל כתיב כי לא המטיר ה' כיון שעדיין לא נברא האדם, ואיך יעלה וגו' משמע שהיה מטר אע"פ שעדיין לא נברא האדם: מ **הא** דדחק רש"י ולא מפרש סתם מטר דהיינו המים שעל הארץ משקים העננים, היינו משום דכתיב כי לא המטיר דהיינו סתם מטר שהוא ממים שעל הארץ שמע מינה דקודם שנברא האדם לא המטיר, והאי איד יעלה קודם שנברא האדם, שהרי אח"כ כתיב ויצר ה' אלהים וגו', ואי היה מטר סתם הוי הפסוקים כסותרין אהדדי וק"ל: נ **ונראה** לי דהכי פירושו שהקדוש ברוך הוא נותן מעכשיו כח חיוני באדם שגם לאחר שימות יוכל לחיות ולחוור ברצון השם יתברך. (נחלת יעקב): ס **דאם** לא כן [עפר] מן האדמה למה לי בחד מנייהו סגי. אבל קשה דהיה לו לומר מכל הארץ, לכן אמר ד"א כו'. ולד"א קשה היה לו לומר מהאדמה, מלת מן למה לי, לכך פירש מארבע רוחות: ע **ר"ל** קולטת ושמורה בתוכה עד תחיית המתים. דאם לא כן הא גם הבהמה נקברה אע"פ שלא נצבר עפרה. (דבק טוב):

רש"י

אדם וידע שהם צורך לעולם. פ **התפלל עליהם ויהי ומתמו המילות והדשמים** (חולין ס:): **ה' אלהים.** ה' הוא שמו, אלהים שהוא שופט כ **ושליט על כל וזו פירוש זה בכל מקום לפי פשוטו ה' שהוא אלהים:**

(ו) **ואד יעלה.** לעניין ל **ברייתו של אדם. העלה את התהום** מ **והשקה הענינים לשרות העפר ונברא האדם, כְּנֶגֶד זה שנותן מים ואמר כך גם את העיסה, אף כאן והשקה ואחר כך וייצר** (ב"ר יד ח): (ז) **וייצר.** שני **יצירות, יצירה לעולם הזה ויצירה לתחיית המתים. אבל בהמה שאינה עומדת לדין לא נכתב ביצירתה שני יודי"ן** (תנחומא תזריע ח): **עפר מן האדמה.** נא **עפרו מכל** פ **האדמה מארבע רוחות, שבכל מקום שישות שם תהא קולטתו** ע **לקבורה** (שם פקודי ג). דבר אחר שגם **עפרו ממקום שנאמר בו מזבח אדמה תעשה לי** (שמות כ כא). אמר הנואי תהא לו אדמה כפרה ויוכל לעמוד (מי יד ח): **ויפח באפיו.** עשאו מן התחתונים ומן העליונים, גוף מן התחתונים ונשמה מן העליונים. לפי שגוף

אבן עזרא

ו **ואד.** כמו עשן, וכמוהו יום אידם (דברים לב לה) [ז], שהיום הרע יקרא יום ענן וערפל, והטעם כי עלה אד מן הארץ בכח המאורות, והשקה האדמה והצמיחה. והגאון אמר כי פירושו ולא אד יעלה מן הארץ: ז **וייצר.** בכח המאורות, ויצר מהפעלים שהפ"א שלהם יו"ד מהבנין הקל, כמו וייקץ נח (לקמן ט כה), וטעם באפיו שבהם יחיה האדם, כי הם יוציאו האויר החם מחום הלב, ויביאו אויר אחר. וטעם לנפש חיה שהלך מיד כמו החיות, ולא כתינוקים:

אבי עזר

[ז] **ואד יעלה [וכו']**. וכן פירושו וכל שיח השדה וכל עשב טרם יצמח ולא היה מטר ולא אד להשקות פני אדמה וגו'. אולם אין פפחש שלו יפה לפי סדר הבריאה:

בעל הטורים

ו **ואיד.** ב' במסורת. הכא. ואידך ואיד נכון לצלעו (איוב יח יב). רמז למה שאמרו חכמים (ירושלמי תענית פ"ב ה"א) למה נקרא שמו איד, שהבריות משברים לבם כדי שיתן להם הקב"ה מטר: ז **וייצר.** ב'. חד מלא וחד חסר. **ויצר ה' אלהים את האדם** מלא בב' יודין לפי שבראו בשני יצרים, יצר טוב ויצר רע (ב"ר יד א). **ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה** (פסוק יט) חסר, שאין להם אלא יצר אחד (עי' ברכות סא.) דהיינו יצר הרע שיש לבהמות ולחיות. **ויפח באפיו נשמת חיים.** ס"ת חותם (עי' סנהדרין לט:) **נשמת.** ד' במסורת. **ויפח באפיו נשמת.** כל אשר נשמת רוח חיים באפיו (להלן ז כב). נר ה' נשמת אדם (משלי כ כז). **נשמת ה' כנחל גפרית בוערה** (ישעיה ל לג). עשה רבי יוצרו נר אלהים נשמת אדם ואם לאו נשמת ה' כנחל גפרית בוערה:

(6)

ו וְעַנָּן יָקָרָא הֲוָה נָחֵת מִתְּחוֹת כּוּרְסִי כבכ) יָקָרָא וּמְלֵי מַיָּא מִן אוֹקְיָנוֹס וְהָדָר סָלִיק מִן אַרְעָא
וְאַשְׁקֵי מִטְרָא וּמַשְׁקֵי יָת כָּל אַפֵּי אַדְמָתָא: ז וּבְרָא יְיָ אֱלֹהִים יָת אָדָם בִּתְרֵין יְצִרִין וּדְבַר
עָבְדָא מַאֲתַר בֵּית מַקְדְּשָׁא כגכ) וּמֵאַרְבַּעַת רוּחֵי עַלְמָא וּפַתְכָא כד) מִכָּל מֵימֵי עַלְמָא וּבְרִיהּ סוּמֵק
שְׁחִים כהכ) וְחִיוַר וְנָפַח בְּנִחוֹרוֹהִי נִשְׁמְתָא דְחַיֵּי וַהֲוָת נִשְׁמְתָא בְּגוּפָא דְאָדָם לְרוּחַ מְמַלְּלָא
לְאַנְהָרוּת עַיְנִין וּלְמִצְּתוּת אוּדְנִין כוכ):

פירוש יונתן כבכ) **וענן יקרא וכו' מתחות כורסי.** עיין ברקנטי (דף טו ע"ד): כגכ) **מאתר בית מקדשא.** הרקנטי מפרש על הארץ הצליונה (בדף ס ע"ג): כדכ) **פתכא.** פירוש צבר ובלל אותו: כהכ) **שחים.** פירוש אדום, לשון גמרא פרק המוכר את הספינה (בב"ב פג:) שחמתית ונמצאת לבנה: כוכ) **ולמצתות אודנין.** פירוש ולשמע אזן:

תרגום ירושלמי

ז וְהֲוָה אָדָם נֶפֶשׁ דְּחַיָּה:

ספורנו

ז וייצר ה' אלהים. אמנם להווית בעלי חיים לא הספיק זה, אבל היתה יצירת היוצר יתברך על אופנים מתחלפים, וזה כי ליצירת האדם ביורר עפר מן האדמה, חלק נכבד ממנה: **ויפח באפיו נשמת חיים.** נפש חיונית מוכנת לקבל צלם

רמב"ן

(ז) **ויפח באפיו נשמת חיים.** ירמוז לנו הכתוב הזה מעלת הנפש יסודה וסודה, כי הזכיר בה שם מלא, ואמר כי הוא נפח באפיו נשמת חיים, להודיע כי לא באה בו מן היסודות כאשר רמז בנפש התנועה (לעיל א כו). גם לא בהשתלשלות

אור החיים

ומשון לשון כי הוא הטורח הכל על דרך שפירשתי, **אמר כי** האדם לא הוציאה נמחה עד אשר השקה ה' והוא **אמרו כי** לא המטיר וגו'. גם הודיע כי חית השדה הוא **[illegible]** לון) כאומרו (להלן פסוק יט) וייצר ה' וגו' כל חית **[illegible]** אלא שהכין גולם מהאדמה כמו שהכין צורת אדם, **[illegible]** המים רמזה גם כן באומרו ועוף השמים, וכבר אמרו ז"ל (חולין מז:) כי מהרקע נברא:

[illegible] יפרין הכתוב לומר בדקדוק בכתוב עוד אומרו ואדם **[illegible]** לון, מה היא הכונה בהודעה זו. עוד למה חזר לומר **[illegible]** וגו' עפר וגו', וכבר השמיענו ביום ברא אלהים אדם, **[illegible]** בא להשמיענו כי מן העפר ברא למה הולך לבפול **[illegible]** הבריאה, והיה לו להוסיף שם בהודעת הבריאה ולומר עפר מן האדמה:

[illegible] יתבאר על פי מה שאמרו ז"ל (ב"ר יד ח) כי אדם **הראשון** תלוי של עולם ע"כ, מוכן מדבריהם כי **[illegible]** אין אלה יש בו ושנו רבותינו כפ"ב מהלכות אלה (מ"ה) **[illegible]** המפרים אלמו קמח וכו' אינה אלה, ותנן בפ"ג (מ"ח) **[illegible]** הבהמים וכו' האוכל ממנה חייב מיתה ע"כ, והנה אין **[illegible]** לאדם להוציא ממנה ממים זולת על ידי השקאת **[illegible]** הוא גלגול בעיסה, ומעתה כל אמתי האדמה אמורים קודם שהורמה ממנה אלה שהוא ילירת האדם כי האדמה נתחייבה בחלה וכל זמן שלא הורמה אלמה טבל היא, והוא שאמר הכתוב כאן וכל שיח השדה טרם יהיה וגו' וכל עשב וגו' טרם יצמח כי לא המטיר ביום השלישי לאדם להוציאם אלא האדם נתענה מהם בחמרו יתברך אבל לא יצאו והטעם הוא להיות שאדם אין שהוא האלה של האדם, ואמר התיקון שעשה ה' להוציא הצמחים ואד יעלה מן האדם וגלגל את כל עפר העולם כאומרם והשקה את כל וגו' וייצר ה' וגו' את האדם עפר וגו', זה היא הרמת החלה אחר שנתחייבה כל האדם בחלה והרים ה' אלה זו הומרה כל האדם וצמחיה ואם היה מגלגל במים חלק אחד מהאדם לא היה יוצא מכלל טבל אלא החלק שנתגלגל:

ויש לך לדעת כי עפר שממנו נוצר האדם לא עפר של גן עדן אלא של העולם, וכמו שדייק הכתוב (להלן ג כג) לעבוד את האדמה אשר לוקח משם, אבל גן עדן לא הוצרך להרים ממנה חלה ואחר כך יוצא ממנה נטעים כי כולה קודש, ולזה אמר ויטע ה' גן בעדן מקדם פירוש קודם בריאת האדם כאומרם ז"ל (ב"ר טו ג) והכינה לאדם שהיה עתיד עלמו אלה קודש ליהנות מקודש וכהן האוכל בתרומה:

ליקוטי הערות על אור החיים

לון) **חיות** השדה הוא יוצרם. כצ"ל. או שצ"ל יצרה. (סגולת משה):

כלי יקר

כל מעשה תקפו וגבורתו יתברך כלל וכלל, אבל **[illegible]** ה' חסד כי לשם של רחמים הנקרא בשם של אדנות **[illegible]** החסד והרחמים, כי יבא הזמן שתרצה לשלם לאיש **[illegible]** כפי כח המקבל והעושה לא כפי כחך יתברך. ונקט **[illegible]** בגוטה באמרו ולך ה' חסד, ולשון נסתר בשם אלהים **[illegible]** לאלהים, כי בשעת הכעס שמדת הדין שולטת בעולם **[illegible]** באילו הסתיר ה' פניו מן הבריות ובשעת החסד והרחמים יאר ה' פניו אלינו וק"ל:

ז) **ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה.** פירש רש"י אף לבהמה יש נפש חיה אך זו חיה שבכולם שנתוסף בו דעה ודבור. ופירושו דחוק כי לא פירש במקרא חיה מכולם. ובעקדה פירש שנשמת חיים זו הרוח החיוני הנמצא באדם בעצם וראשונה, ומצדו יהיה האדם לנפש חיה כשיתוסף בו השלימות השני והשלישי, על דרך נפש רוח

חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה׃ ח וַיִּטַּע
יְהוָה אֱלֹהִים גַּן־בְּעֵדֶן מִקֶּדֶם וַיָּשֶׂם
שָׁם אֶת־הָאָדָם אֲשֶׁר יָצָר׃ ט וַיַּצְמַח
יְהוָה אֱלֹהִים מִן־הָאֲדָמָה כָּל־עֵץ

שפתי חכמים

ע״ **אע״ג** דבשכת נבראת מנוחה שהיא לצורך התחתונים א״כ הרי יש קנאה כמעשה בראשית, י״ל כיון דעיקר כנוחה הוא בשביל האדם והוא מן העליונים ומן התחתונים ליכא קנאה. (נחלת יעקב): פ **לאפוקי** מתרגום אונקלוס שפירש מקודם, דהא משמט המקרא משמע שלא צמחו עשבים ואילנות לא של גן עדן ולא של שאר מקומות קודם ברייתו של אדם. והא דהאריך רש״י לומר נטע את הגן. שלא תטעה לומר דמקדם קאי על וישם שם את האדם: צ **אף** על פי שמקום הקושיא הוא על ויצר ה׳ אלהים את האדם (פסוק ז), מכל מקום המתין עם הקושיא עד פה. אחר שפירש ויטע וגו׳ מקדם, במזרחו של עדן. ואז יהיה גם זה מפרטי האדם, ויצדק מה שהשיב עליה סתם בריאתו מהיכן וכו׳, וחזר ופירש וייצר ה׳ עפר מן האדמה וגו׳. ויצמח לו גן עדן וניחהו שם. אבל אם תפרש מקדם לשון קדמון כלומר מקודם, וא״כ לא היתה הצמיחה בעבורו וא״כ אין זה מפרטיו, והיה קשה על הקרא למה הפסיק במה שאמר ויטע ה׳ אלהים כיון שכבר נטעו, אלא על כרחך מקדם פירושו מזרח. (ר״א מזרחי): **ויש** לפרש נמי איפכא בשלמא אי הוה מקדם פירושו מלקדמין כתרגומו, ניחא מה שכתוב כאן ויטע וגו׳ נבי וייצר וגו׳, כמדרש וייצר יצירה לעוה״ב ויצירד לעוה״ז, והודיע שהאדם נברא לתענוני עוה״ב ולתענוגי עוה״ז, דאל״ב חקשה למה נטע גן בעדן מלקדמין אם לא בשביל תענוגי האדם, אבל עכשיו שפירש מקדם במזרחו של גן ולא בא להורות אלא באיזה מקום היה חנייתו של אדם, ולא להודיע על תענוגי עוה״ז ואדרבה נימא איפכא דחלילה שיברא את האדם בשביל שיתענג בתענוגי עוה״ז, וא״כ קשה למה סמך ויטע וגו׳ לקרא דוייצר ולא אל ויברא. ועל זה פירש ראיתי כו׳: ק **דאי** אכלל הארץ קאי למה לא צוה השם בשעת הצווי להוציא עץ נחמד וגו׳:

ח **ויטע.** וכבר נטע גן במקום שנקרא עדן, מפאת מזרח, ועתה שם בו האדם, ופירוש גן בעדן גן אלהים, הבי״ת משרת עצמו ואחר עמו בעדן בגן אלהים יז), וכמוהו מאל אביך ויעזרך (להלן מט כה) ורבים אחרים. וה״א האדם יש לו

אבי עזר

יז) **ויטע, הבי״ת משרת עצמו וכו׳.** הנה חקי הדקדוק חיים מכריחים הרב לפרש כך, כי אפשר שנטע גן במקום עדן ועונג, ולפעמים נמתן עדן אל גן, ולפעמים גן אל עדן, כמו (יחזקאל כח יג) בעדן גן אלהים, וכן דומתמו מלור החלמיש (דברים ח טו) מחלמיש צור. וגם יודעת מנגדר הלשון שיש כ׳ נוסחים, כמו טרף בפיה (להלן ח יא), והוא מאחד, וכמוה רבים, וכן בעדן והוא כאילו כתוב גן עדן: יח) **וה״א האדם יש לו סוד.** המקדקדים מגליס סוד לומר שהוא נ״כ שם עצם כללי, לפי שאם אדם נופל על כל מי מדבר, גם האשה נכלל אדם כדכתיב (להלן ה ב) ויקרא את שמם אדם, אבל לדעתי אין זה כוונתו, כי במקום שכתב יש לו סוד הוא על ג׳ פנים, לפעמים הוא דבר מכמה אשר אין בקיאין בה, כונתו מפני שאין אנו בקיאין בחכמה זו. ולפעמים הוא דבר אשר נעלם נ״כ ממנו כי לא ידע לפרש וקאמר שיש לו סוד, על דרך שאנו אומרים על אגדות רבה בר בר חנה (בבא בבא ב.) אי נשאר אגדות שאין אנו יכולין להעמידן על דרך פשט אם לא שיש לו סוד אשר נעלם ממנו ונגלה ליודעי מן. גם לפעמים יודע הרב כוונת סוד וגם יכול להסבר לן כוונתו ולא רצה לגלות, לפי שהוא חוץ להענין אשר מדבר כוונת המיסור, ולכל הנך טעמא דאמרן לא שייך דעת המדקדקים שפרשו מדברי הרב, ועניין פרשת שמות (ג טו) כתב הרב והאדם הוא שם מעלה אם לא שיש לו סוד, חסמיש לאין כוונתו על סוד המדקדקים, אבן אם מרגלה בפלבי ר׳ אליעזר בחור בזמן המחבר בענין שם המתנגר, ובדברי הרב נספר מחלת אלו תכון סודו:

ח וַיִּנָּצֵב יְיָ אֱלֹהִים גִּנְּתָא בְּעֵדֶן
מִלְּקַדְמִין וְאַשְׁרֵי תַמָּן יָת אָדָם
דִּי בְרָא: ט וְאַצְמַח יְיָ אֱלֹהִים

תולדות ובית אהרן והוספות

(מ) פסחים נד., נדרים לט., כ״ר פ״ח ז פס״ו ג, ד״ר: פכ״ה ג, רות רבה פ״ב ב, פסיקתא רבתי פרי קב: אליהו רבה פל״ח, פרקי דר״א פ״נ., והר מ״ל פ. קי: מ״ב קנ. קצז., מ״ג קלח.. [נו] מנחם דרבי נתן פל״ב.

רש״י

רשאון נברא שמים וארץ, בשני ברא רקיע לעליונים, בשליש תרא היבשה לתחתונים, ברביעי ברא מאורות לעליונים, בחמישי יצרו המים לתחתונים, הוקק בשבת לברואות בו בעליונים ובתחתונים, ואם לא ע״י קנאה במעשה בראשית שיהיו אלו רבים על אלו בבריאת יום אחד (ב״ר יב מ): **לנפש חיה.** אף בהמה וחיה נקראו נפש חיה, אך זו של אדם היא שבכולן שנתוסף בו דעה ודבור: (מ) **מקדם.** במזרחו פ של עדן נטע את הגן. ואם תאמר והרי כבר נאמר צ ויברא את האדם וגו׳, ראיתי בברייתא של ר׳ אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי מל״ב מדות שהתורה נדרשת וזו אחת מהן, כלל שלאחריו מעשה הוא פרטו של ראשון, ויברא את האדם זהו כלל, קסם בריאתו מהיכן וקסם מעשיו, חזר ופירש ויצר ה׳ אלהים וגו׳ וילמח לו גן עדן וניחהו בגן עדן ויפל עליו תרדמה, השומע סבור שהוא מעשה אחר ואינו אלא פרטו של ראשון. וכן אצל הבהמה חזר וכתב וצר ה׳ מן האדמה כל חית השדה, כדי לפרש ויעל מן האדמה אדם, וללמד על העופות שנברא מן הרקק: (ט) **ויצמח.** לענין ק הגן הכתוב מדבר (ב״ר יג ה):

אבן עזרא

ח **ויטע.** וכבר נטע גן במקום שנקרא עדן, מפאת מזרח, ועתה שם בו האדם, ופירוש גן בעדן גן אלהים, הבי״ת משרת עצמו ואחר עמו בעדן בגן אלהים יז), וכמוהו מאל אביך ויעזרך (להלן מט כה) ורבים אחרים. וה״א האדם יש לו

אבן עזרא

סוד יחן), גם נמצא שבט המנשה (דברים ג יג), הארתה היבוסי (שמואל ב כד טז). וגם יתכן להיות כן, בעבור שהוא שם נחצב מהאדמה והוא יהיה שם עצם ושם תואר: ט **ויצמח.** ובעת שהצמיח כל עץ מהאדמה כן

בעל הטורים

האדם לנפש חיה. ר״ת בהפוך חלה, שהיה חלתו של עולם (ירושלמי שבת פ״ב ה״ו):

(7)

ח וְאִתְנַצִּיב בְּמֵימְרָא דַיְיָ אֱלֹהִים גִּנּוּנִיתָא מֵעֵדֶן לְצַדִּיקַיָּא קֶדֶם בְּרִית עוֹלָם וְאַשְׁרֵי תַּמָּן יָת אָדָם
דִּי בְרָיָה: ט וְרַבִּי יְיָ אֱלֹהִים מִן אַדְמָתָא כָּל אִילָן דִּמְרַגֵּג לְמֵיחֲמֵי וְטַב לְמֵיכָל וְאִילָן חַיָּא

תרגום ירושלמי

ט וְאִילָן דַּעֲתָא כָּל מָאן דְּאָכִיל מִנֵּהּ מְפָרֵשׁ בֵּין טָב לְבִישׁ:

ספורנו

אלהים. כאמרו ונשמת שדי תבינם (איוב לב ח). מכל מקום ויהי **האדם לנפש חיה.** היה עם כל זה חיה בלבד, בלתי מדברת, **כי שבראו בצלם** ודמות: ח **אשר יצר.** אחר שיצרו באותו האופן הנכבד שהזכיר הניחו שם, להיותו מקום מוכן לקבלת צלם אלהים ולפעולותיו השכליות, באויר ובמזונות: ט **ויצמח.** מזונותיו שלא בצער:

רמב״ן

אבל אונקלוס אמר והות באדם לרוח ממללא. נראה שדעתו כדברי האומרים שהם בו נפשות שונות וזאת הנפש המשכלת אשר נפחה השם באפיו היתה בו לנפש מדברת. וכן נראה לי מדעת רבותינו, ממה שאמרו (סנהדרין סה:) **רבא** ברא גברא שדריה לקמיה דרבי זירא הוה מישתעיה ליה ולא אישתעי, אמר דמן דחבריא את תוב לעפרך. ובריקרא רבה (לב ב) אמר רבי אבין בשעה שאדם ישן הגוף אומר לנשמה, והנשמה אומרת לנפש, והנפש אומרת למלאך. וכן רוחו ונשמתו אליו יאסוף (איוב לד יד), יורה כפי משמעו שהן שתים:

ואם כן יאמר הכתוב **וייצר ה׳ אלהים את האדם,** יצירת תנועה שהיה האדם נוצר, כלומר בעל תנועה, כי היצירה היא החיות וההרגש, שבהם הוא אדם לא גבול העפר, וכמו שאמר ויצר ה׳ אלהים מן האדמה כל חית השדה ויבא אל האדם (להלן ב יט), ואחרי שיצרו בהרגשה נפח באפיו נשמת חיים מפי עליון להוסיף הנפש הזאת על היצירה הנזכרת, **ויהי האדם כולו לנפש חיה,** כי בנשמה הזאת ישכיל וידבר, ובה יעשה כל מעשה, וכל הנפשות וכחותן לה תהיינה:

והלמ״ד הזו למ״ד הקנין, כמו אדוני המלך לך אני וכל אשר לי (מלכים א ב ד), לקונה אותו לדורותיו (ויקרא כה ל), לך אני הושיעני (תהלים קיט צד). או יאמר שחזר כולו נפש חיה, ונהפך לאיש אחר, כי כל יצירותיו היו עתה לנפש הזאת:

(ח) **ויטע ה׳ אלהים גן בעדן מקדם.** פירש רש״י במזרחו של עדן נטע הגן. ואונקלוס תרגם מלקדמין, וכך אמרו בבראשית רבה (טו ג), והוא הנכון. ואין טעם ״ויטע״ שהביא האילנות ממקום אחר ונטען שם, כי מן

כלי יקר

נשמה. וחשב הרב שהסכים רש״י על ידו. אמנם גם פירוש **זה אין נאות לקבלו שיאמר נפש חיה על השלימות האחרון, אחר שלשון זה נאמר גם בבהמות וחיתו ארץ:**

ולבך לבבי לא כן ידמה כי אם לפרש הפך דבריהם ממש, **כי נשמת** חיים היא הנפש המשכלת הנצחי, צא ולמד **מן הנשמה ותמצא שזה מדבר בחלק אלוה ממעל, ואמר אע״פ שנתן זה באדם נשמת חיים המשכלת מכל מקום ויהי האדם בתחילת הויתו לסתם נפש חיה כשאר בעלי חיים כי אדם עיר פרא ילוד** (איוב יא יב), **ועיקר שלימותו תלוי בחריצות ישרלותו וטוב בחירתו כשיפקח עיני שכלו בבואו בימים, אבל בתחילת הויתו אע״פ שכבר נופח בו נשמת רוח חיים מכל מקום אין הנשמה בו בפועל כי אם בכח לבד, ואם לא ישנס מתני זריזותו לצאת בראש החלרץ ללחום מלחמת ה׳ הרי הוא נשאר בבהמיותו ונמשל כבהמה. אבל שור או כשב או עז כי יולד באותו יום נברא עם כל שלימותו ואין בו תוספת שלימות. וגילה לנו הכתוב דבר זה שלא יטעה האדם בעצמו לאמר שבלא יגיעה ועמל יבא לידי שלימותו אשר כבר נוצר עמו ויסמוך על יתרון זה שנמצא ביצירתו, כי אין הדבר כן אלא הכל תלוי בפועל כפיו כי יש בידיו תמיד להחליף ולהמיר הטבע בשכל והשכל בטבע. ומטעם זה לא נאמר ביצירת האדם וירא אלהים כי טוב, לפי שביצירתו עדיין לא ניכר מה טובו ומה יופיו:**

ב א **ויכלו השמים והארץ וכל צבאם .**

אונקלוס: **ואשתכללו** השמים והארץ וכל צבאם. **וישתכללו**[21] חיליהון:

יב״ע: ושלימו ברייתי שמיא וארעא וכל חלוותהון: **שלמו ברואי**[22] **שמים וארץ וכל צבאם.**

ב ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה וישבת ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה .

יב״ע: ושלים יי ביומא שביעאה עבידתיה דעבד ושיארתי עיסקין דברא ביני שמשתא ונח ביומא שביעאה מכל עבידתיה דעבד:

ויכל ה׳ ביום השביעי מלאכתו אשר עשה **ועשרת הענינים אשר ברא בין השמשות**[23] וישבות ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה.

ג ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אתו כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות .

יב״ע: ובריך יי ית יומא שביעאה מן כולהון יומי שביעתא וקדיש יתיה ארום ביה נח מכל עבידתיה דברא יי ועתיד למעבד:

ויברך ה׳ את יום השביעי **מכל ימי השבוע** ויקדש אותו כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא ה׳ **ועתיד** לעשות.

ה וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ וכל עשב השדה טרם יצמח כי לא המטיר יהוה אלהים על הארץ ואדם אין לעבד את האדמה .

אונקלוס: ארי לא אחית מטרא יי אלהים על ארעא:

כי לא **הוריד** מטר ה׳ א׳ על הארץ.[24]

ו ואד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה .

יב״ע: וענן יקרא הוה נחית מתחות כורסי יקרא ומלי מיא מן אוקיינוס והדר סליק מן ארעא ומחית מטרא ומשקי ית כל אפי אדמתא:

וענן **הכבוד היה יורד מתחת כסא הכבוד ומילא מים מן האוקינוס וחזר** ועלה מן הארץ **והוריד גשם** והשקה את כל פני האדמה.

21) נגמרו בכל צביונם ויופים לא חסר בהם דבר. ואיתא בבראשית רבה ״אמר ר׳ יהושע בן לוי נשתכללו שמים בחמה ולבנה ובמזלות ונשתכללה הארץ באילנות בדשאים וגן עדן״.

22) ע׳ הערה הקודמת. 23) אבות פרק ה׳ משנה ו׳.

24) בדפוס סביוניטה: ״לא אחית ה׳ א׳ מטרא על ארעא״, מפני כבוד ה׳ שלא יהיה סמוך למלת על ארעא.

הרחקת ה׳ אלהים טרם יין

(8)

ז ויצר יהוה אלהים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה .

אונקלוס: וברא יי אלהים ית אדם עפרא מן אדמתא ונפח באפוהי נשמתא דחיי והוות באדם לרוח ממללא:

ויצר ה׳ א׳ את אדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים ותהי באדם **לרוח מדברת**.[25]

יב״ע: וברא יי אלהים ית אדם כתרין יצרין ודבר עפרא מאתר בית מקדשא ומארבעת רוחי עלמא ופתכא מכל מימי עלמא וברייה סומכ שחים וחיור ונפח בנחורוהי נשמתא דחיי והות נשמתא בגופא דאדם לרוח ממללא לאנהרות עייניו ולמצתות אודניו:

ויצר ה׳ א׳ את אדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים ותהי **הנשמה בגוף האדם לרוח מדברת למאור עינים ולשמע אזניים.**

ח ויטע יהוה אלהים גן בעדן מקדם וישם שם את האדם אשר יצר.

אונקלוס: ונציב יי אלהים גינתא בעדן מלקדמין ואשרי תמן ית אדם די ברא:

ויטע ה׳ א׳ גן בעדן מקדם **והשכין** שם את האדם אשר ברא.

יב״ע: ואתנציב במימרא דיי אלהים גינוניתא בעדן לצדיקיא קדם ברייתא עולם ואשרי תמן ית אדם כד ברייה:

ויינטע במאמר ה׳ א׳[28] גן בעדן **לצדיקים לפני בריאת העוי׳ם**[29] **והשכין** שם את האדם **כאשר בראו.**

ט ויצמח יהוה אלהים מן האדמה כל עץ נחמד למראה וטוב למאכל ועץ החיים בתוך הגן ועץ הדעת טוב ורע .

אונקלוס: ואילן חיא במציעות גנתא ואילן דאכלין פירוהי חכמין בין טב לביש:

ועץ החיים **באמצע** הגן ועץ **שאוכלי פירותיו מבחינים בין טוב לרע.**

יב״ע: ואילן חייא במציעות גינוניתא רומיה מהלך חמש מאה שנין ואילן דאכלי פירוהי ידעין בין טב לביש:

ועץ החיים **באמצע** הגן **רומו מהלך חמש מאות שנה** ועץ **שאוכלי פירותיו יודעין בין טוב לרע**.[30]

ירושלמי: ואילן דעתא כל מן דאכל מינה מפרש בין טב לביש:

ועץ הדעת **כל האוכל ממנו מבחין בין טוב לרע.**

25) חיונית יותר, עיין בפי׳ רש״י.

26) יצר טוב ויצר הרע. ברכות ס״א א׳, וב״ר פי״ד ד׳.

27) ירושלמי נזיר פ״ז ה״כ, פרקי דרבי אליעזר פי״א, י״ב וכ׳. ב״ר פי״ד ס׳.

28) הרחקת ההגשמה.

29) פסחים נ״ד ב׳, נדרים ל״ט ב׳.

30) יש להתבונן ולשים לב בתוספת ההסבר בעץ החיים – מהלך חמש מאות שנה נמצא פעמים רבות בחז״ל.

ציונים

ויהי מורא שמים עליכם. מיי' פ"ב מה' יסודי התורה ה"ח סמ"ג עשין ד' טוש"ע או"ח סימן ת' ס"ח בהגה:

שינויי נוסחאות

הוו כעבדים. בד"ל וכמ"ק וכמחז"ו היו.. **שלא על מנת לקבל.** בכמ"ק על מנת שלא לקבל וכ"ה בתוכות הלכות ס' הכתמון פ"ד וכנ"ל בתמח"ו ועי' תוי"ט. **ד יוסי בר' ויוסי...** בכמ"מ ובמח"ו יוסף. ויוסף. **קבלו מהם.** עי' תי"ט שם גורסין ...ממנו וכן משמע מפי' המיוחס לרש"י. **יוסי בן יועזר אומר.** בכמ"ק ...איש צרידה אומר.

תוספות חדשים

ג בתוי"ט ד"ה **שלא ע"מ כו' וג"א כו'.** ובמנות דר"ל פ"ה מפיים כדי שיהיו שכרכם כפול לעתיד לבא. ת"כ יש לקיים הגילסא דה"ק ע"מ שלא לקבל פרס בעוה"ז. ברע"ב ד"ה **ויהי מורא כו' וכן אמרו חכמים כו'.** ירושלמי פרק ע' דברכות על מתני' והתבת את ה' כו' בכל לבבך כו'.

חידושי הגר"א

ויהי כו'. כמ"ש (דברים י"ג) ואותו תירלו וכיולא ועיין בשבת (נ"ח ת').

(שייך לרע"ב)

*) עי' מ"ש בתורה תמימה (דברים ו', ה') דמדברי הרמב"ם בפירושו כאן האוהב לא ישכח כו' משמע שהיתה לפניו הנוסחא בירושו' שאם באת לנושא כו' נושא והוא מלשון שכחה וכמ"ש שאחרו בירושו' ספ"א דשבועות כביכול מפני ישראל ונעשה שכחן שנא' מי אל כחוך נושא עון. נושא כתיב.

זרע יצחק

והנה כוונת המרגוס ורש"י שכתבו למתנע אולפן מפי הגבורה דקשיא מהו לדרוש אלהים אלא ל"ל למתנע כו' ולפ"ז מוכח דיש עוד תורה שחידש משה מפי עצמו בפלפולא דחכמה דאל"כ פשיטא שהיא מפי הגבורה אם כן זה שאמר משה כי יבא אלי למתנע אולפן ששמעתי מפי הגבורה ואם כן אלי היא פעם שנית אבל לישראל היא פעם ראשונה לכן אמי יוסב והם עומדים ודו"ק. ת"כ י"ל כפשוטו דהשיב כי יבא גו' ר"ל שנאים ללמוד והדין דהרב רשיבה והתלמיד בעמידה כמ"ש התוי"ט וק"ל. ג משנה **ויהי מורא שמים עליכם.** כמ"ש וכו מדבקון וכי אפשר לדבק בשכינה והלא נאמר כי ה' אש אוכלה בו' אלא כו' ולזה תפול עליו אימה. הה שאומרים קודש כל מלוה בשם יחוד קב"ה ושכינתיה בדחילו ורחימו, כי בעשית המצוה הוא מדבק בשכינה וראוי שתפול אימה ומורא עליו פן תלילה יפגוש קלת ותתלבלו האש הגדולה, כמ"ש הזהיר והחיות רצוא ושוב שמשתוקקים להתבטל למעלה ויוצאים ממחיצתם ואינם יכולים לבטול תוקף האור, הה רצוא למעלה ושוב מיכף מחמת אימת אש

מייב נדין ליתן לו כלום. וכלומר שזהו ההפרש שיש בין פרס לשכר. כי השכר הוא שיתתן בדין. וכ"כ הרמב"ם: **שלא על מנת לקבל פרס.** וי"ל על מנת שלא לקבל פרס. ואותה נוסחא לא הביאותי דלא שייך לומר שיעבוד ע"מ ועל תנאי שלא יתן לו שכר דמשמע מיניה שאם יתן לו שכר לא יעבדהו. ואע"פ שנעבד מדרש שמואל כתב שלנוסחא הראשונה אע"פ שהוא עובד על הסתם ולא ע"מ וכו'. מ"מ הוא יודע שסוף השכר לבא. והרי הוא מקוה אל הגמול. אבל עובד ע"מ שלא לקבל פרס. היינו שבפירוש עובד ע"מ שלא לקבל רק מאהבה גמורה. ע"כ. מיקן הענין אבל לא הלשון. ומה שהשיב על נוסחת הספר שהרי אע"פ שאינו עובד אלא מאהבה. יודע הוא שהשכר סופו לבא. אומר אני שאין זו דרך עובד מאהבה. שא"כ אין לך עובד בשכר גדול מזה. אבל העובד מאהבה הוא שבעיניו מקבל תמיד בעבודה. ומושב בנפשו שלא עבד כראוי לו לרוב אהבתו בו יתברך. וכך היה הלל אומר וכשאני לעצמי מה אני כפירוש הר"ב במשנה י"ד. ולא עוד אלא שלא מלבד שלא יקוה לתקות שכר. אבל ירא לנפשו פן יחטא בקלורו בעבודתו. ואשם. והוא שמסיים התנא ואומר ויהי מורא שמים עליכם. וכמו שאפרש וכך היתה מדת האבות שכן אברהם אבינו ע"ה אע"פ שהובטח בזרע אמר אח"כ ואנכי הולך ערירי. וזהו ענין פחד יצחק. ויעקב ג"כ ירא שמא נתלכלך בחטא. זאת היא נחלת עבדי ה' העובדים מאהבה והעולה על רוחם היו לא תהיה שום תקות שכר כלל. ולכך גרסת הספר היא הנכונה. כך נראה לי: **ויהי מורא שמים עליכם.** פירש הר"ב שהעובד מירלה מזהר ממנות לא תעשה. וכ"פ הרמב"ם. ולפי מה שכתבתי למעלה הוא תנאי. בעובד מאהבה עצמו. ומה שכינהו להשם יתברך בשם שמים לומר שהירלה הזאת לא תהיה ירלת עונש שגם היא עבודה חיצונית. ולד פניה יש בה. אבל הירלה שהזהיר עליה הוא לירלה מצד גדולתו ית'. וזה הורה בכינוי שמים ששם נראה גדולתו וכחו בבריאות השמים וכל נצאם ומנועתם באין הפסק. כך נ"ל: **ד יוסי בן יועזר** וכו'. כתב הר"ב כל התנאים וכו'. כדתנן משנה ב' פ"ב דחגיגה ושם [דף ט"ז ד"ה יוסי] פירשו התוספות בשם הירושלמי שבימיהם היתה מחלוקת ראשונה בישראל ולכך אומר אני שלפניהם לא החזיקו זוגות כי היה הא' לראש בדורו ואין שני לו. מה שא"כ מימות אלו ואילך שנתפרדה החבילה והיו לשנים ראשים. ואעפ"כ כל מורתם אחת שהרי קבלוה. ואין המחלוקת אלא בדברים הבלוים בסברא להדרש באחת מן המדות שהתורה נדרשת בהן כמו שהרחיב הרמב"ם הדבור בזה בהקדמתו לפי' המשניות: **קבלו מהם.** פירש הרמ"ה משמעון ואנטיגנוס. וכתב רבי יוסף ן' נחמיאש שלמדו תחלה לפני שמעון הצדיק ונפטר. והם עדיין לא למדו כל צרכם וחזרו ללמוד לפני אנטיגנוס הממלא מקום שמעון הצדיק עד שנפטר ג"כ. והם מלאו את מקומו. ע"כ במדרש שמואל. ואין נראה מה שכתב בשם הר"ר יהודה לירמא שבני דורן קבלו מהן. ושכן אפשר לפרש כל לשון קבלה שבפרק זה. ע"כ.

פירוש המשניות להרמב"ם

מבלתי שישמעו לחכם כלל הפך אמרו יתברך על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל:

מלאכת שלמה

עקב. ועוד הביא פ' משנתנו זו בספר ביאור תהילים סי' קי"ט בפסוק ויבואוני חסדיך ה'. **שלא ע"מ לקבל פרס.** וג"א ע"מ שלא לקבל פרס [הגה"ה: היא נוסחת רש"י והמאירי ז"ל גם הר"ר יהוסף ז"ל גם הגיה ע"מ שלא לקבל ומתב כן מלאמין]. **ד יוסף בן יועזר איש צרידה ויוסף**

יכין תפארת ישראל יכין

אֶלָּא הֱוֵי כַעֲבָדִים הַמְשַׁמְּשִׁין אֶת הָרַב שֶׁלֹּא עַל מְנָת לְקַבֵּל פְּרָס[יא], **וִיהִי מוֹרָא שָׁמַיִם עֲלֵיכֶם**[יב]: **ד יוֹסֵי בֶן יוֹעֶזֶר אִישׁ צְרֵדָה וְיוֹסֵי בֶן יוֹחָנָן אִישׁ יְרוּשָׁלַיִם**[יג] **קִבְּלוּ מֵהֶם**[יד]. **יוֹסֵי בֶן יוֹעֶזֶר אוֹמֵר יְהִי בֵיתְךָ בֵית וַעַד לַחֲכָמִים וְהִתְאַבֵּק בַּעֲפַר רַגְלֵיהֶם וְשְׁתֵה בְצָמָא אֶת דִּבְרֵיהֶם:**

*) ראה הערה בשוליים

ויהי מורא שמים עליכם. אע"פ שאתה עובד מאהבה, עבוד גם כן מירלה. שהעובד מאהבה, זריז במצות עשה. והעובד מירלה, נזהר ממצות לא תעשה. ומצאת דעבודתו שלימה. וכן אמרו חכמינו זכרונם לברכה, עבוד מאהבה עבוד מירלה. עבוד מאהבה, שאם בא לשנות*) דע שאתה אוהב ואין אוהב שונא. עבוד מירלה, שאם בא לבעוט דע שאתה ירא ואין ירא בועט: **ד יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים.** כל התנאים הנזכרים בפרק זה זוג זוג פלוני ופלוני קבלו מפלוני ופלוני. הראשון מהם נשיא, והשני אב בית דין: יכולים כלולות בה. ובעבודה, הוא עבודת ה' לשמור מצותיו. וג"ח הוא חיוביו לחבירו. דכ"ש שלא ירע לו. והמזהר בג' אלו יתרומם ויתנשא בעה"ז ובעה"ב: יא ר"ל אל תשמור ג' חיובך הנ"ל בעבד שפל במדותיו, שבעבד כל שימוש קל שיעשה לרבו, יבקש שכר, כי כל כוונתו לטובת עצמו. אלא תשוב עצמך כעבד נרצע לעבודתו ית', שגופו קנוי לרבו, ואין יעת לבקש שכר. וגם תחשוב שכל עבודתך לו ית' רק שימוש קל הוא, ואינו ראוי לשכר. [וגי"ל דמה"ע ל"ל החיוב והשלילה. מדבקבו בריש ג' דברים, כעבדים, המשמשין, פרס. ואי הוה נקט רק ריש, לא הוה ידענן אהי קאי אהברת אל מהיו, אם על בעבדים, דר"ל אלא תתחשבו כבנים למקום. או על המשמשין, ר"ל רק כשעשית דבר גדול רשאי אתה לקוות שכר. לכן מפיים החיוב בלשון ברור]: יב ר"ל אע"ג דלענין קיום המצות תמרתי אלא תזכר אז בשכר עכ"פ בעת חדמן לך חטא יהיה מורא וכו' מעונש, או ג"ל דה"ק ואפילו תעשה כן, ואפ"ה תסבור גרות, תתירא מלהרהר אחר בורא, דמוטב שתחשוב א"ע שאת עדיין לא מלאת חיובך, משתחשוב ח"ו את ה' הצדיק [כברכות ד"ה ג'], או ג"ל ויהא מורא כבוד שמים עליכם דאיה כבודו ית' אם תקיים מצותיו רק בעבור שכר כאילו עשית לו טובה בזה, והכתוב לוחם אם נדקת מה תתן לו, ורבו פטעין מה תעשה לו או מה מידך יקח, ואיה כבודו ית' אם תחשוב למלאות רצונו רק בעבור הנאתך, נמצא שהעושה כן חוטא בכפל, ת' שאינו עובד רק את עצמו, וכ' לא יהיה בך אל נכר. ד' שפוגע בכבוד שמים, כאילו ח"ו צריך לך, ולמזותיך: יג הראשון היה נשיא וחסיד שבכהונה [בחגיגה ד"כ ע"א]. והב' היה אב ב"ד [בחגיגה דט"ז ב'] **מיהו** התם [ובתמורה דע"ז ת'] גרסינן יוסף בן יוחנן. אמנם בשנת [דט"ו ת'] גרסינן כי הכא. ובסוטה [דמ"ז ת'] גרסינן יוסי בן יהודה איש ירושלים. ואין למהוה על זה, כי רגילין היו לקרות שמות הרבה לאדם א' [בפפאים קי"ג ב' ויומא דנ"ב ב' ובדה דל"ו ב' ושבת קמ"ז ופירוביו י"ב]: יד אי גרסינן מהם לא קאי אכהנ"ג, דא"כ הו"ל למכלל לאנטיגנוס

יהי ביתך ב
להתקבץ ולהוו
רגליהם לומר מ
תלמוד מהם א
דומה, לכנס ל
אף על פי שלא
מקום ריח ט
עמו: והוי
רגליהם. כלומ
שהמהלך מעלה
וההולך אחריו
שהוא מעלה בר
שאשב לרגליה
שכך היו נוהגי
על הספסל וה
לרגליו על גב
שותה בצמא
כאדם צמא שש
שמואל אפילו
פתוח לרוחה.
שהיה פתוח ל
האורחים להקי
ביתך. ולא יקנ
מנכסיו, ולא

עמדתי בהר. רכו
לשון רש"י. וג"
הגרסא בלמא
ה באשתו אמ
שפירש הר"ב ב
וכו' מפרש הר'

ד בית ועד. ביו
החכמים תמיד
שכשיאמר אדם
יאמר לו בבית
פתוח לדרך הו

בן יוחנן איש י
צרידה אומר וכ
ניל בהלכות דעות

שבמשנה ג' בהדי
שמתחלה למדו מ
שוב למדו מאנטיג
מהם, דהרי המנו
טו בית קבוץ: ט
ד"ק ע"ב). היינו ז
אבל על כל פנים
תלמוד יותר מלינ
מלימודה [בברכות
שולל מלוי כו'. ויהי
זרע יצחק הגדול
במלא שמים, ששם נר
כמ"ש משה עבד ה'
הפסוק אם אב אני מי מ
ירלה חילונית ופנימי
וי"ו נמשך כמ לעפוק

יהי ביתך בית ועד לחכמים. כשירצו החכמים להתקבץ ולהוועד, יהיה ביתך מוכן לדבר זה, שיהיו רגילים לומר נתקבץ בבית של פלוני. שמי אפשר שלא תלמוד מהם איזה דבר חכמה. משלו משל למה הדבר דומה, לנכנס לחנותו של בשם, אף על פי שלא לקח כלום, מכל מקום ריח טוב קלט והוליא עמו: **והוי מתאבק בעפר רגליהם.** כלומר שתלך אחריהם. שהמהלך מעלה אבק ברגליו, והולך אחריו מתמלא מאבק שהוא מעלה ברגליו. פירוש אחר, שתשב לרגליהם על הארץ, שכך היו נוהגים שהרב יושב על הספסל והתלמידים יושבים לרגליו על גבי קרקע: **והוי שותה בצמא את דבריהם.** כאדם למא ששותה לתאבון. ולא כאדם שבע שקץ במזונו שמואס אפילו בדברים הערבים וטובים: **ה יהי ביתך פתוח לרווחה.** כביתו של אברהם אבינו עליו השלום שהיה פתוח לארבע רוחות העולם כדי שלא יצטרכו האורחים להקיף למצוא הפתח: **ויהיו עניים בני ביתך.** ולא יקנה עבדים לשמשו. מוטב שיהיו ישראל מנכסיו, ולא זרע כנען הארור: **באשתו אמרו.** עמדתי בהר. רבות מעומד קשות מיושב. לא עדיפא ממרע"ה מפי הגבורה]: **בצמא.** פי' הר"ב כאדם למא וכו'. וכן לשון רש"י. וע"ל שגרסתם כלמא בכף ובמדרש שמואל בשם ר"י ן' נחמיאש בשיתא סדרי משניות ירושלמיות היא הגרסא כלמא בכ"ף והכל עולה אל טעם אחד. שתשתה דבריהם. כתאותו של למא לשתות מים. ע"כ: **ה באשתו אמרו.** דברי יוסי בן יוחנן הן שדבריו שהיה אומר. מרגלא בפומיה הוה. אבל מרבותיו קבלם בענין שפירש הר"ב ברש פירקין שכל דבריהם שבזו המסכתא דברי קבלה עד מסיני. והיינו נמי דעל מכאן אמרו חכמים וכו' מפרש הר"ב רבינו הקדוש כתבה וכו' ולא פירש כן אהבלא ובעל מדרש שמואל כתב באשתו אמרו וכו' רבינו

יוֹעֶזֶר אִישׁ צְרֵדָה אוֹמֵר, יְהִי בֵיתְךָ בֵּית וַעַד לַחֲכָמִים, וְהֱוֵי מִתְאַבֵּק בַּעֲפַר רַגְלֵיהֶם, וְהֱוֵי שׁוֹתֶה בַצָּמָא אֶת דִּבְרֵיהֶם:

ה יוֹסֵי בֶן יוֹחָנָן אִישׁ יְרוּשָׁלַיִם אוֹמֵר, יְהִי בֵיתְךָ פָּתוּחַ לְרְוָחָה, וְיִהְיוּ עֲנִיִּים בְּנֵי בֵיתֶךָ, וְאַל תַּרְבֶּה שִׂיחָה עִם הָאִשָּׁה. בְּאִשְׁתּוֹ

פירוש המשניות להרמב"ם

ד בית ועד. בית מועד ר"ל שתשים ביתך מוכן להתקבץ החכמים תמיד בבחי כנסיות ובבחי מדרשות עד שכשיאמר אדם לחבירו אנה אתחבר עמך אנה אועד עמך יאמר לו בבית פלוני: **ה פתוח לרוחה.** שיהא לך שער פתוח לדרך הולכי דרכים שכל הולך בדרך שיצטרך לדבר או יועד או יצמא ויצטרך לבית מיד: **ויהיו עניים בני ביתך.** יאמר שצריך שיהיו שמשיך העניים והדלים והוא יותר ראוי מקנות העבדים וכך היו החכמים מגנים קנות העבדים ומשבחים מי שהעניים שמשיו ובני ביתו: **באשתו אמרו.** ידוע שהשיחה עם הנשים על הרוב הוא בעניני המשגל

מלאכת שלמה

בן יוחנן איש ירושלים קבלו ממנו יוסף בן יועזר איש צרידה אומר וכו'. כך הגיה הר"ר יהוסף ז"ל. **והוי מתאבק.** ביד בהלכות דעות פ"ה סי' ב'. הגה"ה מהר"ר יהוסף ז"ל נעפר רגליהם ושותה בצמאה וכו'. **ה ויהיו עניים בני ביתך.** ביד פרק עשירי דהלכות ממנות עניים סי' י"ז ובטור י"ד סי' רנ"ח. **ואל תרבה שיחה.** ר"פ כילד מעברין. **באשתו אמר.** גרסי' כך פי'

יכין — תפארת ישראל — יכין

שנמשנה ג' בהדייהו. רק מלת מהם קלי אשמעון ואנטיגנוס, שמתחלה למדו משמעון וכשנפטר ועדיין לא שמשו כל צרכן, שוב למדו מאנטיגנוס. ואפשר עוד דמשום דאנטיגנוס היה גדול מהם, דהרי המנוהו נשיא לפניהן להכי לא כלל ליה בהדייהו: טו בית קבון: טז אף שנהרגו מנע רבים מתוך ביתך [כפירוש ד"ק ע"ב]. היינו דוקא ממוך ביתך, ור"ל מקום מסתורין שלך. אבל על כל פנים השתדל שידורו מ"מ אצלך בביתך, דממעשיהם תלמוד יותר מלימודיהם, דמה"ט גדולה שמושה של תורה יותר מלימודה [כנרטות ד"ז ב']: יז ר"ל אף שעי"ז יוגרם לך טרתתך עמם [ולקח למשל אבק רגליהם, שהיה צריך לפעמ אחריהם], אל תקון בזה: יח ר"ל מדלג דבר המורגל אדם קץ בו [כמה ל"א ב'], לכן תהיה מזהר לחבב דבריהם, שלא תשיג עבירה תחת מלוה [ותקע דבריהם, ולא אחריהם, דקמ"ל דאפילו יתלקו עמך בדין ויקנערוך, אפ"ה תדע כי אוהביך הם, וכך דרכה של תורה [בקידושין ד"ל ע"ב], אפילו אב וגו וכו']: יט לעניים ולעשירים [כפוכה מ"ט ב'], שכל המבקש הרווחה בגוף, ובממון, ובעלה, יתלאו בביתך בכל שתוכל: כ לכנס בלי נטילת רשות. וגם שהרבה דברי ריעות עמם, כמו עם בני ביתך:

שואל מלוי כו'. **ויהיו עניים כו'.** כמ"ש (איוב ל"א) ואוהבי פתי לבדי ולא אכל יתום ממנה וגו'. וע' באדר"נ. **ואל תרבה כו'.** שמזה נטרד קרא כמ"ש בברכה ח"ש מכאן אמרו כו'.

זרע יצחק הגדולה, וכן האדם יכוין בעשיית המצוה שתהא ברחימו ודחילו. ומה שכינו לשמו יתי' שמים, לומר שהירלאה הזאת לא תהיה יראת עונש, רק ירלאה מלד גדולתו יתי'. חה הורה במלא שמים, שאם ירלאה גדולתו וכחו בברכאת השמים וכל לנאם ותעוקתם באין הפסק, ועיין בתוספות יום טוב. וגרלאה לבך אומרים תחלה בתחילו ואחר כך ובתימו, דקאי אירלאה פעמיית כמ"ש מעשה עבד ה' וכן דוד עבדי. ולכאורה הא מי שעובד מאהבה נקרא בן, ומירלאה עבד. אלא דהירלאה מעולה היא ירלאה פעמיית מלד גדולתו יתי' ועל שם זה נקראים עבד, זה כוונת הפסוק אם אב אני איה כבודי ואם אדונים אני איה מורלאי, וגרך להבין דאמר אב לשון יחיד ואדונים לשון רבים, אלא דבן נקרא מי שעובד מאהבה שהוא רק א' אבל בירלאה אירלאה תרי מיני ירלאה מיעונים ופעמיית לכ"א אדונים וק"ל. וכזה ביתא מ"ש בכתבים שלכל א' מיגראל שרוי על ראשו שם הוי"ה ב"ה, ומן הוי"ד נמשך לאדם הירלאה ומן ה' ראשונה נמשך האהבה ומן וי"ו נמשך כח לעסוק בתורה ומן ה' אחרונה נמשך לאדם עשיית המצות. ולכאורה קשה דהירלאה דאינו מעולה כמו האהבה יבא מן הוי"ד והאהבה מן ה', אלא דקאי אירלאה פעמיית שהיא

ציונים

ד והוי מתאבק בעפר רגליהם. מיי' פ"ו מה' דעות ה"ב: ה יהי ביתך פתוח לרוחה. ממ' ד"א זוטא פ"ע: ויהיו עניים בני ביתך. נ"מ ס' ע"ב מיי' פ"י מה' מתנות עניים הי"ז סמ"ג עשין קס"ג טוש"ע יו"ד סי' רנ"א ס"ו: **ואל תרבה שיחה עם האשה.** עירובין נ"ג ע"ב נדרים כ' ע"א מס' ד"א רבה פ"א מיי' פ"ה מה' דעות ה"ד טוש"ע אה"ע סימן כ"ה ס"ב:

שינויי נוסחאות

והוי שותה בצמא. בכי"ק ושותה בצמאה. וכ"ה בסדור רפ"ז. ה יוסי ב"י (איש ירושלים). בכי"מ ליתא. במחז"ו ויוסף. וכן הוא בסמוך ונתאי. ושמעון ב"ש. ואבטליון (בוי"ן).

תוספות חדשים

ה במשנה ויהיו עניים ב"ב ואל תרבה שיחה עם האשה כו' ק"ו באשת חברו ע"כ. יש לפרש ענין זה עם מ"ש רב יוסף לדבימהו אקדימו ואפיקו ריפתא לענני מ' היכי דלקדמו לנגייכו א"ל מילגו ליעמת להו ג"ל קרא כתיב מי בגלל כו' גלגל הוא שחוד בעולם ע"כ. וה"פ

חידושי הגר"א

ד יהי ביתך כו'. שנאמר (דברים י"ח) ולדבקה בו ואמרו בספרי וכי אפשר לדבק בה' אלא הדבק בחכמים כו'. **והוי מתאבק כו'.** ר"ל שתלך תמיד אחריהם כמ"ש (משלי י"ג) הולך את חכמים יחכם ומשלו לתנוי מוכר בשמים שנשאר האבק בו ובאדר"נ פ' אר"ל שתשב לפניהם על האדץ ומקבל דבריהם באימה ביראה ברתת ויש מדרך שקבלו אבותינו מהר סיני באימה כו' וכמ"ש בפ"ג דברכות (כ"ח ב') והודעתם לבניך וגו'. **והוי שותה כו'.** כמ"ש (שפיה נ"ה) הוי כל צמא וגו'. ה יהי ביתך פתוח כו'. כמו אברהם אבינו שנאמר (בראשית כ"א) ויטע אשל וגו' ויקרא שם וגו' ואמרו (אדר"נ) ביתו של אברהם אבינו מפולש כו' ולכל הבא אכל ושתה וברך לשמים וכל שהפה וברך לשמים. וכל שהפה

ספר המעלות - חרון ומוסר בי"ד אלעזר שטיינמן

חלק א, פרק ג). אנו רואים שעל פי הרמב"ם הצוואה מקורה בשכל. השכל לאמתו ממילא מצוה, ורק בזכות השכל אנו קונים מעלת האדם. לפיכך אדם שרוצה להיות אדם ראוי לו להתבונן כיצד יוכל לשכלל את מידותיו ולרכוש את המושכלות הדרושות לו („אגרת על כבישת הכעס"). כל החוליות נעוצות זו בזו. השכל הוא האדם, ממקור השכל באה הצוואה, ואין אדם אלא אם כן הוא מוכן לשמוע בקול הצוואה. אדם המעלה נעשה נגיד ומצוה. וככל שעולים במעלות הזוהר האנושי גובר והולך הכוח הציווי.

מבחינה זו אין אנו חוששים כלל ליש אומרים, המערערים את אבהותו של הרמב"ם על האגרת לאברהם בנו המתייחסת אליו על ידי רוב חוקרים. בין שהאגרת נכתבה בידי הרמב"ם עצמו בין ברוחו ובמתכנתו בידי אחר, חותם הרמב"ם עליה, היא יצאה מבית היוצר שלו. אילולא היה משה בן מיימון בעולם לא היתה נכתבת אגרת מעין זו ובאותה לשון על ידי שום אדם. כלום רק מה שיוצא מכוחו של אדם ולא גם מכוח־כוחו הוא שלו? שליחו של אדם כמותו, פירותיו ופרי פירותיו קל וחומר כמותו. וכי מי אחר יכול היה לפסוק פסוק זה, למשל, באגרת הזאת: „ושעבדו החומר לשכל". או „שקלו העניינים קצתם עם קצתם ואז תשכילו". או „חדלו לכם מחברת הקלים". או „תחיו בתמות ובתמימות ובנקיות". אותו הדבור הקצר, הפשוט הבהיר, דבור של אדם עם נפשו — כל אותות שיחו של גאון זה טבועים בהם. מכל מקום כל תנובת רוחו של משה בן מיימון הן באגרות והן בכל כתב אחר היא בגדר צוואה. כל פקפוק במקור־מחצבתה הרמבמ"י נראה חסר־שחר.

אגרת מוסר לרבי אברהם בנו

אברך את ה' אשר יעצני, ובדרך אמת הנחני, חסדיו אזכיר על כל אשר גמלני, יסר יסרני ולמות לא נתנני, בימינו אחזני, ובצל ידו החביאני, מסבלות הגלגל הוציאני, ומתהפוכותיו הצילני, בכור הזמן צרפני, ומשחרות הילדות הלבינני ממלחמת יצריו השקיטני ויגער בנחש השיאני, ומתוק הטעימני, ומעפר הקימני, רעם נדיבים הושיבני. הימים הורוני והנסיון השכילני, והזמן הוכיחני עד כה ברכני והחייני, מזולתי הבינני, ובין טוב ורע הבחינני, ואשר בידו קצי החדיעני, ולא אדע מתי ומה חדל אני, ולכן אהבתו העירני לצוות הילדים אשר חנני, לשמור דרך ה' ולהוריתם מאשר הורני, ולהורישם אשר הורישני, בטרם יקראני וכבודו יאספני.

שמעוני בני! ברוכים אתם לה' עושה שמים וארץ! ברכות שמים מעל, ברכות תהום רובצת תחת. חזקו והיו לאנשים יראו את ה' אלהי אביכם, אלהי אברהם יצחק ויעקב, ועבדוהו בלבב שלם מאהבה, כי היראה מביאה הזהירות מן החטא, והאהבה מביאה הזריזות למצוות. דעו כי הכל יבא במשפט, על גלוי ועל נעלם, על טוב ועל רע, המטיב פעלו ייטיבו לו בעולם הזה, רואיו יפארוהו ויודעיו יאשרוהו, ובהמלא מספר ימיו, בהפרדו מבני אדם, לשמח על כשרון פעלו, ויתנחם ולא ידאג מאוד למות, כי לא ידאג לעינש, אבל יצפה לגמול טוב, לראות בטוב הצפון ליראי ה' וביתו יהיה נכון עד עולם. והמשחית דרכו וירדוף הרע, הרע ירדפהו וישיגהו ושחית מעשיו, רואיו יעקשו עליו פיהם, וילוזו שפתותיהם ובמותו בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל, כי בחושך ילך ובחושך שמו יכוסה, וישען על ביתו ולא יעמוד.

אחלי לפניכם! תכירו יתרון האור מן החושך ומאסו במות וברע, ובחרו בחיים ובטוב, כי הרשות נתונה לכם. הנהיגו עצמכם במדות הטובות, כי טבע האדם תלוי במנהג, והמנהג יוקבע בטבע. דעו, כי שלמות הגוף קודמת לשלמות הנפש, והיא כמפתח הפותח טרקלין, ולכן עיקר כונת מוסר על שלמות גופכם ותקון מדותיכם לפתוח לפניכם דלתות שמים. התנהגו בכבדות ובכבודות, חדלו לכם מחברת הקלים, ומישיבת הרחובות, ומשחק הבחורים, כי משם יצא פרי רע. המצאו תמיד בין כבירים וחכמים, אך בענוה ובהכנעה ובשפל המקומות, והטו ראשיכם ופתחו אזני לבכם לשמוע ולהאזין דבר־הם, ומה יגנו ומה ישבחו, שקלו הענינים קצתם עם קצתם ואז תשכילו. שמרו פיכם ולשונכם מהעתיר דברים לפניהם, כלכלו דבריכם במשפט, כי בהרבות דבריכם ירבו טעותיכם, ואל תתהדרו ותתגאו לפניהם, ואל תבושו לשאול הנעלם מכם, אך בעת ראויה ובלשון ראויה. חשבו ושקלו הדבר טרם תוציאוהו מפיכם, כי לא תוכלו להשיבו. אהבו החכמה, בקשוה ככסף, וכמטמונים תחפשוה. הסתופפו בבתי החכמים הלומדים והמלמדים, שם יהיה טיולכם, והתענגו בשמוע החכמות והמוסרים והחדושים ופלפולי התלמידים. קנאו ליודעים, ובזו בלבבכם הגלמים. כאשר תשאלו או תענו דבר, אל תמהרו ואל תבהלו, ואל תצעקו ואל תדברו בלעגי שפה, דברו במבחר הלשון, בצחות השפה, בקול נחת, בכיון הענינים, כמבקש ללמוד ומחפש האמת, ולא כמריב ומבקש לנצוח. עמדו שם ברצונכם, והתבוננו להוציא משם תועלת, ואז ינעם לכם ויקל עליכם, ואם תשלחו לבכם אנה ואנה, תפסידו הקרן בעמדכם, כי לא תלמדו, ויכבד עליכם המסגר המחלה הגוף, ובצאתכם דעו מה תוליכו לבתיכם, חקוהו במוחכם וצוררוהו בלבבכם. למדו בבחרותכם הכנת זולתכם בעוד לבכם פנוי טרם ימלא מחשבות וכח המזכיר יחלש, כי תבוא עת שתרצו ולא תוכלו, ואפילו מה שתוכלו תתיגעו עם מעט תועלת, כי לא ירדוף הלב את הפה, ואפילו במה שירדפהו לא יחזיקהו כי ישכחהו.

הנה מוסרי בידכם מסור, יש בו תועלת רבה בלמוד לחזק האמת ולישב הדעת ולהסיר המבוכה, כאשר תמצאו כתוב עמוק ומאמר נבוך בתורה או בנביאים או בספרי החכמים אשר לא תבינוהו ולא תדעו מסתרו ונראה כסותר פינות התורה או דברי הבאי, אל תזוזו מאמונתכם ואל יתבלבל שכלכם.

אהבו האמת והצדק ובהם תדבקון, כי תצליחו בהם, והצלחה ההיא כבונה על צור חלמיש. שנאו את השקר והעוול ואל תתאוו למטעמותיהם, כי הוא כבונה על חול. לכן ינעמו לכם האמת והצדק, שנראה שתפסידו בהם יותר מן השקר והעוול, שנראה שתרויחו בהם. וכן אמר החכם במוסרו: אמת קנה ואל תמכור דעו, כי אמת וצדק הם תכשיטי הנפש.

והיה ביום הנחילי אתכם את אשר הנחילני הבורא, אנחילכם הנאמנות אשר בו הקנני הבורא החיל הזה, כי במקלי עברתי להרויח לחם התמיד ונסכו, והנה ברכני ה' עד כה, והנאמנות הכניסתני במקום שלא הכניסוני קרובי. וירשתי מה שלא הורישוני אבותי, והצלחתי הועלתי לי ולזולתי. לכן הזהרו בדיבורכם, אל יכבד בעיניכם שטר ועדים וקנין על הבטחת הדבר גלוי ונסתר, בטלו ומאנו במודעי מרמות ומזמות ודקדוקים ועמוקים עקשיות וקושיות ודתות תחתיות. הוי לבונה ביתו עליהם! כי בחצי ימיו יעזבנו ובאחריתו יהיה נבל! תחיו בתמימות

הרב החסיד מוהר"ר יוסף יעב"ץ הדורש ז"ל
מאמרות ספרד

עֲלֵיכֶם: ד יוֹסֵי בֶּן יוֹעֶזֶר אִישׁ צְרֵדָה וְיוֹסֵי בֶּן יוֹחָנָן אִישׁ יְרוּשָׁלַיִם קִבְּלוּ מֵהֶם. יוֹסֵי בֶּן יוֹעֶזֶר אִישׁ צְרֵדָה אוֹמֵר. יְהִי בֵיתְךָ בֵּית וַעַד לַחֲכָמִים וְהֱוֵי מִתְאַבֵּק בַּעֲפַר רגליהם

פירוש מהרב החסיד ר' יוסף יעב"ץ ז"ל

לא מורא עלמכם לבד. ואמנם עוד שבמלת עליכם רמז ג"כ שיהיה הדבר זה בטבע טופל על הנפש, כהמרו על פניכם לבלתי חטוא. ומלת זה הענין הנכבד מבואר על פי שלשה עדים נאמנים תורה ונביאים וכתובים, כי הש"י ראוי שיירא מלד עלמו לא מלד דבר אחר חוץ ממנו, ג"כ האהבה שנאהב את תורתו מלד עלמה לא מלד דבר אחר. כתב הר"י (הנאים קים) הורני ס' דרך תקיך ואלרנה עקב, אני אימי רוצה שכר אחר זולתה כי עקב הורתה אלרנה. ועוד אחשוב לפי שהאהבה והיראה לא יאוכרו בבשר ודם, חברה הנגה בהש"י, וכן אמרו ז"ל לא מציאו יראה במקום אהבה ואהבה במקום יראה אלא בהקב"ה בלבד שנאמר (דברים י) [ליראה את ה' אלהיך וגו' ולאהבה אותו]:

וראוי לדקדק למה לא אמר [הנגה] בכם כאמרו כל אדם שיש בו חכמה ואין בו יראת שמים. והנראה לי שאילו אמר כן היה רומז ליראה מלד העונש, אבל במלת עליכם רמז ליראה מלד הרוממות שהיא על האדם, כענין הנפש שהיא ממלאה כל הגוף וסובבת אותו, כבוראה שממלא כל העולם וסובב אותו. וכבר שמו ספרם חכמי המחקר בין השיאות על ובין השיאות בו, והרמז (בראשית מ) המלוך המלוך עליהו אם משול המשול בהו. גם אם תהיו בעבדים המשמשים את הרב על מנת שלא לקבל פרס אל תחזיקו טובה לעצמכם ויהי מורא שמים עליכם לבלתי חטוא להנים דעתכם, כי זה מדת החסידים. וכבר ידעת חזקיה לדיק גמור בתכלית בעל עונה ובעל תשובה ואמרו ז"ל שהלה בזכות עלמו ותלו לו בזכות אחריה וכו', ואף על פי שאין ראיה לדבר זכר לדבר, מורא שמים, כמו שהשמים ירלאים כך אתה, הוא מה שפירשתי במשנה אל תחזיק טובה לעלמך, ההלאה האחרונה גדולה מראשונה כי העסק בה אינו ראוי לעלמו רק התכלית הוא הנכסף לבדו, לא כן ההלאה האחרונה כי העסק בה הוא הנוכר כי הוא שעשועיו של הקב"ה (משלי ח) ואהיה שעשועים, ושעשועי את בני אדם, העוסק בתורה עושה נחת רוח ליולרו, אינו דומה שוגה פרקו מאה פעמים למי ששונה מאה ואחד, וידוע ממעשה האיש שלא היה יודע כי אם מוכנת חגיגה א והיה שונה אותה תמיד ע"כ אמר החנגה בקביעות. הוא מ"ש הלל ולא מוסיף יסוף, שאומר כבר למדתי כל התורה יאכף אל עמיו, ודלא יליף יהרג בסייף מיתה אכזרית. ראיה לדבר והיו הדברים וכו' כאילו היום נתנו, ובילד החמידים כל כך שלא תוכל לעמוד בלתם, כי בדברים הנאים לפרקים נאמר (משלי כה) הוקר רגלך, אבל המתמיד בדבר אחד תמיד עד שאב אליו טבע שני, תמיד הוא חדוש אצלו, משל הברבורים והלאה:

ד **יוסי** בן יועזר, יהי ביתך בית ועד לחכמים. ■ החכם הזה הישירנו איך נשיג התורה. ואמר כי לא נחשוב שהיא מושגת כשאר ההשלאות הזמניות, כי מי שברכו ה' אינו צריך לחזר אחריהם כל ימיו אבל יספיק לו קלת זמנו ואח"כ יקנוט ויוות, ואת התורה אינה כן כי אנו צריכים לרדוף אחריה כל ימינו עד עת המיתה, אחרוכה מארץ מדה כל מבקשיה לא ייעפו עד שיביאום אל ביתם ואל חדר משכבם. לכן הזהיר יהיה ביתך בית ועד, לא יספיק לך בשתשמע דבריהם פעם בחוץ פעם ברחובות ואינו כל פנה תחרוב, אינה סבב את פני הדברים שתשמעם תמיד בביתך. ולפי שמזו הטאה הנכבדה אפשר שימשך חק מלד אחד לבל תשנה הטבע, חה כי טבע האנשים לקון בדברים בהתמדתם ויבוא לבח המלמד והתורה עלמה, אז"ל למה ה"ת דומה לפני עם הארץ לקיחון של זהב, דבר עמו דומה לקיחון של כסף, הנה ממנו דומה לכלי חרס הנשבר שאין לו תקנה. וטענין כי תעלם

* מביאו פ"ה בתשנה כל מחלוקה שהיא לש"ש:

בְּנֵיהֶם וְהֱוֵי שׁוֹתֶה בְצָמָא אֶת דִּבְרֵיהֶם: ה יוֹסֵי בֶּן יוֹחָנָן אִישׁ יְרוּשָׁלַיִם אוֹמֵר יְהִי בֵיתְךָ פָּתוּחַ לָרְוָחָה וְיִהְיוּ עֲנִיִּים בְּנֵי בֵיתֶךָ וְאַל תַּרְבֶּה שִׂיחָה עִם הָאִשָּׁה באשרו

פירוש מהרב החסיד ר' יוסף יעב"ץ ז"ל

החכם על עם הארץ היא מעלה רוחנית לא גופנית נראית לחוש, ואהבתו בתחלה היה אלא מלד הדמיון לבד כי אין להם שתוף מלד השכל, ובראותו מי אין לו יחס עמו אבל הוא מנגד אליו ימאסנו בדרך הסתגדים כלם, ולזו הסבה לוה הש"ית (יחזקאל מו) ובבא עם הארץ וגו' לא יצא דרך השער וגו', כי הקפיד השי"ת שלא יראה השער ב' פעמים פן יהוה בעיניו לשער ביתו וקירות הבית לקירותיו, ולזה הזכיר הפסוק בראשו כי ביתו לא היתה אלא מזמן לזמן. וכל זה מפני כי אהבת עם הארץ היתה מלד הדמיון לבד ולזה תגדל מתחלה ותמעט לבסוף, אבל הנשיא שהשגתו שכלית לא יצטרך לזה אבל כל שיוסיף להתמיד גודל האהבה בלבו ולכן יצא בדרך אשר בא בו. זה היה עון מעשה העגל שהיה האהל בתוכם עד שמאסו בו ואמרו (שמות לב) עשה לנו אלהים ומשרע"ה הרגיש בזה ונטה לו את האהל מחוץ למחנה הרחק מן המחנה. ולכן לוה זה הנגה והוי מתאבק בעפר רגליהם, ובזה תקן עניין המלמד:

והוי שותה בצמא את דבריהם. תקן עניין הלמוד בעלמו, ומלאתי כתוב אל תאמר אלא הלמדים ולהאמינם, אלא הוי שותה בלמא כאילו לא שמעתם מימיך, ודקדק בדבריהם עד שיתיישבו בשכלך. וכתב הר"י ן' שושן ז"ל והוי שותה בהדרגה באופן שתהיה לעולם בלמא, לא שיגיח הירדן אל פיך ותחנק. ואני שמעתי לפי שמהיות הלמדים הנאים מתמיד בביתך ימשכו אלשה דבריה. הא' שלא תעריך התורה בערכה ובמעלתה, הב' כי לא יערבו דבריהם כמו אם תלך ללמוד למרחוק. הג' כי לא תלמוד הרבה באמרך אם לא אלמוד היום אלמוד למחר כיון שביתי בית ועד לחכמים, לתקן כל זה אמר והוי שותה [בלמא], כי חילופיהם ממלאו בשותה ללמאו, כי יעריך הדברים בערך גדול, ויערבו לו, וישתה הרבה. ג' דברים בדברי התנא, חשק, שפלות, קביעות. וסימן כי הש"ק וגו'.

קביעות יהי ביתך, שפלות והוי מתאבק, חשק והוי שותה:

ה **יוסי** בן יוחנן יהי ביתך פתוח לרוחה. ■ לא מלאתי נעשה במלת לרוחה כי אם לקבל הענייים בשבר פניה יפות, ואין זה מתיבב על הלשון, ועוד הרי כתיב אחריו ויהיו עניים בני ביתך, ועוד מה ענין לאומרו ואל תרבה שיחה עם האשה, אם היא אשת בעל הבית כמו שפירשו וסביאו ראיה מדברי הנגה בתשתו אמרו, איך יקשר עם הקודם, ואין ראיה מדבריו לומר כי היא אשת חבירו, שלא אמר באשתו אמרנו או באשתו אמרתי, ועוד אם היא אשת חבירו מה אומרו ואל תרבה אפילו מעט אסור:

ועתה הביא דעתי, ישעיה ע"ה שם שלדקה ב' חלקים. הדבר הנתן לעני, והפיוס. החלק הבלתי נחשב בעיני האנשים למעלה גדולה מן הנחשב והוא הפיוס, אמר שכתוב (תושפ י) זרעו לכם לצדקה וגו'. ורחוי לעיין אומרו קצרו, והרלון בו כי הצדקה הנעשית בשבר פניה יפות נחשבת לצדקה וגמילות חסדים, וזהו (משלי כא) רודף לדקה וחסד ימצא חיים לדקה וכבוד, וכמו שביארו רז"ל כל זה בפירוש אותה הפרשה (ישעיה נח) ותפק לרעב נפשך, שיאמר תנא נפשי לפי שאין לי במה אכבדך, הוא שיפליג שמחתו לקראתם כמולא שלא רב, ואמרו עוד הנותן לדקה לעני מתברך בשש ברכות והמפייסו בי"ת, וטעמם ז"ל ובבד מאד, כי הש"ית קרוב להשבחי לב והמשמח הענייים כאילו משמח פני השכינה, ולזה הקדים ישעיה ע"ה ואמר (שם מ) כה אמר רם ונשא וגו' ואת דכא ושפל רוח, אמר כי הש"י רחוק רחוק משמי השמים וקרוב לענייים השומלים, ולזה אז"ל גדולה הנגשה הורחים מהקבלת פני שכינה, כי השכינה שרויה בין כתפות הענייים, ומלות

אם לטובת עצמו ולא למלאות בזה רצון בוראו יתברך שמו. אבל אם ירצה באמת לעבוד כדי שייטיב לחביריו ויבוא מזה נחת רוח להשם יתברך, אם חסיד כזה יעבוד על מנת לקבל פרס זה הוא העבודה הגבוה העולה היא למעלה, כי זה הכוונה בברואיו לטוב להם (מו).

ובזה יובן מאמר חכמינו זכרונם לברכה [סוטה י"ד, א'] דרש ר' שמלאי מפני מה נתאוה משה רבינו עליו השלום לכנס לארץ וכי לאכול מפריה הוא צריך כו', אלא כך אמר משה הרבה מצות נצטוו ישראל ואין מתקיימין אלא בארץ ישראל כו'. אמר לו הקדוש ברוך הוא כלום אתה מבקש אלא שכר כו'. ולכאורה יפלא, הלא במצותיו חפץ מאוד ולא בשכר מצותיו, ומשה רבינו עליו השלום רצה רק המצות, ומה השיב לו שיתן לו השכר. אמנם כן הוא לפי מדריגתו של משה רבינו עליו השלום, שמצינו שרצה להפסיד שני העולמות עולם הזה ועולם הבא למען זכות את ישראל, שייטיב להם ויבוא נחת רוח להשם יתברך. ואצל עובד כזה עיקר העבודה היא על מנת לקבל פרס (מז).

ולכן הביאו שם בגמרא זה הלשון על משה רבינו עליו השלום לכן אחלק לו ברבים ואת עצומים יחלק שלל, כי כוונתו היתה כנזכר לעיל, וכי הערה למות נפשו. יעויין שם בגמרא ותשכיל דעת. אבל אצלינו אשר רחוקים אנחנו מהמדריגה זו הגבוה, לכך

ובחרת בחיים

(מו) **ומגיסי** הרב ר' אליהו בורשטיין שליט"א שמעתי שבזה יבואר מה שנאמר בפ' וירא [י"ח, י"ט] "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט למען הביא ה' על אברהם את אשר דבר עליו" ופירש"י ד"ה למען הביא: כך הוא מצוה לבניו שמרו דרך ה' כדי שיביא ה' על אברהם וגו' על בית אברהם לא נאמר אלא על אברהם למדנו כל המעמיד בן צדיק כאילו אינו מת עיי"ש. והעיר ח"א איך צוה אותם לשמור דרך ה' בכוונה זו כדי שיביא ה' את אשר דבר עליו, הלא זוהי עבודה שלא לשמה. אבל לפי המבואר אתי שפיר, דאם עושה כן מפני שכך הוא רצונו יתברך זהו הלשמה האמיתי כמבואר.

והנה בעירובין [כ"ח, ב'] איתא: ר' זירא כי הוה חליש מגירסיה הוה אזיל ויתיב אפיתחא דרבד יהודה בר אמי אמר בי נפקי ועיילי רבנן איקום מקמייהו ואקבל בהו אגרא עיי"ש. ולפי המבואר כאן נראה שכוונתו היתה לקבל שכר כדי לעשות נחת להקב"ה מפני שזוהי עיקר רצונו בעולם.

(מז) **והנה** מלשון הגמ' "הרבה מצות נצטוו ישראל ואין מתקיימין אלא בארץ ישראל" משמע שהיה ענין מיוחד בקיום מצות הללו שלא קיימם עדיין, כידוע שכל מצוה היא תיקון לאבר מיוחד בגוף האדם [עיין נפה"ח שער ד' פרק כ"ט]. ואילו היה סתם כדי לקבל שכר ולעשות מצות שכבר קיים, ועל כרחך הכוונה היא שרצה לעשות התיקון המיוחד לאותה מצוה, אבל כוונתו לא היתה לצורך עצמו אלא בכדי לעשות בזה נחת רוח להית"ב וכמש"כ רבינו.

[ד] יוסי בן יועזר איש צרדה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים קבלו מהם. יוסי בן יועזר איש צרדה אומר יהי ביתך בית ועד לחכמים והוי מתאבק בעפר רגליהם והוי שותה בצמא את דבריהם.

אצלינו המובחר לעבוד שלא על מנת לקבל פרס. [ועמ"ש בפרק בן זומא משנה ד'].

יהי ביתך בית ועד כו'. יתכן לפרש כי במ"ח דברים שהתורה ניקנית בהם כמבואר לקמן [פרק ו'] אחד מהם הוא המחכים את רבותיו על ידי שאלותיו החריפים וממילא רווחא שמעתתא. והנה הלימוד נקרא מלחמה כמו שאמרו [סנהדרין קי"א, ב'] מלחמתה של תורה. אם כן גם התלמידים לוחמים יקראו. וכמו שאמרו חכמינו זכרונם לברכה [קידושין ל', ב'] [תהלים קכ"ז] "לא יבושו וגו' כי ידברו את אויבים בשער", אפילו אב ובנו הרב ותלמידו נעשו אויבים זה את זה ואינם זזים משם כו'. ואסור לו לתלמיד לקבל דברי רבו כשיש לו קושיות עליהם. ולפעמים יהיה האמת עם התלמיד. וכמו שעץ קטן מדליק את הגדול. וזה שאמרו יהי ביתך בית ועד לחכמים והוי מתאבק מלשון [בראשית ל"ב] "ויאבק איש עמו" שהוא ענין התאבקות מלחמה, כי מלחמת מצוה היא. וכן אנו נגד רבותינו הקדושים אשר בארץ ונשמתם בשמי מרום המחברים המפורסמים, וספריהם אתנו, הנה על ידי הספרים אשר בבתינו בתינו הוא בית ועד לחכמים אלה, הוזהרנו גם כן וניתן לנו רשות להתאבק וללחום בדבריהם ולתרץ קושייתם (מח). ולא לישא פני איש רק לאהוב האמת. אבל עם כל זה יזהר בנפשו מלדבר בגאוה וגודל לבב באשר מצא מקום לחלוק וידמה כי גדול הוא כרבו או כמחבר הספר אשר הוא משיג עליו וידע בלבבו כי כמה פעמים לא יבין דבריו וכוונתו. ולכן יהיה אך בענוה יתירה. באמרו אם איני כדאי אך תורה היא וכו'. וזהו שאמרו "הוי מתאבק" כנזכר לעיל. אך בתנאי "בעפר רגליהם" רצה לומר בענוה והכנעה ולדון לפניהם בקרקע.

ובחרת בחיים

(מח) **יש** לציין כאן מה שמובא בספר הצדיק רבי יוסף זונדל מסלאנט [עמוד ק"מ ירושלים תשמ"ג] הגה"ה אות ח' וז"ל שם: זה כביר שראיתי שו"ת חוט המשולש, ושם בתשובה אחת העיד הגר"ח ז"ל בעצמו כי הוזהר מפי רבו רבינו הגר"א זי"ע שלא לישא פנים בהלכה ורשות בידו להכריע נגד איזה פוסק, וקבלתי בשם הגאון העצום רי"ד הלוי מבריסק זצ"ל כי ניתן להגר"ח זי"ע רשות מרבו שלא לישא פנים בהלכה עד הרא"ש ז"ל [ולא עד בכלל] ודרכו של הגר"ח הי' בסיימו תשובת היתר עגונה להלין התשובה עד למחר, ופ"א נדמה לו בלילה בחלום לעכב עוד את התשובה אצלו, ובלילה השני' נדמה לו שנית בחלום לעכב עוד, וכן הי' עד ג"פ, ונתן אל לבו להתבונן בדבר ומצא פירכא לדבריו מדברי הרא"ש ובטל דעתו עכ"ל [ר' צבי הירש פרבר].

הרה"ג ר' שלום זקי הכהן שפ רא פקוין

לבא ולהיות מעשרה ראשונים ואפילו הבאים אחריך כן מאה הוא מקבל שכר כנגד כולם, עי' טור אור"ח סי' צ', אבל כשלא באים ומחמיצים שכר זה או כשלא באים כלל, לא די שלא זוכים לברכה זו אלא נהפך ח"ו לקיטרוג לעלבון המצוה. [וכל שכן בימי חנוכה שתקנו לדורות להודות ולהלל ותפלה במקום קרבנות, כתיקון שנתעצלו בעבודה כשי' הב"ח זי"ע].

וכבר הובא מש"כ השל"ה, בסוף חולין, סו"פ באור התורה, ד' חלוקי כפרה הן, ר"ל זמני תשובה, האחד בכל יום לעת ערב, השני, בערב שבת כו' ע"ש. אם ישנם ימים מובחרים ומסוגלים יותר ודאי שחייבים לנצלם, וכיצד אנו מבזבזים הערבי שבתות והשבתות עצמם, הרי שני ימים חשובים ומובחרים של השבוע הולכים אצלנו לאיבוד, אם שנות חיינו הם שבעים שנה, הרי שני שביעיות מהם הם ערב שבת, ושבת, שמבזבזים אצלנו בלי תועלת ממשית ואין פשעה של תורה גדולה מזו.

בספר אליהו זוטא שעל הלבוש, סימן ר"ג אות ב' כתב, וז"ל כתבו ספרי המוסר דיהרהר בתשובה בכל ערב שבת, כי שבת דומה לעולם הבא, מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת עכ"ל, פי' הדברים הם, כי השבת מהותו הוא ועל מנוחתם יקדישו את שמך, היינו בתורה ובתפלה, והוא זמן המסוגל לתשובה, דומה לעולם הבא, עי' מש"כ הרמב"ם בהל' תשובה צדיקים יושבים ועטרותיהן בראשיהן ונהנין מזיוו השכינה, היינו נהנים מחכמה אלוקית, והערב שבת הוא הכנה להיות מוכשר לקבל החכמה, ולכן יש דין ומעמד מיוחד ליום זה.

וכן מש"כ הרמ"א באו"ח סימן רנ"א יש לאדם למעט קצת בלמודו בערב שבת כדי שיכין צרכי שבת (ש"ג פט"ז דשבת ירושלמי פ"ק דתענית) האם הוא בשבלנו היתר כל שהוא, הרי אין אנו מכינים לעצמנו לשבת כלום, ועוד הרי ההיתר הוא רק למעט קצת מהלימוד, אבל לבטל יום כולו בלא תלמוד תורה לא שמענו (והרי הב"י לא הזכירו ומה ההיתר לאלו שהולכים כשי' מרן הב"י) האין זו פשעה של תורה שאנו מבזבזים מתוך ההרגל שהותרה לנו.

פעם למדו ליל שישי כל הלילה במקומות התורה בחו"ל, ויש מי שפירש מה שספרו חז"ל (בהלל יומא ל"ח) דאותו היום שלא מצא להשתכר יום חמישי בשבת היה, ולכן בליל שישי לא הכניסו אותו לבית המדרש מחוסר כסף, לכן הלך ונתלה על הארובה, וכשעלה עמוד השחר יום השישי היה, ומש"א אותו היום עש"ק היה היינו היום שפרקוהו והרחיצו וסכוהו כו' ומש"א ראוי זה לחלל שבת עליו, היינו אם דבר זה היה בשבת היה נחשב למסוכן ומותר היה לחלל עליו את השבת עין (במהרש"א שלא פי' כן) הרי שליל שישי היה כולו קודש לתורה, כי יום זה הוא הכנה לקדושת שבת, לתורה, ולתשובה.

זהו מה שר' יוחנן אמר לפני פטירתו (תדא"ז פרק כ"ד) מעמידין אותי לדין "ומאירין לי את כל מעשי" בפני, ודנין אותי עליהם, ובשביל זה בכה ע"ש מאירין לי מעשי בפני באור שמימי שהכל ברור. וזהו מה שר' יוחנן עצמו אמר אוי לנו מים הדין ווי לנו מיום התוכחה "ר' יוחנן לשיטתו", וככה היה חי תמיד ומאירין לי מעשי, היינו עפמש"כ בבית הלוי הנ"ל שמעשים מוכיחים אלו על אלו.

ויחי

ברכת יעקב — הצמאון לחכמה ולדברי תורה

וידגו לרוב בקרב הארץ מה דגים הללו גדלין במים כיון שיורדת טפה אחת מלמעלה מקבלין אותה "בצמאון כמי שלא טעם טעם מים מימיהן" כך הן ישראל גדלים "במים בתורה" כיון שהן שומעים דבר חדש מן התורה הן מקבלין אותו בצמאון כמי שלא שמעו דבר תורה מימיהם (ב"ר צ"ז) יש לנו מושג אוהב כסף לא ישבע כסף (קהלת ד') אין די לו, במה שקבל כבר, רוצה להרבות עוד, מי שיש לו מנה רוצה מאתים, אבל לקבל דברי תורה בצמאון כזה כאילו לא שמע ד"ת מימיו, כמעט שאין לנו מושג בחיינו, אמנם בחז"ל בתנאים ואמוראים מצינו צמאון לד"ת.

מצינו (בברכות דף מ"א) בעובדא דר' חסדא ורב המנונא, דהוי יסבי בסעודתא אייתי לקמייהו

תמרי ורמוני שקל ר׳ המנונא בריך אתמרי ברישא, א״ל ר׳ חסדא לא ס״ל למר להא דאמר ר׳ יוסף כל המקודם בפסוק זה קודם לברכה, אמר ליה ר׳ המנונא, זה שני לארץ, וזה חמישי לארץ, (פי׳ מכיון דכתיב ארץ אצל הששי והשביעי ללמדנו שהם חשובים והם קודמים לברכה) א״ל ר׳ חיסדא מאן יהיב לן נגרי דפרזלא ונשמיענן, ופירש״י מאן יהיב לן ״רגלים של ברזל״, ונשמשך ונלך אחריך תמיד. הנה בגמ׳ מוזכר ר׳ חיסדא לפני ר׳ המנונא משמע דר״ח היה גדול מר׳ המנונא וכן מוזכר בכתובות (דף ה׳) ר״ח ור״ה, היינו ר״ח קודם, ובגמרא קידושין דכ״ה משמע דר׳ המנונא היה תלמידו של ר׳ חיסדא אע״פ שר״ח אמר ליה בתואר מר משמע שכבדו מ״מ משמע שהיה תלמיד וחבירו של ר׳ חיסדא (עי׳ תוס׳ כתובות דף נ׳, ובעוד כמה דוכתי, שכתבו דתרי ר׳ המנונא הוו) וא״כ מה התפעל ר׳ חסדא כל כך כששמע מחבירו הצעיר ממנו חילוק וסברה, שהשני לארץ קודם לחמישי לארץ, עד שהכריז ואמר שאם היו לו כוחות על אנושיים רגלים של ברזל היה הולך אחריו תמיד לשמשו, (ועל דרך שאמרו בברכות דף מ״ז קרא ושנה ולא שימש ת״ח הרי זה עם הארץ ופירש״י שימוש ת״ח הוא התלמוד התלוי בסברא שהיו נותנים טעם לדברי המשנה) וכי ר׳ חיסדא גברא זוטר היה, הלא אמרו בגיטין ז׳, חיסדא שמך וחיסדאין מילך, ור׳ ששת מרתע כוליה גופיה מפילפוליה דר׳ חיסדא (עירובין ס״ז) מה התפעל כל כך מחילוק אחד של ר׳ המנונא, עד שרצה לרוץ אחריו לשמשו ע״מ לשמוע ממנו עוד דברי תורה, ודברי טעם וסברא, אלא כמה שהוא חכם יותר אוהב הוא החכמה יותר הוא צמא לה, כאילו לא שמע דברי חכמה מעולם, כל הפורש ממך כאלו פורש מן החיים, שהחכמה חיים ואויר לנשימה היא אצל החכם וחיי בעלי חכמה ותורה ומבקשיה בלא ת״ת כמיתה חשובין (רמב״ם פ״ז מהל׳ שמירת הנפש ורוצח הל״א) זהו ציור חי להבין ברכת יעקב אבינו לבני יוסף, זוהי מדת האמת של יעקב אבינו, שהיא מחייבת צמאון לתורה ולחכמה, כאילו לא שמע ד״ת מעולם. לחיות במים זו תורה, ומ״מ לשמוע דברי תורה בצמאון כדגים [קצת מזה שמעתי].

ויהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו אותה, בראשית כ״ט ה. האוהב את החכמה, דעת ומדע, מתגבר על הקשיים שעומדים לו על דרכו, המכשולים הגדולים לא מפריעים לו, על כולם הוא עוכר בקלות, באהבתו אותה מכיון שאוהב הוא את החכמה. לכן אנו מבקשים כל בוקר והערב נא את ד״ת בפינו וכו׳.

וכיצד מתחנכים לאהבת החכמה, כשמתבוננים להבין מהו יעודו ותפקידו של האדם, נעשה אדם בצלמנו כדמותנו פירש״י להבין ולהשכיל ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה בראשית ב׳ ז׳ וכתב בתרגום יונתן בן עוזיאל לרוח ממללא, לאנהרות עיינין ולמצתות אודנין, הכונה היא לראות ולהבין לשמוע ולהשכיל, והאינו משלים יעוד זה אינו בכלל אדם, האדם המשקיע עצמו בלהבין ולהשכיל, מרחיב ומפתח שכלו תמיד, הוא האדם השלם, גברא רבה, כדמבואר בגיטין דף ו׳ אטו כל דלא ידע הא דר״י לאו גברא רבה הוא, בשלמא מילתא דתליא בסברא לחיי, כלומר שפיר מצית למימר דלאו גברא רבה הוא, אי לא הוה סבר מדעתיה, רש״י שם, האינו מבקש החכמה הדעת, מתרחק מצורת האדם האמיתי.

לכן מצינו בהוא תלמידא דהיה לר׳ פרידא עירובין דף נ״ד דהוי תני ליה ארבע מאה זימני וגמר פי׳ תלמיד שתלמודו היה קשה לו, מוגבל בכשרונות היה, ומ״מ התאמץ יום יום להקשיב ד׳ מאות פעם עד שהבין, הנמצא בזמנינו תלמיד המוכן להקשיב תלמודו ואינו עוזב משנתו ואינו מתייאש ממנה, הוי ״שמבקש חכמה״ היה, לכן אין כח שיעצרוהו, המבין צורת האדם הוא כבר מבקש החכמה.

ומה היא אם כן ברכת הסב ״תהיו צמאין תמיד לדברי תורה וחכמה״, וכן כתב הרמב״ם באיגרת המוסר לבנו ר׳ אברהם, והיא הצוואה של הרמב״ם אהבי החכמה, בקשוה ככסף הסתופפו בבתי החכמים שם יהיה טיולכם והתענגו שם בשמוע החכמות והמוסרים, והחידושים, ופלפולי התלמידים, וכו׳ עמדו שם ״ברצונכם״ והתבוננו להוציא משם תועלת, ואז ינעם ״ויקל עליכם״ וכו׳ עכ״ל יש להתחנך להרגשת עונג של דברי חכמה וד״ת, לפי שלמען מטרה זו נברא האדם.

יוסי בן יועזר איש צרידה אומר יהי ביתך בית ועד לחכמים והוי שותה בצמא את דבריהם, אבות א׳ משנה ד׳, וראה ביעב״ץ שכתב כאשר טבע האדם לקרץ בדבר בהתמדתו, אמר התנא, שאל יאמר האדם שמעתי כבר דבר זה פעמים רבות, אלא הוי שותה

בצמא דבריהם כאילו לא שמעת מעולם, הן הן הדברים מה שבירך אבינו הזקן לכלל ישראל, ולכל אחד ואחד.

על יוסי בן יועזר איש צרידה אמרו בסוטה מז׳, משמת יוסי ב״י בטלו האשכולות מאי איש אשכולות איש שהכל בו, ופירש״י תורה באמיתה ואין דופי ושכחה, ודאי ״מה שהיה אומר, היה מקיים בעצמו כן״, ומכאן גדלותו בתורה, הרי שזוהי הדרך לעלות בתורה וביר״ש, עי׳ באברבנאל בפי׳ על אבות שכתב, יוסי בן יועזר היה חסיד שבכהונה, ולא ידע עון מנעוריו עד יום מותו עכ״ל.

הצמאון לד״ת דורו של ר׳ יהודה ברבי אילעאי

אשה יראת ד׳ היא תתהלל, משלי לא. זה ״דורו״ של ר׳ יהודה ברבי אילעאי, אמרו עליו על ריב״א שהיו ששה תלמידים מתכסין בטלית אחת ועוסקים בתורה סנהדרין דף כ., עמש״כ המהרש״א לעיל שם שהיו ו׳ תלמידים מתכסין בטלית אחד של ת״ח (שהוא גדול מטלית אחר כדאמרינן בפח״ה כיצד טלית של ת״ח כל שאין חלוקו נראה מתחתיו טפח) ולא היו מתגאים כלל בטליתות גדולים, אך עשו ו׳ טליתות קטנים, מטלית אחד של ת״ח, ע״ש שכתב שהיו לומדים תורה ע״י הדחק, והיו לומדים לשם שמים, ולא היו מתגאים עכת״ד, וע״ז נאמר ״אשה יראת ד׳״, הצמאון לדבר ד׳, צמאה לך נפשי.

דומה לזה מסופר בירושלמי חגיגה פ״ג הל״א מעשה שנכנסו שבעה זקנים לעבר את השנה בבקעת רמון. ומי היו, ר״מ ור׳ יהודה, ור׳ יוסי, ור״ש, ור׳ נחמיה, ור״ל ב״י, ור׳ יוחנן הסנדלר, אמרו כמה מעלות בקודש ובתרומה, ר״מ אומר י״ג, ר׳ יוסי אומר י״ב, אמר ר״מ כך שמעתי מר״ע, א״ל ר״י הסנדלר שימשתי את ר״ע עומדות, מה שלא שימשתו ישיבות, אמרו ר״י הסנדלר אלכסנדרי לאמיתו הוא, ועמדו משם בנשיקה (כלומר אע״פ שדברו קשות זה לזה, מ״מ כשעמדו היה ביניהם אהבה ואחוה) וכל מאן דלא הו״ל גולה (פי׳ טלית) הוה חבירה קטע פלגא דגולתיה ויהיב ליה, ולמה הוון עבדין כן, דהוון כולהון דרשין הדין פסוקא מן שבע שבע אפין, אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו, וקלסון לאחרייא מה אשכח אפוי בגוה אמרין ר״ש בן יוחאי הוה וכו׳ ע״ש סוף הסיפור, ומפרש הפנ״מ ומפני שתחלת ענין הפסוקים מדבר בידידות הכרם והן היו יושבים ככרם כדאמרינן כשנכנסו רבותינו לכרם ביבנה דרשו בזה הפסוק ובפסוקים שלאחריו באותו ענין ולפיכך עשו זה להראות ידידות ואחוה, ונתן לחבירו ״פלגא דגולתיה״, לא נתן לו בשאלה, אלא לצמיתות, ועי׳ בקרבן העדה שם, ור״י היה אחד מהם, כך למד ר״י בר״א תורה, וכדמסופר בנדרים דף מ״ט, דריבר״א ואשתו היה להם רק גלימא אחת, וכשיצאה לשוק היתה היא מתכסאית בה, וכשיצא ריבר״א להתפלל, היה הוא מתכסה באותו בגד, ולא היה להם שני בגדים, ובכל זאת עסק בתורה (וכן לימד לתלמידיו שגם הם ילמדו תורה ע״י הדחק אפילו שיצטרכו להתכסות ששה בטלית אחד), וזהו מה שאמר, בזהר פ׳ תשא דף ק״צ, הנ״ל כל החברים בדורו של רשב״י ״אהבת נפש ורוח״ היתה ביניהם, ומשו״ה זכו לסתרי תורה, וכך למדו תלמידיה דריב״א ששה התכסו בטלית אחת וכמש״כ המהרש״א.

ועי׳ עוד בגמרא סנהדרין דף ק׳, כל המרעיב עצמו על ד״ת בעוה״ז הקב״ה משביעו לעולם הבא שנאמר וכו׳, ומפרש המהרש״א שם כבדורו של ריב״א שהיו ששה תלמידים מתכסין בטלית א׳, והיינו שהיו מרעיבים עצמם על ד״ת ואף טלית לא היה לכל אחד מהן, כדרך טלית של ת״ח שהוא גדול כו׳ רק כנף אחד מהטלית היה די להם כו׳ ע״ש, ולכאורה דרך זו היא דרכה של תורה שעליה אמרו בפ״ו דאבות כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל וכו׳ ובתורה אתה עמל אשריך וטוב לך כו׳ והן הן דרכן של ריבר״א ותלמידיו.

נפלא א״כ להבין מה שאמר ר׳ יוחנן משום ריבר״א בברכות דף לה:, בא וראה שלא כדורות הראשונים דורות האחרונים, דורות הראשונים עשו תורתן קבע ומלאכתן עראי זו וזו נתקיימה בידן דורות האחרונים שעשו מלאכתן קבע ותורתן עראי

וְהֵטַבְנוּ לָךְ: לג וַיִּסְעוּ מֵהַר יְהוָה דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים וַאֲרוֹן בְּרִית־יְהוָה נֹסֵעַ לִפְנֵיהֶם דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים לָתוּר לָהֶם מְנוּחָה: לד וַעֲנַן יְהוָה עֲלֵיהֶם יוֹמָם בְּנָסְעָם מִן־הַמַּחֲנֶה: ס ששי ג הפוכה

יְיָ עִמָּנָא וְנוֹטִיב לָךְ לג וּנְטָלוּ מִטּוּרָא דְאִתְגְּלֵי עֲלוֹהִי יְקָרָא דַיְיָ מַהֲלַךְ תְּלָתָא יוֹמִין וַאֲרוֹן קְיָמָא דַיְיָ נְטַל קֳדָמֵיהוֹן מַהֲלַךְ תְּלָתָא יוֹמִין לְאַתְקְנָאָה לְהוֹן אֲתַר בֵּית מֵישְׁרֵי: לד וַעֲנַן יְקָרָא דַיְיָ מַטֵּיל עֲלֵיהוֹן בִּימָמָא בְּמַטַּלְהוֹן מִן

לקט בהיר

ונתנוה לבני יתרו ת"מ שנה והתלמידים שבהם הניחום והלכו אצל עתניאל בן קנז וכו' ללמוד תורה עכ"ל, ומה שהניחו מלחלוק דוקא דושנה של יריחו, כדי שלא יאמר אותו שבט שמקום המקדש משובח ממה שנותנים לו עבורו, לזה הניחו את המשובח (ג"א): מה) שלא אמר הכתוב שהלכו שלשת ימים מפני שלא הלכו ג' ימים אלא הדרך היה של ג' ימים (ג"א): מו) שהארון שעשה בצלאל עם הלוחות השלמים הלא בני קהת נושאים אותו ולא הלך לפניהם, ומה שאמר שיוצא עמהם למלחמה נפקא להו בספרי מדאמר בפרשת שלח אצל המעפילים (י"ד מ"ד) וארון ברית ה' ומשה לא משו מקרב המחנה, פירושו להביא ראיה שלא היה מלחמה זאת מאת ה' שמשה והארון לא זזו ממקומם, הרי מזה שלמלחמות מצוה הלך הארון עמהם (נח"י): מז) פי' במקום אשר יבחר שם הארן לשכון שם חנו בני ישראל, אבל לייסר המעקשים ולהרוג נחשים וכו' הענן היה עושה כדלקמן במאמר הסמוך, ויתכן שהלכו ביחד הארון והענן כדכתיב (שמות י"ג כ"א) וה' הולך לפניהם בעמוד ענן (נח"י): מח) פי' ובזה מיושב שכאן אמר וענן ה' „עליהם" ובפ' בשלח (י"ג כ"א) וה' הולך „לפניהם" בעמוד ענן, וכן לקמן (י"ד י"ד) ובעמוד ענן אחה הולך „לפניהם" ששניהם אמת, ובספרי תשבו רז"ל הז' כתובים, ועיין בגור ארי' ובנחלת יעקב ובמשכיל לדוד ועוד מפרשים שנדחקו למצוא טעם למה בחרו חז"ל בז' פסוקים אלו, הלא כתובים בתורה עניים כמה וכמה פעמים חוץ מאלו, ועדיין צריך בירור: מט) ר"ל הגם שמן הסתם פירוש תיבת

רש"י

(לג) **דרך שלשת ימים.** מהלך שלשת ימים הלכו ביום אחד[מה], שהיה הקב"ה חפץ להכניסם לארץ מיד (ספ): **וארון ברית ה' נוסע לפניהם דרך שלשת ימים.** זה הארון היוצא עמהם למלחמה ובו שברי לוחות מונחים[מו] ומקדים לפניהם דרך* שלשת ימים לתקן להם מקום חנייה[מז] (מה"מ ו' - ספרי): (לד) **וענן ה' עליהם יומם.** ז' עננים כתובים במסעיהם[מח] ארבע מארבע רוחות ואחד למעלה ואחד למעה ואחד לפניהם מנמיך את הגבוה ומגביה את הנמוך והורג נחשים ועקרבים (מה"מ י"ד - ספרי): (**מן המחנה.** ממקום חנייתם[מט]:)

שינוי נוסחאות · מהלך

אור החיים

והיית לנו לעינים והיה כמו כן כי תלך עמנו תחשב במדרגה זו ולא תהיה בגדר נר לפני חמה ולבנה כמאמרך לדברי ר"א, ולדברי ר' יהושע ירצה שתעמוד במצב זה גדול בעינינו[קא], ואומרו והיה הטוב ההוא וגו' פירוש לדברי ר"א שרצה ללכת ולחזור אמר אליו אין נכון ללכת ולחזור כי אני רוצה שתהיה מצוי בעת אשר ה' יתן הטוב לעמו כדי שנטיב לך בחלק היפה ממנו, אשר לא כן אם לא תהיה מצוי בעת חילוק הארץ, ונתרצה על הדבר אלא שאחר זמן כשראה שנגזרה גזירה על ישראל להתעכב במדבר מ' שנה הלך לעשות דברו הטוב לגייר בני עירו וחזר ונמצא בעת הטבת ה' לישראל כמאמר משה. ולדברי ר' יהושע גם כן נתכוון לומר לו שלא יראה בעיני עצמו היותו גר שיהיה במדרגה שפלה מהעם כמאמר כי אם אל ארצי ואל מולדתי שיורה שחפץ ללכת במקום שיש לו מכירין, לזה אמר לא כן הוא אלא והיה הטוב ההוא אשר ייטיב ה' יהיה עמנו פירוש עם כולנו יחד שלא

אור בהיר

קא) הגם שמאסת אותנו ורצית לעזוב אותנו.

מַשְׁרִיתָא: לה וַהֲוָה בְּמֵטַל אֲרוֹנָא לה וַיְהִי בִּנְסֹעַ הָאָרֹן וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה

רש"י

(לה) **ויהי בנסוע הארן.** עשה לו סימנים*[נ] מלפניו ומלאחריו לומר שאין זה מקומו[נא] (ספרי), ולמה נכתב כאן, כדי להפסיק בין פורענות[נב]

שינוי נוסחאות · סימניות לפניו ולאחריו סימן (רמב"ן).

לקט בהיר

מחנה על אסיפת בני אדם, אעפ"כ גם מקום חניית האנשים נקרא לפעמים מחנה, וכאן לפנינו בהכרח כן, שהרי נסעו כולם לא מקצתם ואמר מן המחנה (בא"י): נ) ובקצת דפוסים הגירסא סימניות, וכן הוא בגמ' שבת, ובספרי ונקוד עליו מלמעלה ומלמטה, אבל לא נזכר לא בספרי ולא בגמ' ולא ברש"י מה זה סימן ומה זה ניקוד, ולזה כתב הגאון הגדול מהרש"ל ז"ל בפירושו שם על שבת שמי שעושה נו"ן הפוכה קודם ויהי בנסוע ואחר ב' פסוקים דהיינו אחר אלפי ישראל עוד הפעם נו"ן הפוכה קרוב בעיניו לומר שם"ת כזו פסולה, וכוונת חז"ל רק שהכתוב עושה הפסק קודם ב' פסוקים הללו ואחריהם, כלומר עושה אותם לפרשה שלימה ע"כ תוכן דבריו ז"ל, אבל בזוהר הקדוש כאן כתוב בפירוש שהסימנים הם ב' נוני"ן הפוכים ושהנו"ן רומז לשכינה הק' עיי"ש באריכות, ורבינו יעקב בעל הטורים נתן ב' טעמים על נו"ן הפוכה, וכן רבינו בחיי, ועוד, והכי נקטינן וכן הוא בס"ת שלפנינו (ד"ד): נא) פירש"י בגמ': שאינה ראויה לכאן דלאו בהליכות מסעות משתעי לעיל מינה, אלא בדגלים היתה ראויה ליכתב בפרשת במדבר סיני עכ"ל, ר"ל הגם דכתיב לעיל סמוך לכאן שנסעו מהר ה', וגם לעיל פסוק י"א נעלה הענן וגו' ויסעו בנ"י וגו', כל זה נסיעה פרטי, ואמירת משה קומה ה' וגו' היה תמידי לכל מסעות בכלל, לזה בפרשת במדבר שהכתוב מספר ענין הדגלים ונסיעותיהם שם מקומו (ג"א): נב) בגמ' וז"ל: להפסיק בין פורענות ראשונה לפורענות שנייה, פורענות שנייה מאי היא ויהי העם כמתאוננים, פורענות ראשונה ויסעו מהר ה' (פסוק ל"ג), ואמר ר' חמא בר חנינא שסרו מאחרי ה' עכ"ל הגמ', ופירש"י מאחרי ה' בתוך ג' ימים למסעם התאוו האספסוף תאוה להתרעם על הבשר כדי למרוד בהקב"ה עכ"ל רש"י, ודברי רבינו אלו צריכים ביאור שהרי כל זה כתיב אחר פרשת ויהי בנסוע ולא מלפניו, גם הרמב"ן ז"ל הקשה עליו ומסיק שאין בו לא טעם ולא ריח, ומה שעלה בידי בס"ד ללקוט ולהבהיר הוא עז"ה: דעת רבינו שאחר פרשת ויהי בנסוע אין כאן ב' פורענות, הגם שהכתוב מחלקן לב' דברים מתאוננים לחוד והאספסוף לחוד מפני שהם ב' מיני טענות, טענה הא' קשה עלינו עינוי הדרך, טענה הב' מי יאכילנו בשר, אבל באמת היה זאת בזמן אחד וענין אחד לסור מאחרי ה' ולבקש עלילה באופנים שונים, וכן דעת חז"ל בספרי ובתנחומא, וז"ל התנחומא: מהו והאספסוף וכו' אין אספסוף אלא סנהדרין שנאמר אספה לי שבעים איש מה כתיב שם באותה שעה ותבער בם אש ה' וכו' במוקצים שבמחנה וכו' עכ"ל, הרי שחז"ל ערבו ב' הדברים ביחד, וכן בולט הדבר בספרי עיי"ש, ובזה ניחא למה לא הפסיק הכתוב בין ב' פורענות אלו, לפי שהם באמת אחד, ועתה נחזור לדברי חז"ל בשבת פורענות ראשונה ויסעו מהר ה', פי' דקשה להו לחז"ל מה ענין הר ה' לכאן, ולמה להכתוב לומר זאת, וכבר ידענו שנסעו מחורב מהר סיני, ולמה קראו הר ה' ולא חורב או הר סיני או מדבר סיני הלא במדבר חנו וכן כתיב בפ' בשלח ובפ' מסעי, לזה תירץ ר' חמא בר חנינא שסרו מאחרי ה' פי' מיד אחר שנסעו (ואפשר להטעים זאת שעד עתה היו בקצה המדבר קרוב לישוב ועתה הפכו פניהם למדבר הגדול והנורא נסתמו עיניהם ולבם מפני פחד) נסעו על דעת לעזוב את הר ה', ופירש"י בתוך ג' ימים, רצונו בזה לתרץ למה לא מפרש הכתוב במה חטאו והיאך סרו מה' ולמה הניח הדבר ברמז כל שהוא, לפי

אור החיים

יחשבוהו במדריגה שפלה מהם. ועוד שיהיה לך חלק הטוב והמובחר שבחלקים, והוא מאמר והטבנו לך:

לה. ויהי בנסוע הארון וגו' קומה ה' וגו'. צריך לדעת כוונת המאמר[קב], ויתבאר הכתוב על פי דבריהם (ע"ח של"ב פ"א) שרשמנו בכמה מקומות שטעם הליכת ישראל במדבר היתה לברר ניצוצי הקדושה השבויות ברשות שוכן מדבר ציה, וצריך אתה לדעת כי החיצונים ישנם בב' הדרגות א' הוא בחינת המסית והמפתה לנדבק בו

אור בהיר

קב) אויב ושונא במדבר מאן דכר שמיה.

קוּמָה | יְהֹוָה וְיָפֻצוּ אֹיְבֶיךָ וְיָנֻסוּ
מְשַׂנְאֶיךָ מִפָּנֶיךָ: לו וּבְנֻחֹה יֹאמַר

וַאֲמַר מֹשֶׁה אִתְגְּלֵי יְיָ וְיִתְבַּדְּרוּן
סַנְאָיךְ וְיַעַרְקוּן בַּעֲלֵי דְבָבָךְ מִן
קֳדָמָךְ: לו וּבְמַשְׁרוֹהִי אֲמַר תּוּב יְיָ

לקט בהיר

שהיה בין הנסיעה ובין החנייה ורצון הכתוב להודיע שנסעו דרך שלשת ימים ולא רצה להפסיק באמצע, לזה רמז וסמך עלינו שנדע שלא בא לסתום אלא לפרש, ודבר הלמד מעניינו הוא שהתאוו תאוה להתרעם ולמרוד בהקב"ה, גם אפשר שמפני טעם זה שרצה הקב"ה להסיעם ביום א' דרך ג' ימים לא פרע להם כמעשיהם להעניש באמצע הנסיעה, אלא אדרבה מראה להם חיבתן לפניו שאע"פ שנסעו מהר ה' לא הסמיך פורענות לפורענות וכתב נו"ן הפוכה להראות שהשראת שכינתו בתוכם כדאיתא בזוה"ק, והתוס' לא הקשו מידי, שאין להקשות, כי סברא נכונה היא, אלא אמרו שאינו צריך, הארכתי במקום שיש להאריך עוד ודו"ק: נג) קראו חז"ל את החטא פורענות על שם סופו, ואע"פ שלא אירע להם פורענות מחטאם הראשונה, אפשר שאלמלא חטאם זו היה מכניסם לארץ מיד (רמב"ן) וזה מתאים למה שכתב רבינו לעיל בפסוק (כ"ט) נוסעים אנחנו עיי"ש, והש"ח כתב וז"ל וא"ת בשלמא פורענות אחרונה ויהי העם כמתאוננים אלא פורענות ראשונה מה היא וי"ל דכתיב לעיל מיניה ויסעו מהר ה' היל"ל ויסעו מהר האלקים אלא כתינוק הבורח מבית הספר והוא ג"כ פורענות שסרו מה' עכ"ל, הנה גוף הפי' כתבו תוס' כן בשבת קט"ז ע"א, ועיין ברבינו בחיי: נד) אין הכוונה שכל מאמרו של משה היה בשביל זה, שהלא בלא מאמר משה לא זז ממקומו, אלא הדיוק למה אמר בלשון זה קומה ה' הלא אין זה לשון המתבקש על הנסיעה, לזה אמר שתיבת קומה יש בה ב' משמעות שיקום מכאן ויעמוד כאן, כמו וקם הבית אשר בעיר או ויקם שדה עפרון שקם מעפרון ועמד אצל אברהם, והיה אומר כן קודם כל נסיעה ונסיעה (ב"ב): נה) חילוק יש בין אויב לשונא, אויב נקרא מי שבא בגלוי לרדוף להכות ולהלחם ואלו מתכנסים ביחד בפומבי ואינם נסתרים, וכנגד אלו די להפיצם ולבטל כחם, ויותר גרוע מזה השונא בלבו בפנים של אהבה ובקרבו ישים ארבו הבא במסתרים ובערמה זהו הרודף האמיתי בלי כח וגבורה, על אלו התפלל שינוסו ממנו לגמרי (ב"ב): נו) לא אמר רבינו דבריו על אויבך הקודם בפסוק (וכן רז"ל בספרי עמדו על משנאיך), משום שתיבת אויב יכול להיות פירושו אויב שלך שהקב"ה מאייבו ומרחקו, וזה נכון, ואין קושיא בכלל, וכן אם היה אומר שונאך בלא מ"ם לא היה לו לרבינו לומר דבר, אבל משנאיך בהכרח פירושו שהם שונאים אותך, וזה אינו דרך כבוד למעלה, ולא יתכן כלל לעשות רעה להקב"ה (וכן לשון הספרי וכי יש שונאים לפני מי שאמר והיה העולם) א"כ במה שונאו, לזה בהכרח לומר

רש"י

לפורענות[נג] וכו' כדאיתא בכל כתבי הקודש: (קט"ז.): קומה ה'. לפי שהיה מקדים לפניהם מהלך שלשת ימים היה משה אומר עמוד[נד] והמתין לנו ואל תתרחק יותר תנחומא בויקהל (ילקוט תשכ"ט): **ויפצו אויביך.** המכונסים[נה] (ספרי): **וינסו משנאיך.** אלו הרודפים (שם): **משנאיך.** אלו שונאי ישראל[נו] שכל השונא* את ישראל שונא את מי שאמר והיה העולם, שנאמר (תה' פ"ג ג') ומשנאיך נשאו ראש, ומי

שינוי נוסחאות · שהוא שונא · השונאים כשונא את וכו'.

אור החיים

להרע ולהשחית, ב' בחינת המזיק והמחבל ואין בטבעו לפתות, ובא המאמר כאן ויהי בנסוע הארון כי כשנוסע ומתדבקים בו כל ניצוצי הקדושה וכשמתבררים ניצוצי הקדושה מתפוללים ומשתברים הקליפות, והוא מאמר קומה ה'[קג], ויפוצו אויביך שהם קליפות הנאחזות בניצוצי הקדושה[קד] יתפוללו, ואליהם רמז בתיבת ויהי לשון צער, וכנגד בחינת הרע המפתה את האדם אמר וינוסו משנאיך מפניך פירוש אותם בחינות המשניאים דרך ה' בלבות בני אדם[קה] ינוסו, ואומרו לשון רבים לצד היותם רבים המפתים כמאמרם ז"ל ביומא (ס"ט:) שיש יצר הרע של עבודה זרה ושל זנות וכו', וכל זה בנסוע פירוש בדרך נסיעה, וכשהיה חונה היה אומר באופן אחר, כי ה' כשחונה במקום אחד יגיד בזה כי המקומות שלא חנה שם לא היה שם בירור ניצוצי הקדושה שיצטרך לחנות שמה ויספיק מעבר

אור בהיר

קג) פי' שיתבררו חלקי הקדושה ותהיה להם קימה. קד) המזיקים והמחבלים. קה) ע"ד אומרם במקום אחר אל תקרא

שְׁרֵי בִיקָרָךְ בְּנוֹ רִבְבָן אַלְפַיָּא
דְיִשְׂרָאֵל: א וַהֲוָה עַמָּא כַּד
מִסְתַּקְפִּין בִּישׁ קֳדָם יְיָ וּשְׁמִיעַ

שׁוּבָה יְהֹוָה רִבְבוֹת אַלְפֵי יִשְׂרָאֵל: ב
נ הפוכה פ יא א וַיְהִי הָעָם כְּמִתְאֹנְנִים

רש"י

הס, על עמך יערימו סוד (שם): (לו) **שובה ה'.** מנחם תרגמו* לשון מרגוע, וכן (ישעי' ל' ט"י) בשובה[נז] ונחת תושעון: **רבבות אלפי ישראל.** [נח] מגיד שאין השכינה שורה בישראל* פחותים משתי אלפים ושתי רבבות[נט] (ספרי - יבמות ס"ד.): (א) **ויהי העם כמתאננים.** אין העם אלא הרשעים[א], וכן הוא אומר (במות י"ז ד') מה אעשה לעם הזה, ואומר (ירמי' י"ג י') העם הזה הרע, וכשהם כשרים קרואים עמי, שנאמר (שמות ח' ט"ז) שלח עמי, (מיכה ו' ג') עמי[ב] מה עשיתי לך (ספרי): **כמתאוננים.** אין מתאוננים אלא לשון עלילה[ג] מבקשים עלילה האיך לפרוש מאחרי

שינוי נוסחאות · פרשו · פתרו · כשישראל

לקט בהיר

שהכוונה על ישראל (מ"ל), ולפי מה שאמרנו באות הקודם שאויב הוא בגלוי ושונא הוא בהסתר נכון מאוד הקושיא של הספרי דוקא על שונא וכי יש שונא לפניו וכי אפשר להסתיר מחשבותיו וערמיותיו ממנו ב"ה, משא"כ אויב (ב"ב): נז) אם הייתם בוטחים בי ולא במצרים הייתם אז נושעים בהשקט ונחת מבלי טורח מלחמה (מצודת): נח) ק"ל וכי רבבות היו הלא ששים ריבוא היו הגברים לבד מטף ונשים, ואם הוא דרך גוזמא ולא רק ב' רבבות וב' אלפים, א"כ היל"ל להפך אלפים ורבבות, אלא ודאי פירוש תפלתו של משה שישרה ה' ב"ה מאחר שראויים להשראת השכינה שהלא יש כאן רבבות ואלפים (ב"ב): נט) וכן הוא אצל מלאכים, דכתיב (תה' ס"ח י"ח) רכב אלקים רבותים אלפי שנאן (ג"א). וכן היו הלוים באותו זמן כ"ב אלף כולם צדקים מרכבה לשכינה שנשאו כלי הקודש שהשכינה שורה עליהם (מהרש"א): א) אמשול לך משל, אב שרוצה להזכיר את בנו בפה או בכתב ואומר שמו כגון פנחס או אליהו אין בו שום חידוש לא לשבח ולא לגנאי, ואם רוצה להזכירו לשבח אומר בני, ולהפך כשאומר בן הרי זה אומר שאין רוצה להיותו בנו, וכן אם רוצה להזכיר כולם ביחד ואומר כל הבנים או מקצת בנים או שני בנים אין בו לא מעלה ולא ירידה, ובזה תבין מה שלפנינו כשכותב התורה ב"ה אומר בני ישראל אין בו חידוש (חוץ כשכופל כמה פעמים) כי זה שמנו, אבל חיבת עם הוא שם על כנופיית בני אדם בין יהודים ובין גוים בין צדיקים ובין רשעים, ואם אבינו שבשמים קורא אותנו „עם" הרי זה יגיד הרחקה ולהפך „עמי" יגיד חיבה, משא"כ ויענו כל העם יחדיו (שמות י"ט ח') אין בו שום התעוררות דרוש, וזה פשוט, או אפשר שרצון הכתוב להדגיש שאפילו אותם הראויים מקודם לקרות „עם" גם כן ענו ואמרו נעשה ונשמע (מ"ל): ב) רבים מקשים הלא פסוק זה בתוכחה כתיב, שפסוק שלפני זה אומר ריב לה' עם עמו, וכן נמצא כמה פסוקים כזה, כגון (ישעי' א' ג') ידע שור קונהו וגו' עמי לא התבונן, או (ירמי' ב' י"ג) כי שתים רעות עשה עמי, ובאמת מקשה זה לא התבונן, שאין לך ראיה גדולה מפסוקים אלו, שהכתוב צווח בקול ואומר ריב לה' עם עמו פי' טענה צודקת דין ודברים שאין לסתור אותם, ומהו הריב, עמי הלא נהגתי עצמי עמכם כעמי לא כעם זר מה עשיתי לך כמה טובות עשיתי עמך או מה רעה עשיתי לך שאין אתה רוצה להיות עמי, וכן בישעי' ידע שור קונהו אפילו שור שאין לו שכל אנושי ידע מי הוא שעושה עמו טובות, עמי שתבבתי אותם לקרותם עמי לגדלם ולענגם עד אין למעלה ממנו לא התבונן, וזה פשוט, ועיין עוד בזוהר הק' ריש פרשת בחקתי, ותוכן דבריו הקדושים למשול את הקב"ה לאב רחמן המכה וצווח ונוזף לבנו והוא לא קבל ונלאה האב מלעשות כן שהלא יותר כאב לו לעצמו, התנחם לעשות להפך לדבר אליו באהבה וחיבה, כך הקב"ה מתחננא לגביה עמי מה עשיתי לך ברא יחידאה דילי חביבא דנפשאי מה עשיתי לך שליטית לך על כל בני היכלי וכו', וגם דברים אלו נכנסים בפשוטו של מקרא (מ"ל): ג) ואינו מלשון און ועמל ועוולה, או מלשון אונן ובכי שעל המת, אלא הוא

אור החיים

דרך שם, ובמקום אשר יחנה שם יגיד כי שם יש ניצוצי הקדושה שצריך להתעכב בשבילם שם, ועל זה היה מכוין משה ואומר בנחה שובה ה' רבבות אלפי ישראל פירוש שישיב ניצוצי הקדושה לקבץ כל הרבבות ואלפים הנקראים ישראל כי כל ניצוצי הקדושה יקראו ישראל, ואולי שרמז בתיבת אלפי לשון מעלה ורבנות[קו], ותמצא כי ניצוצי הקדושה אשר שבה ס"מ הרשע היו רבים ונכבדים, ולא

אור בהיר

משנאיך אלא משניאיך. קו) כמו אלה אלופי החורי.

ל

ויסע דגל מחנה בני דן וגו׳. דן היה מאסף לכל המחנות וכו׳. (זוהר ויחי ע׳ תקי״ב)

(עיין באריכות ועוד בפ׳ אחרי מות ע׳ קמ״ו)

לא

ויאמר משה לחובב בן רעואל חובב שחיבב התורה כמו שכתב בפרשה ויאמר משה לחובב. (רבה פ׳ יתרו)

לב

ר׳ שמעון בן מנסיא אומר רעואל שמו ריע של אל שנאמר ויבא אהרן וכל זקני ישראל וגו׳ ר׳ יוסי אמר קיני היה שמו ולמה נקרא שמו קיני שקנה שמים וארץ. (ספרי)

לג

נוסעים אנחנו אל המקום. חכמים אמרו מפני מה שיתף משה עצמו עמהם נתעלם מעיני משה וכסבור שיכנס עמהם לארץ. (ספרי)

לד

כי ה׳ דיבר טוב וכי עד עכשיו אין דיבר טוב על ישראל פקיד הקב״ה לישראל להטיב לגרים ולנהוג בהם ענוה. (שם)

לה

ויסעו מהר ה׳ דרך שלשת ימים. אמר רשב״י חביב שם טוב מארון הברית שארון הברית לא הלך אלא ג׳ ימים שנא׳ וארון ברית ה׳ נוסע לפניהם, ושם טוב הולך מסוף העולם ועד סופו. (רבה קהלת)

לו

דרך החיים יש לו מהלך שלשה ימים חשך ואפילה, ואם הוא צדיק זוכה שמגלה אליו אור השכינה ומאיר לו בדרך אפלה הלזה שנא׳ וארון ברית ה׳ נוסע לפניהם דרך ג׳ ימים לתור להם מנוחה ואם לאו הוא תועה בנתיבות הללו שנאמר אורח חיים למעלה למשכיל למען סור משאול מטה. (עמק המלך)

לז

ויהי בנסוע הארון ויאמר וגו׳. ענין הנוני״ן דויהי בנסוע ובנחה יאמר, ת״ח דאלו ב׳ נוני״ן הם כבודו של הקב״ה ממש והם עיקרו של עולם לכך בראות יעקב כן בירך את בניו וידגו לרוב ותרגומו וכנוני ימא יסגון, והקב״ה הוציא העו״ג מכלל הנוני״ן דכתיב לא ני״ן ולא נכ״ד ואבימלך בקש להשתתף עם יצחק ולהדבק בשני נוני״ן דכתיב אם תשקור לי ולנינ״י ולנכדי ועתיד הקב״ה להשיב השני נוני״ן למקומם וכו׳, ועל אלו הנוני״ן מבקשין העכו״ם תמיד עלילות על ישראל ומתאנחים ודואגי׳ שאין להם חלק כהם שנא׳ אמרו בלבם נינ״ם יחד ובאלו הנוני״ן עתיד הקב״ה לפרוק להו לישראל ע״י משיח דכתיב לפני שמש ינו״ן שמו. (מ׳ הנעלם)

לח

פרשת ויהי בנסוע הוא ספר בפני עצמו ויש בו פ״ה אותיות, ומכאן למדו ספר שנמחק ונשתייר פ״ה אותיות מטמא את הידים ומצילין בפני הדליקה. (מדרש)

לט

נו״ן של ויהי בנסוע היא סוד השכינה ולכן אין נו״ן באשרי. (מגלה עמוקות אופן ס״ז)

מ

קום נא שבה אמר הקב״ה ליעקב אתה אמרת קום נא שבה חייך בו בלשון אני פורע לך שנא׳ קומה ה׳ ויפוצו אויביך. (רבה פ׳ תולדות)

מא

חצבה עמודיה שבעה אלו ז׳ ספרי תורות והלא חמשה הן בר קפרא עביד מרישיה דוידבר עד ויהי בנסוע חד מן ויהי בנסוע עד ובנחה חד, ועד סופיה חד הרי ז׳. (רבה פ׳ שמיני)

מב

פורענות ראשונה ויסעו אמר ר׳ חנינא שסרו מאחרי ה׳ פי׳ הקונ׳ שאז התחילו לשאול בשר ואור״י דאין צריך לומר כן אלא פורענות ראשונה כדאמר במדרש ויכולו שנסעו מהר סיני דרך ג׳ ימים כתינוק היוצא מבית הספר שבורח לו והולך כך היו בורחים מהר סיני דרך שלשת ימים לפי שלמדו הרבה תורה בסיני אמר הקב״ה נסמוך פורענות לפורענות לא, אלא נכתב פ׳ ויהי בנסוע. (תוס׳ שבת דף קי״ז) (סוד של ויהי בנסוע ע״ל פ׳ תרומה)

מג

ובנחה יאמר שובה ה׳ רבבות. אישה יקימנו ואישה יפירנו אישה יקימנו הה״ד ויאמר משה קומה ה׳, ואישה יפירנו הה״ד ובנחה יאמר שובה ה׳ כי משה מארי דביתיה הוא. (זוהר ויחי ע׳ ת״ק) (עיין עוד מזה פ׳ פקודי)

מד

שני אלפים וב׳ רבבות גרסי׳ ול״ג שני אלפים רבבות דבמדבר לא היו כי אם ס׳ רבוא ושרתה השכינה ולא שייך כאן הא דאחד דיני ממונות כל בי עשרה שכינתא שריא דהכא מנביאים ומשכן קאמר. (תוס׳ ב״ק דף פ״ג)

מה

ויהי בנוח הארון, פרש״י פסוק בדברי הימים קומה ה׳ למנוחתך אתה וארון עוזך והוי מצי להביא פסוק דכתיב ביהושע ויהי כנוח רגלי הכהנים נושאי ארון, א״נ ויהי בנסוע הארון וגו׳ ובנחה וגו׳. (תוס׳ זבחים דף קי״ם ע״ב)

מו

ובנחה יאמר שבעה תיבות כנגד בראשית ברא אלהים ז׳ תיבות, ויהי בנסוע הארון י״ב תיבות כנגד ולכל היד החזקה הרי ז׳ כנגד ז׳ כוכבים וי״ב כנגד י״ב מזלות. (פסיקתא)

מז

ויהי העם כמתאוננים רע וגו׳. ממתאוננים בא צרעת לישראל. (רבה נשא פ׳ י״ז)

מח

ויהי העם כמתאוננים וכו׳. ודליקת בהן אשא מצלהבא מן קדם ה׳ ושציאת מן רשיעייא דבסייפי משריתא דבית דן דהוה פיסלא עמהון. (תרגום)

מט

דע בני שיש נו״ן אחת הפוכה כזה נ׳ דבנסוע ונ׳ דויהי העם כמתאוננים רע ונהפכו לומר לך א׳ רומז לקשה וא׳ לרפה וכשאין ישראל עושים רצונו של מקום ומכעיסים אותו אז הפחד שופך דם ברגע ונפרע מן הרשעי׳ ומכלה אותם ומאבד אותם ברגע וע״כ אותה פרשה מסומנת באותן שני נוני״ן הפוכים כדי שיהיו אחוריה׳ נגד ישראל ולא פניהם כי הם שני מדות הדין שאם היו פניהם כנגד ישראל לא היה נשאר מישראל עד אחד והיו הפוכים כדי שלא ידקדקו מאד בדין ולא יקטרגו על ישראל בדין. (פליאה)

נ

ומאן די משתמע קליה בין באורייתא בין בצלותיה בין בצעקה בלא דחילו מיד וישמע ה׳ ויחר אפו ותבער בם אש ה׳. (תקונים תיקון ע׳)

נא

וישמע העם אל משה ויתפלל. בפנחס נאמר ויפלל שהוא עצמו עשה עטרה וכתר לראש הקב״ה ולא ע״י מלאך ושליח אבל ויתפלל משה משמע ע״י אחרים ואל תתמה אם במשה נאמר ויתפלל כי במשה היה מעלה יתירה שבחלק הנפש שלו היה מעורר יותר ממה שמעורר אחר בחלק יחידה וחיה עוד מרע״ה לא שונו זיו אפוהי מאדם למלאך כו׳. (ע״מ)

ריאה שואבת כל מיני משקין כבד כועס מרה זורקת בו טפה ומניחתו טחול שחוק קרקבן טוחן קיבה ישנה אף נעור נעור הישן ישן הנעור נמוך והולך לו תנא אם שנידם ישנים או שנידם נעורים מיד מת תניא רבי יוסי הגלילי אומר צדיקים יצר טוב שופטן שנאמר °ולבי חלל בקרבי רשעים יצר רע שופטן שנאמר °נאם פשע לרשע בקרב לבי אין פחד אלהים לנגד עיניו בינונים זה וזה שופטן שנאמר °יעמוד לימין אביון להושיע משפטי נפשו אמר °רבא כגון אנו בינונים א"ל אביי לא שביק מר חיי לכל בריה ואמר רבא לא איברי עלמא אלא לרשעי נמורי או לצדיקי נמורי אמר רבא לידע אינש בנפשיה אם צדיק נמור הוא אם לאו אמר רב לא איברי עלמא אלא לאהאב בן עמרי ולרבי חנינא בן דוסא לאהאב בן עמרי העולם הזה ולרבי חנינא בן דוסא העולם הבא: ואהבת את יי' אלהיך: *תניא רבי אליעזר אומר אם נאמר בכל נפשך למה נאמר בכל מאדך ואם נא' בכל מאדך למה נאמר בכל נפשך אלא אם יש לך אדם שנוטל חביב עליו ממונו לכך נאמר בכל נפשך ואם יש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו לכך נאמר בכל מאדך ר"ע °אומר בכל נפשך °אפילו נוטל את נפשך [ת"ר פעם אחת גזרה מלכות יון שלא יעסקו ישראל בתורה בא פפוס בן יהודה ומצאו לרבי עקיבא שהיה מקהיל קהילות ברבים ועוסק בתורה אמר ליה עקיבא אי אתה מתירא מפני המלכות אמר לו אמשול לך משל למה הדבר דומה לשועל שהיה מהלך על גב הנהר וראה דגים שהיו מתקבצים ממקום למקום אמר להם מפני מה אתם בורחים אמרו לו מפני רשתות שמביאין עלינו בני אדם אמר להם רצונכם שתעלו ליבשה ונדור אני ואתם כשם שדרו אבותי עם אבותיכם אמרו לו אתה הוא שאומרין עליך פקח שבחיות לא פקח אתה אלא טפש אתה ומה במקום חיותנו אנו מתיראין במקום מיתתנו עאכ"ו אף אנחנו עכשיו שאנו יושבים ועוסקים בתורה שכתוב בה °כי הוא חייך וארך ימיך כך אם אנו הולכים ומבטלים ממנה עאכ"ו אמרו לא היו ימים מועטים עד שתפסוהו לר"ע והכשוהו בבית האסורים ותפסו לפפוס בן יהודה והכשוהו אצלו אמר לו פפוס מי הביאך לכאן א"ל אשריך ר"ע שנתפסת על דברי תורה אוי לו לפפוס שנתפס על דברים בטלים בשעה שהוציאו את ר"ע להריגה זמן ק"ש היה והיו סורקין את בשרו במסרקות של ברזל והיה מקבל עליו עול מלכות שמים אמרו לו °תלמידיו רבינו עד כאן אמר להם כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה בכל נפשך אפילו נוטל את נשמתך אמרתי מתי יבא לידי ואקיימנו ועכשיו שבא לידי לא אקיימנו היה מאריך באחד עד שיצתה נשמתו באחד יצתה בת קול ואמרה אשריך ר"ע שיצאה נשמתך באחד אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה זו °תורה וזו שכרה °ממתים יד' יי' ממתים וגו' אמר להם חלקם בחיים יצתה בת קול ואמרה אשריך ר"ע °שאתה מזומן לחיי העה"ב:] °לא יקל אדם את ראשו כנגד שער המזרח שהוא מכוון כנגד בית קדשי הקדשים וכו': אמר רב יהודה אמר רב לא אמרו אלא מן הצופים ולפנים וברואה אתמר נמי א"ר אבא בריה דר' חייא בר אבא הכי א"ר יוחנן לא אמרו אלא מן הצופים ולפנים וברואה ובשאין נדר ובזמן שהשכינה שורה ת"ר הנפנה ביהודה לא יפנה מזרח ומערב אלא צפון ודרום ובגליל לא יפנה אלא מזרח ומערב ר' יוסי מתיר שהיה ר' יוסי אומר לא אסרו אלא ברואה ובמקום שאין שם נדר ובזמן שהשכינה שורה חכמים אוסרים חכמים היינו ת"ק איכא בינייהו צדדין תניא אידך הנפנה ביהודה לא יפנה מזרח ומערב אלא צפון ודרום ובגליל צפון ודרום אסור מזרח ומערב מותר ור' יוסי מתיר שהיה ר' יוסי אומר לא אסרו אלא ברואה ר' יהודה אומר בזמן שב"ה קיים אסור בזמן שאין ב"ה קיים מותר ר"ע אוסר בכל מקום ר"ע היינו ת"ק איכא בינייהו ח"ל. רבה הוו שדיין ליה לבני מזרח ומערב אזל אביי שדנהו צפון ודרום על רבה תרצנהו אמר מאן האי דקמצער לי °אנא כר"ע סבירא לי דאמר בכל מקום אסור: תניא

תורה אור

ר"ע לוקח בכל מקום. מחרם לחזיריו ופכיו למערב ומסקלי לתיליו בח"ל ומפכיו בירושלמי ובגבל עמין מס סתל רבא

עין משפט שואבת כל מיני משקין. אע"פ שאין נכנסין בכרס דרך הוצנו הריאה ומזלגתן ומזחלתן ומגנד לדפני הכרס: וזורקת בו טפה. אע"פ שמזרת הש"פ נר מצוה ומניחתו מן הכעס. שוחק. שחוק: קרקבן. בעוף הוא המקום בבהמה: טוחן. המאכל: אף. המוטעם: נעור. מקלו מעכבו: נעור הישן ישן הנעור. שממחלפת ותחת הסיבה מן הלף והקיבה נעורה: נמוך והולך לו. מתסרס והולך לו ומנמך למיתה. לשון אחר נעור הישן הקיבה וממלאו קיבה ולף נעורים שאינו ישן כלל לו ישן הנעור וממלאו שאינו ישן נעור כי אם נקשי: ולבי חלל בקרבי. יגר הרע הרי הוא כמת בקרבי. נאם פשע לרשע וגו'. אומר דוד בקרב לבי יש ופחדים אלהי אמר שמעתי נאם לרשע לכלומר אל יהא אחד אלהים לנגד עיניך אלמא יגר הרע שופטו עד שמרחיקו שאינו מתחמד מיזולרו: כי יעמוד. הקב"ה: לימין אביון להושיע משפטי נפשו. ס"מ יש לך אדם שיש לנפשו שני שופטים: לא שבק מר חיי לכל בריה. אם אתה מן הבינונים אין לך לדיק גמור בעולם: לרשעי נמורי. העולם הזה שאין לאם בעולם הבא כלום ולריכים ליעול שכך כתן כגון אחאב שהיה עשיר מאד דקאמר ליה בן הדר כספך תהבד לי הוא (מ"א כ): לצדיקי נמורי העולם הבא. שאין לאם בעולם הזה כלום כגון רבי מכיא בן דוסא שדי לו בקב חרובין ומערב שבת לעבר שבת (תענית כד.): לכך נאמר בכל מאדך. מן החביב עליך: והיה מקבל עליו עול מלכות שמים. קולא קיים שמע: בפתים ידך יי' ספתים. ומיכך היה לו לעוות ולא מידי בשר ודם: מן הצופים. מקום שיכולין לראות ומשם הר הבית ומשם והלאה אין יכולין לראותו: וברואה. שיכול לראות ומשם פרעו אם מקום נמוך הוא: ובשאין נדר. ומפקיע בינו להר הבית: ובזמן שהשכינה שורה. שבית המקדש קיים: הנפנה ביהודה לא יפנה מזרח ומערב. אחריו לזרח ופניו לוערב ולא אחריו לוערב ופניו לזרח ומפני שיושלים בארץ יהודה היא בלפונה של ארץ יהודה בגבול שבין יהודה לבנימין ויש עולה יהודה היומנה (לזרח) עד סוף ארץ שבאל והיומנה לוערב עד סוף ארץ שבאל שארץ יהודה על פני כל אורך ארץ שבאל היא מן הזרח לוערב כולנו' אחוכה וקלה ואם יפנה זרח ומערב יהיה פרעו ללד יושלים אז פרעו שלפניו אז פרעו שלאחריו אבל לפון ודרום יפנה ונלבד שלא יפנה כנגד יושלים ומשם בדרומה של ארץ יהודה: ובגליל. שהיא בלפונה של א"י לא יחזיר פניו לפון ודרום אלא זרח ומערב ומערב: ה"ג וחכמים אוסרים ולא גרסינן בכל מקום: חכמים היינו ת"ק. דאמר לא יפנה ולא מפליג בין רואה ללא רואה בין בזמן הבית בין בזמן הזה: איכא בינייהו צדדים. דיהודה וגליל שאין כנגד יושלים ומשם לתנא קמא לדידן מי אסירי דהא הנפנה ביהודה קאמר כל יהודה משמע ורבא בתרלי סבר כנגד יושלי' ומשם אסור אבל לדידן מותר דהא אדר' יוסי קיימי דאמר לא אסרו אלא ברואה ואפילו כנגד יושלי' ומשם ואמר רבא כגון אנו אנו אנו אפילו בכל מקום אלכך בחולה לאדם מי קאמר: הוו שדיין ליה לבני. לבנים שיבא עליהם לפנות היו מתוקנות הקופות על לדיסן לאבן אי' לזרח והבני המערב לבנה אחת לפון ולבנה אחת לדרום והוא יושב על האחת ונפנה בינהם ממלא הוא כפנה לפון ודרום ולא היה חולה לפנות בגבל בזרח ומערב לפי שבגבל בזרח של ארץ שבאל עומדת שלא יהא פרעו לא מלפניו ולא מלאחריו ולא אבן שבאל: אזל אביי שדנהו צפון ודרום. לרחות אם יקפיד רבו על כך אי שביקא ליה כר"ע דאמר בח"ל מי מי קפדיק עלה דעלתא:

מפלגים קפ עם לו

עם קפ [בגמ' ובילקוט לוים רבה ושל נבון לפמ"ש חוס' מרבכן ס. ל"ב וחס בגלא לאמר לפני מל לבגא מגיה] בפסים סס. מגהרלבן עמ. יומא עב. [בילקוט רמז המל"ל לוים לם לאמר ל' עקיבא לומר בכל נפשך ק"ו בכל מאדך אלא בכל מדה ומדה שהוא מודה לך בין בחדם הטוב בין בחדם הרשעים]

דנכים ל

מהלים יז

[מנחות דף:] [מי' חוס' כתובי דף: ד"ה מחזון וכו']

[ירושל' הביא שאלתם על שם פורנטרופוס שדן אחרו]

מלכיות זכרונות ושופרות כדאיתא בילקוט בפרשה זו מה ראו על ככה לפרש פסוקים אלו על ראש השנה ונראה שלמדו זה ממה שנאמר וכי תבואו מלחמה בארצכם על הצר הצורר וגו׳ וזאת לפנים בישראל שבכל עת צרה היו גוזרין תענית והיו תוקעין ומריעין ואומרים מלכיות זכרונות ושופרות כדאיתא בטור אורח חיים סימן תקע״ט ואולי ראייתם מפסוקים אלו שנאמר וכי תבואו מלחמה וגו׳ ודון מינה ומינה שבכל יום ויום שיש תקיעה עושין כסדר הזה וגם ראש השנה בכלל. ומדקאמר מלחמה בארצכם בבי״ת שמע מינה שמדבר בצורר שהוא תוך הארץ וזה יאות לראש השנה שתוקעין בו בשופר לערבב השטן הצורר הפנימי אשר בתוך הארץ לאפוקי סתם צורר הוא חוצה לארץ ועוד מה לי צורר חיצוני מה לי פנימי ולפי זה יפה נרמז בפסוקים אלו סדר של ראש השנה.

לכה אתנו והטבנו לך. כאן שואלים המפרשים מאחר שלא נתרצה יתרו לילך עמהם בהבטחה ראשונה מה הוסיף לו משה כשאמר לו שנית והיה הטוב ההוא אשר ייטיב ה׳ עמנו והטבנו לך ועוד למה קראו חובב עכשיו ועוד שאמר נוסעים אנחנו ולכה אתנו הוה ליה למימר הולכים אנחנו או נסע אתנו ועוד ויאמר לא אלך כי אם אל ארצי אלך תרתי אלך למה לי ומהו שאמר דבר טוב על ישראל לישראל מבעי ליה למימר.

ונראה שלשון הליכה נופל על תנועת הרגלים לבד המעתיקין את האדם ממקום למקום אבל יכול להיות שאף בהיותו הולך למקום אחר מכל מקום עדיין דעתו קשורה במקום אשר הלך משם אבל לשון נסיעה העתקה כוללת לגופו ולמחשבתו מכל וכל כי מטעם זה אמר הקב״ה לאברהם לך לך מארצך כי בהתחילה ודאי מסתמא עדיין נפשו קשורה בבית אביו ולסוף נאמר הלוך ונסוע הנגבה תחילה היה הולך ואחר כך נוסע הנגבה כי נשנו אלהים את כל בית אביו.

וזהו שכתוב ויאמר משה לחובב העלים ממנו שם יתרו כי אולי יחשוב שקשים גרים לישראל כספחת כי כל יתר כנטול דמי ועל שם זה הוא נקרא יתרו ואם כן מסתמא לא יקרבוהו כראוי על כן שינה שמו מן יתרו לחובב לרמוז לו על מה שנאמר ואהבתם את נפש הגר שיהיה חביב עליהם על כן שאל ממנו שילך ואמר נוסעים אנחנו כי לגבי אצלינו נקרא נסיעה מן המקום אשר יצאנו משם כי אין לנו שם נחלה וכרם ומשפחה אמנם לגבי דידך נקרא הליכה מארצך וממולדתך ואף על פי כן אני מבקש לכה אתנו והטבנו לך כי ה׳ דבר טוב על ישראל רצה לומר צוה לנו להיטיב עם מי שמדבק בנו ושייך בזה לומר על ישראל כדרך שנאמר ונלוה הגר עליהם ונספחו על בית יעקב כי לשון על משמש על התוספות שעל העיקר.

ויאמר אליו לא אלך. היה חרה לו שהזכיר לו לשון הליכה לחשדו שמחשבתו עדיין משוטטת בארצו ובמקום מולדתו כי באמת היתה התורה כל כך חביבה עליו עד שיהיה מסלק אפילו מחשבתו מכל וכל מן ארצו ומולדתו והיה לו חשק מכל וכל לדבק בשכינה ועל זה אמר כי אם אל ארצי ואל מולדתי אלך זה יקרא הליכה כשאלך אל ארצי לגייר את בני משפחתי כי אז ודאי תמיד תהיה מחשבתי משוטטת במקום קדוש זה אשר נפשי קשורה בו.

ויאמר אל נא תעזב אתנו. מעולם לא חשדתיך שבשובך לביתך תשכח המעמד הקדוש

הזה אלא דאגתי מאחר שאתה רואה את העם הזה כי ברע הוא וכל החניות הם בתרעומות ומחלוקת ותלונה אולי בעבור זה לא יעלה ברצונך לשוב אצלינו וזהו שאמר אל נא תעזוב אותנו כי במילה אותנו חתם כל הענין ובא לומר ירא אני פן תהיה העזיבה מאתנו כי על כן ידעת חנותינו במדבר ועל כן כמו שפירש״י ורצה לומר על אשר ידעת חנותינו שכל החניות היו בתרעומות על השכינה שסרו מאחרי ה׳ על כן אני דואג פן לא תשוב אלינו ואף בלכתך עמנו תהיה מחשבתך על ארץ מולדתך לאמר מי יתן לי אבר כיונה אעופה ואשכונה בשלום שמה לא כחניות הללו שהם בתרעומות כאמור לכן אני מבקש שאפילו אותנו אל תעזוב כי בזה תהיה מזכה הרבים ועיני כל ישראל יהיה עליך ללמוד קל וחומר ממך שאם אתה עזבת ארץ מולדתך ושררתך ובאת לדבק בשכינה קל וחומר ישראל וזהו שכתוב והיית לנו לעינים וזכות הרבים יהיה תלוי בך.

והיה כי תלך עמנו. כי עיקר צורך דבר זה הוא בהיותך הולך עמנו ומחשבתך משוטטת בארץ מולדתך בראותך קלקול הסדר שבינינו ועל כן אנו צריכין ביותר אותך כדי לזכות הרבים והיה הטוב אשר ייטיב ה׳ עמנו על יושר מעשינו והטבנו לך ומשלך יתנו לך כי מאחר שאתה תהיה סיבה אל תיקון ענינינו וזכות הרבים תלוי בך אם כן מי יאכל ומי יחוש חוץ ממך ואז שתק יתרו ונעתר לו כי זכות הרבים גדול.

ובדרך פשוטו מתחילה הבטיחו בטובה גופנית באמרו והטבנו לך ולא הזכיר השם ולא רצה לקבל כי אמר אלך אל ארצי ושם יהיה לי טובה הרבה ואחר כך הבטיחו בטובה רוחניות שיהיה מכלל הסנהדרין שנקראו עיני העדה כמו שכתוב והיית לנו לעינים ואמר והיה הטוב אשר ייטיב ה׳ עמנו הזכיר השם בטובה רוחניות זו כי יתן ה׳ את רוחו עליו ונעתר לו וכן היה לדעת רז״ל שמבני יתרו זכו וישבו בלשכת הגזית כו׳ ובודאי היה זה מהבטחת והיית לנו לעינים.

ויסעו מהר ה׳ דרך שלשת ימים. דרשו רז״ל אותו היום סרו מאחר ה׳ וברחו מהר ה׳ כתינוק הבורח מבית הספר כך ברחו להם מיראה פן יוסיף להם מצות ואמר הכתוב ראה כמה הם כפויי טובה כי אף בזמן המרד היה ארון ברית ה׳ נוסע לפניהם דרך שלשת ימים לתור להם מנוחה המה מרדו במספר שלשת ימים וארון ברית ה׳ מיטיב עמהם במספר שלשת ימים. דבר אחר לפי שכתוב במגילת סתרים אם תעזבני יום יומים אעזבך משל לשנים שהולכין זה מזה זה הולך מיל למזרח וזה למערב נמצא שהם רחוקים זה מזה שני מילין כך אמר הכתוב כי המה נסעו מאחרי ה׳ ונזורו אחור דרך שלשת ימים מן השכינה ולעומת זה גם ארון ברית ה׳ נוסע לפניהם להתרחק מהם דרך שלשת ימים נמצא ריחוק דרך ששה ימים ביניהם כדי לתור להם מנוחה מן המצות אשר מאסו בהם.

וקרוב לשמוע שזהו סוד נו״ן הפוכה שבין תיבת המחנה ובין ויהי בנסוע הארון כי נו״ן הפוכה אחרונה מרמזת על תלונתם זכרנו את הדגה כי נון היינו דג אבל נו״ן ראשונה רמז שישראל נמשלו לדגים שעיקר חיותם במים על כן כל דג פונה פניו לשוט לתוך המים למקום חיותיה אבל אינו הופך פניו אל שפת הים כי זה נקרא פורש ממקום חיותיה.

כך ישראל נאמר בהם וידגו לרוב שיהיו כדגים הללו כי עיקר חיותם בתורה שנמשלה

למים וכמשל שהביא רבי עקיבא לפפוס בן יהודה כו׳ במסכת ברכות פרק הרואה ובזמן שישראל בורחין מהר ה׳ כתינוק הבורח מבית הספר הרי הם כנו״ן דג הפוך הפורש ממקום חיותו ופונה פניו אל השפה ולחוץ כך ישראל פנו פניהם מן ארון ברית ה׳ ממקום חיותם ועל כן הנו״ן הפוכה כי הפכה פניה מן פסוק ויהי בנסוע הארון ופניה אל תיבת המחנה רמז אל הזמן שישראל נסוגו אחור מן ארון ברית ה׳ ופניהם אל המחנה היינו אל העם כי לאהבת עניני העולם הזה אשר בני המחנה מסגלים בהם וכדי למצוא חן בעיני המחנה הוא פונה עורף אל השכינה ופונה כל מגמת מעשיו כדי שיהיה אדם חשוב במחנה או שר ונגיד עליהם.

וזהו עיקר החטא בינינו המסבב אריכות הגלות כי ברובם כן פנו פניהם מן ארון ברית ה׳ אל המחנה עד שאפילו כל כשרון המעשה ותורה ומצוה אינן עושין לשמה כי אם כדי להתהדר בהם בפני הבריות למצוא חן בעיניהם ונטורי קרתא כאלו הם הם חרובי קרתא והכל יודעין שכן הוא ואין אומר השב עד אשר ישקיף ה׳ וירא ויסיר רוח זנונים מקרבינו ואין להאריך בזה.

ויהי בנסע הארן. יש מרז״ל שאמרו ששני פסוקים אלו הם ספר בפני עצמו ועל כן מנו שבעה ספרים בתורה. וכי יפלא ממך דבר לאמר הרי עיקר התורה למצותיה נתנה ובספר זה אין רמז לשום מצוה אענה אני חלקי ואומר שלמצות פריה ורביה עשה ספר בפני עצמו כי במצוה זו תלוי קיום העולם וגורם השראת השכינה כמו שאמרו רז״ל כל מי שאינו עוסק בפריה ורביה גורם לשכינה שתסתלק מישראל שנאמר ובנוחה יאמר שובה ה׳ רבבות אלפי ישראל מלמד שאין השכינה שורה בפחות משני אלפים ושני רבבות מישראל הרי שהיו ישראל כ״ב אלף פחות אחד וזה שלא עסק בפריה ורביה נמצא שגורם לשכינה שתסתלק מישראל. וזו מצוה ראשונה שנצטוה אדם הראשון עליה כי מיד אחר שנאמר ויברא אלהים את האדם וגו׳ כתיב ויאמר להם פרו ורבו לכך עשה ספר מיוחד ממצוה זו לומר שהשראת השכינה בישראל צריך כ״ב אלף וממילא ידע כל איש מישראל להיות זהיר במצות פריה ורביה למלאות המספר וראיה גדולה לדברינו מן פרשת מתאוננים שסמוכה לה כמו שיתבאר בסמוך.

ויהי העם כמתאננים וגו׳. לא מצינו מפורש במקרא מהו אנינות זה ולא בא הכתוב לסתום אלא לפרש אך מאחר שמצינו שני תלונות מפורשים במקרא האחת זכרנו את הדגה כו׳. השניה בוכה למשפחותיו על עסקי עריות כו׳ אם כן ודאי כל הפרשה מדברת מענין אחד והכל היתה תלונה אחת ומקורה מן פרשת ויהי בנסוע הארון והוא סוד נו״ן הפוכה שבסוף הפרשה ובמלת כמתאננים.

כי יפלא בעיני רבים גם בעיני יפלא מה שדרשו רז״ל וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו על עסקי עריות שנאסר להם מה ענין תלונה זו לכאן ולמה לא בכו בשעה שנאסרו להם העריות ואם באותו זמן שתקו וכל אחד מהם סבר וקבל עתה מה היה להם כי באו להזכיר ראשונות ולהיות תוהה על הראשונות שכבר קימו וקבלו. ועוד הלא בפיהם אמרו זכרנו את הדגה ואמרו מי יאכילנו בשר ובלי ספק שכל פסוקים אלו מן וישובו ויבכו גם בני ישראל עד וישמע משה את העם בוכה הכל מדבר בבכיה אחת ומטעם זה השתדלו רז״ל לפרש התלונה בדרך רחוקה כי

במסכת יומא פליגי בה רב ושמואל חד אמר דגים ממש וחד אמר עריות ולישנא מעליא נקט כמו דאת אומר אכלה ומחתה פיה ולדעתו פשוט לומר שגם מי יאכילנו בשר לישנא מעליא נקט. והנה גם לדבריו צריכין אנו ליתן טוב טעם ודעת מה ענין תלונה זו לכאן ולמה שתקו כשנאסרו להם העריות.

האמנם לפי מה שפירשנו למעלה שכל פרשת ויהי בנסוע לא נכתבה כי אם לזרז את ישראל על מצות פריה ורביה שידגו לרוב כדגים הללו יבא כל ענין הפרשה על נכון ויגיד עליו ריעו נו״ן הפוכה שבסוף הפרשה ונו״ן הפוכה שבמלת כמתאננים כי נו״ן היינו דג והדגים פרוצים ביותר בפריה ורביה והנה מתחילה כשנאסרו להם העריות לא הקפידו על זה כי חשבו שיש מעצור לרוחם עד ששמעו פרשת ויהי בנסוע שמבאר להם שכל מי שאינו עוסק בפריה ורביה גורם לשכינה שתסתלק מישראל אז נכנסה טינא בלבם ואמרו בשלמא אם נוכל לפרות ולרבות כדגים הללו עם כל הנשים היינו בטוחים שלא נבא לידי סילוק שכינה לעולם אמנם מאחר שנאסרו לנו העריות הרי אנו הפך הדג והיינו נו״ן הפוכה.

וזה ביאור הפרשה אחר ששמעו שובה ה׳ רבבות אלפי ישראל שזרזם על מצות פריה ורביה להיות כדגים הללו מיד הרהרו בלבם על איסור העריות כי זהו נו״ן הפוך לפיכך ויהי העם הרשעים כמתאננים מתאוננים לא נאמר אלא כמתאננים בכ״ף הדמיון לומר הרי אנו כאונן זה שאסור בתשמיש המטה כך לא הורשה לנו תשמיש המטה עם כל הנשים ולפי שאין אנינות כי אם בלב שהרי עדיין לא הוציאו תלונתם מן השפה ולחוץ על כן לא הרגיש משה עדיין בתלונתם אכן שמע ה׳ הקשיב בקול תלונתם על כן נאמר רע באזני ה׳.

ותבער בם אש ה׳. כי ברותחין קלקלו ובערה בהם אש התאוה וחימום העריות על כן מדה כנגד מדה ותבער בהם אש ה׳. ותאכל בקצה המחנה או בקצינים או במוקצים ודבר זה יתבאר בסמוך.

ויצעק העם אל משה. ולא אל ה׳ כי חשבו מאחר שמשה לא הרגיש עדיין בחטאם יחשוב שמקרה הוא להם ויתפלל בעדם וכך עשה משה בחשבו שהמקום גרם להם כי יש מקומות בארץ אשר שם רוח גדול נסתר המסבב רעישת הארץ ויש מקומות שבהם אש נסתר על כן קרא משה שם המקום תבערה כי חשב שהמקום גרם להם ולא חטאם.

והאספסוף אשר בקרבו התאוו תאוה. כל מלות אלו מחוברין וכך פירושם כי בני ישראל ידעו האמת שבערה בהם אש ה׳ על צד העונש לא במקרה על כן פסקו מתלונתם אבל הערב רב אשר מקורם מן המצרים שטופי זמה לא לקחו מוסר ועוד הוסיפו סרה והוציא מן השפה ולחוץ כל מה שהרהרו תחילה בקרב לבם וזהו שכתוב והאספסוף אשר מתחילה בקרבו בקרב לבו התאוו תאוה.

וישובו היינו ששבו לסורם והוציאו תלונותם לחוץ ובכו. ויבכו גם בני ישראל מדקאמר גם שמע מינה שהערב רב היו בוכים תחילה ומבכים גם את בני ישראל עמהם וכפל לשון התאוו תאוה כי כך המדה בעריות שתאוה גוררת תאוה וכאמרו רז״ל משביעו רעב. ויאמרו בפה מלא מי יאכילנו בשר היינו בשר ערוה ולישנא מעליא נקט כדאמרינן בגמרא זכרנו את הדגה לישנא מעליא נקט וקל וחומר שלשון בשר יש לפרש כך ומה שהתחילו בבשר וסיימו בדגה לפי שלשון דגה